

माणिकचन्द्र-दिगम्बरजैनग्रन्थमाला, नौवो पुष्प ।

श्रीमन्नामण्डरायविरचितः

चारित्रसारः ।

जयपुरनगरनिवासिपण्डितइन्द्रलालसाहित्यशास्त्रिणा
पण्डितउदयलालकाशरीवालेन च
संशोधितः ।

प्रकाशिका—

माणिकचन्द्र-दि० जैनग्रन्थमाला-समितिः ।

भाद्र वीर नि० २४४३ ।

विक्रमाब्द १९७४ ।

प्रकाशक—
नाथूराम प्रेमी,
मंत्री, माणिकचन्द्र ग्रन्थमाला,
हीराबाग, पो० गिरगांव—बम्बई ।

मुद्रक—
चिंतामण सखाराम देवळे,
मुंबईवैभव प्रेस, सर्व्हट्स् ऑफ इंडिया
सोसायटीज् होम, सेंट्रस्ट रोड, गिरगाव,
बंबई ।

माणिकचन्द-ग्रन्थमाला ।
पूर्वप्रकाशित ग्रन्थ ।

१ लघीयस्त्रयादिसग्रह । इसमें भट्टकलकदेवकृत लघीयस्त्रय सटीक, आचार्य अनन्तकीर्तिकृत लघु सर्वज्ञसिद्धि और बृहत्सर्वज्ञ सिद्धि तथा अकलकदेवकृत स्वरूपसम्बोधन, इन चार ग्रन्थोंका सग्रह छपा है । मूल्य १=)

२ सागारधर्मासृत सटीक । १० आशाधरकृत मूळ और स्वोपज्ञ टीका सहित । मूल्य १=)

३ यिकान्तकार्वाय नाटक । कवि श्रीहस्तिमल्लकृत । मू० १=)

४ पार्श्वनाथचरित । महाकवि वादिराजसुरिकृत सुन्दर काव्य । मूल्य ॥)

५ मैथिलीकल्याण नाटक । कवि श्री हस्तिमल्लकृत । मू० १)

६ आराधनासार सटीक । मूळ गाथा श्रीदेवसेनाचार्यकृत और संस्कृत टीका श्रीरत्नकीर्तिदेवकृत । मूल्य ॥)

७ जिनदत्तचरित्र । आचार्य गुणमद्रकृत । मूल्य ॥)

८ प्रद्युम्नचरित्र । आचार्य महासेनकृत काव्य । मू० ॥)

मिलनेका पता—

श्रीजैनग्रन्थरत्नाकर कार्यालय,

हीराबाग, पो० गिरगांव-बंबई ।

नमो निर्घन्धगुरुभ्यः ।

श्रीमच्चामुंडरायप्रणीतः ।

चारित्रसारः ।

मंगलाचरणम् ।

अरिहननरजोहननरहस्यहर पूजनाहर्महन्तम् ।

सिद्धान्सिद्धाष्टगुणान् रत्नत्रयसाधकान् स्तुते साधून् ॥

श्रीमज्जिनेन्द्रकृपिताय सुमंगलाय लोकोत्तमाय शरणाय विनयभक्तो ॥

धर्माय कायवचनाशयशुद्धितोऽह स्वर्गापार्गाफलदाय नमस्करोमि ॥

धर्मः सर्वसुखाकारो हितकरो धर्मं बुधाश्चिन्वते ।

धर्मेणैव समाप्यते शिवसुखं धर्माय तस्मै नमः ॥

धर्माशास्त्यपरः सुहृद्भवभृता धर्मस्य मूलं दया ।

धर्मे चित्तमह दधे प्रतिदिनं हे धर्म ! मा पालय ॥

१ मोहनीयज्ञानदर्शनावरण-न्तरायनश्चरम् । २ 'शरणं गृह्णोति' इत्यमरः ।

३ अत्राशितकारकसमावेशः ।

सम्यक्त्व-पञ्चाणुयतवर्णनम् ।

सम्यग्दृष्टीना चत्वारो कृत्वा प्रयत्नभूता, अर्हं त सिद्धा
साधवो धर्मश्चेति । तत्रार्हं तिस्रस्यसाधवो नेमस्वारेणोक्ता । धर्म
उच्यते । आमानमिष्टनरेन्द्रसुरेन्द्रमुनीन्द्रमुक्तिस्थाने धत्त इति धर्म ।
अथवा ससारस्थाप्राणिनो धरते धारयतीति वा धर्म । स च
सागाराऽनगारविषयभेदादिविद्य । तत्र सागारधर्म उच्यते ।

दार्शनिकत्रतिकावपि सामायिकप्रौषधोपवासश्च ।

सचित्तरात्रिभुक्तित्रतनिरतौ ब्रह्मचारी च ॥

आरमाद्विनिवृत्त परिग्रहादनुपतस्तथोद्दिष्ट ।

इत्येकादशनिलया निनोदिता श्रविका क्रमशः ॥

व्रतादयो गुणा दर्शनादिभिः पूर्वगुणैः सह क्रमप्रवृद्धा भवति ।
तत्र दार्शनिक ससारशरीरभोगनिर्विण्ण पञ्चगुरचरणभक्त सम्य-
ग्दर्शनविशुद्धश्च भवति । निनेन भगवताऽर्हता परमेष्ठिनोपदिष्टे
निर्मयलक्षणे मोक्षमार्गे श्रद्धान् सम्यग्दर्शनम् । तस्य सम्य-
ग्दर्शनस्य मोक्षपुरूपधिक्रमापेयस्य मुक्तिसुदरीविद्यासमाधिदर्पणस्य
ससारसमुद्रगर्तावर्त्तमग्ननदत्तहस्तावत्वनस्यैकादशोपासनस्थानप्रा-
सादाधिष्ठानस्योत्तमक्षमादिदशकुलधर्मरूपपादपमूलम्य परमपावनस्य
सकलमगलनिलयस्य मोक्षमुख्यकारणस्याष्टांगानि भवति । नि श-
कित्तत्त्व नि शान्ता निर्वैचित्रित्तता अमूढदृष्टित्व उपवृहण स्थिति-
करण वात्मल्य प्रभावना चेति । तत्रेहलोऽ परलोऽ व्याधिर्मरण
अगुप्ति अत्राण आऽस्मिन् इति सप्तविधाद्भया द्वेनिर्मुक्तता, अथवा
ऽर्हदुपदिष्टद्वादशागप्रवचनगहने एकमक्षर पद वा त्रिविद स्याद्वा

न वेति शकानिरासो नि शक्तित्वम् । ऐहलौकिकपारलौकिकेन्द्रिय-
विषय उपभोगाशक्षानिवृत्ति, कुदृष्टचतराशक्षानिरासो वा नि श-
क्षता । शरीराद्यशुचित्वभावमवगम्य शुचीति मिथ्यासंकल्पानयो-
ऽथवाऽर्हत्प्रवचने इदमयुक्तं घोरं कष्टं न चेदिदं सर्वमुपपन्नमित्यशु-
भभावनानिरासो विधिरित्साविरहः । बहुविधेषु दुर्नयवर्त्मसु तत्त्वव-
दाभासमानेषु युक्त्यभावमध्यवस्य परीक्षाचक्षुषा विरहितमोहममूढ-
दृष्टित्वम् । उत्तमक्षमादिभावनयाऽऽत्मन आत्म्यायस्य च धर्मपरिवृ-
द्धिकरणमुपबृहणम् । कषायोदयादिषु धर्मपरिभ्रंशकारणेषूपस्थितेषु
स्वपरयोर्धर्मप्रच्यवनपरिपालनं स्थितिकरणम् । जिनप्रणीते धर्मांशुते
नित्यानुरागताऽथवा सद्यः प्रसूता यथा गौर्वत्से स्निह्यति तथा
चातुर्वर्ण्ये सधेऽकृत्रिमस्नेहकरणं वात्सल्यम् । सम्यग्दर्शनज्ञानचा-
रित्रत्रयप्रभावादात्मनः प्रशान्तमथवा ज्ञानतपपूजासु ज्ञानदिन-
करकिरणैः परसमयखद्योताद्योतावरणहरणं च, महोपवासादिलक्षणेन
देवैर्द्रविष्टरप्ररूपनसमर्थेन सत्तपसा स्वममयप्ररुटनं च महापूनामहा-
दानादिभिर्धर्मप्रकाशनं च प्रभावना । एवविधाष्टागविशिष्टं सम्यक्त्व-
तद्विकल्पयोरणुव्रतयोर्नामापि न स्यात् । सम्यग्दर्शनमणुव्रतयुक्तं
स्वर्गाय, महान्नतयुक्तं मोक्षाय च ।

सम्यक्त्वमगहीनं राज्यमिव श्रेयसे भवेन्नैव ।

न्यूनाक्षरो हि मत्रो नात्र विषवेदनाच्छिस्त्यै ॥

सम्यक्त्वस्य गुणाः ।

सवेगो निर्वेदो निंटा गर्हा तथोपशममक्ती ।

अनुकम्पा वात्सल्यगुणास्तु सम्यक्त्वयुक्तस्य ॥

उक्तं चान्द्वयुष्मविषये—

सम्यग्दर्शनशुद्धा नारकतिर्यङ्मनपुसकस्त्रस्थानि ।
 इ कुलविकृताल्पायुर्निरिद्धतां च घञ्जति नाप्यव्रतिका ॥
 भवाब्धौ भव्यसार्धस्य निर्वाणद्वीपयायिन ।
 चारित्रयानपात्रस्य कर्णधारो हि दर्शनम् ॥

दार्शनिकस्य कस्यचित्कदाचिद्दर्शनमोहोदयादतीचारा पच भवति । शकानाक्षाविचिकित्सान्यदृष्टिप्रशमासस्तवा इति ।

तत्र मनसा मिथ्यादृष्टेर्ज्ञानचरित्रगुणोद्भावन प्रशसा, वचसा भूताभूतगुणोद्भावन सस्त्व, एव प्रशसासस्तनयोर्मानमकृतो वा-
 ककृतश्च भेद, शेषा सुगमा । सम्यग्दर्शनसामान्यादणुत्रनिम्नमहान-
 तिनोरिमेऽतीचारा ।

व्रतियो नि शल्य पचाणुत्रतरानिमोजनविरमणशोडससक निर-
 तिचारेण य पालयति स भवति । तत्र यथा शरीरानुप्रवेशिकाङ्क-
 कुतादिप्रहरण शरीरिणा बाधाकर तथा कर्मोदयविकारे शरीरमानस-
 बाधाहेतुत्वाच्छल्यमिव शल्यम् । तत्रिविध, मायानिदानमिथ्या-
 दर्शनभेदात् । माया वचन, निदान विषयभोगाकाशा, मिथ्यादर्श-
 नमतत्त्वध्रद्धानम् । उत्तरत्र वक्ष्यमाणेन महान्प्रतिनाऽपि शल्यत्रय
 परिहर्त्तव्यम् ।

अभिसधिदृतो नियमो व्रतमित्युच्यते, सर्वसावद्यनिवृत्त्यसभ-
 वादणुव्रतं द्वीद्वियादीना जगमप्राणिना प्रमत्तयोगेन प्राणव्यपरोपणा-
 न्मनोवाक्यैश्च निवृत्त । अमारित्याद्यणुव्रतम् ।

तस्य प्रमत्तयोगात्प्राणव्यपरोपणलक्षणस्य पचातीचारा भवन्ति ।
बंधो, वधः, छेदः, अतिभारोपणं, अन्नपाननिरोधश्चेति । तत्राभि-
मतदेशगमनं प्रत्युत्सुकस्य तत्प्रतिबंधहेतोः कीलादिषु रज्ज्वादिभि-
र्व्यतिषंगो बंधः । दडकशावेत्रादिभिः प्राणिनामभिघातो वधः ।
कर्णनासिकादीनामवयवानामपनयनं छेदः । न्यायादनपेताद्वारादति-
रिक्तस्य भारस्य वाहनमतिलोभाद्द्रवादीनामतिभारोपणम् । तेषां
गवादीनां कुतश्चित्कारणात् क्षुत्पिपासाबाधोत्पादनमन्नपाननिरोध
इति ।

स्नेहस्य मोहस्य द्वेषस्य बोद्रेकाद्यदमत्याभिधानं ततो निवृत्ता-
दरो गृहीति द्वितीयमणुव्रतम् ।

तस्य व्रतस्य पचातिक्रमा भवति । मिश्र्योपदेशः, रहोऽभ्या-
ख्यानं, कूटलेखक्रिया, न्यासापहारः, साकारमत्रभेदश्चेति ।

तत्राम्युदयनिःश्रेयसार्थेषु क्रियाविशेषेषु अन्यस्यान्यथा प्रवर्तनम-
भिसंधानं वा मिश्र्योपदेशः । स्त्रीपुरुषाम्यामेजांतेऽनुष्ठितस्य क्रिया-
विशेषस्य प्रकाशनं रहोऽभ्याख्यानम् । अन्येनानुक्तं यत्किंचित्पर-
प्रयोगवशादेवं तेनोक्तमनुष्ठितमिति वचनानिमित्तं लेखनं कूटलेख-
क्रिया । हिरण्यादेर्द्रव्यस्य निक्षेप्तुर्विस्मृतसख्यम्याल्पसंख्यानमाद-
द्यानस्य ' एवमित्य—' नुज्ञावचनं न्यासापहारः । अर्थप्रकरणांगवि-
कारभूषेपादिभिः पराकृतमुपलभ्य यदाविष्करणमस्यादिनिमित्तं त-
त्साकारमत्रभेद इति ।

अन्यपीडाकरं पार्थिवादिभयवशादवशपरित्यक्तं वा निहितं
पतितं विस्मृतं वा यददत्तं ततो निवृत्तादरः श्रावक इति तृतीय-
मणुव्रतम् ।

अदत्तादानविरते पचातीचारा भवति । स्तेनप्रयोग , तदाहृता-
दान, विरुद्धराज्यातिक्रम , हीनाधिक्रमानोन्मान, प्रतिरूपक व्यवहार
श्चेति । मोषकर्म्य त्रिधा प्रयोजन, मुष्णन्त स्वयमेव प्रयुक्ते, अन्येन
वा प्रयोजयति, प्रयुक्तमनुमन्यते वा य स स्तेनप्रयोग । अप्रयु-
क्तेनाननुमतेन च चोरेणानीतस्य ग्रहण तदाहृतादानम् । विरुद्ध
राज्य विरुद्धराज्य, उचितन्यायाऽन्येन प्रकारेणादान ग्रहणमतिक्रम ,
तस्मिन्विरुद्धराज्ये योऽसावतिक्रम स विरुद्धराज्यातिक्रम । प्रास्था-
दिमान तुलाद्युन्मानमेतेन न्यूनान्यस्मै देयमधिरेनात्मना ग्राह्यमित्ये-
वमाप्ति कर्मप्रयोगो हीनाधिक्रमानोन्मानम् । वृत्रिमैर्हिरण्यानिभिर्वचना-
पूर्वको व्यवहार प्रतिरूपकव्यवहार इति ।

उपात्ताया अनुपात्तायाश्च परामनाया सगाद्विरतरतिर्विरताविरत
इति चतुर्थमणुवतम् ।

स्वदारसतोषत्रतस्यातीचारा पच भवति । परविवाहकरणं, इत्व-
रिका-अपरिगृहीतागमन, इत्वरिकापरिगृहीतागमन, अनगक्रीडा,
कामतीत्राभिनिवेशश्चेति । तत्र सद्देशस्य चारित्रमोहस्य चोदयाद्विव-
हन विवाह परस्य विवाहकरण परविवाहकरण । ज्ञानावरणक्षयो-
पशमादापादितकलागुणज्ञतया चारित्रमोहस्त्रीवेदोदयप्रकर्षादगोपाग-
नामोदयावष्टभाच्च परपुरुषानेतीनि इत्वरिका या गणितात्वेन वा
पुश्चलित्वेन परपुरुषगमनशीला अस्वामिका सा अपरिगृहीता, तस्या
गमनमित्तरिका-अपरिगृहीतागमनम् । या पुनरेकपुरुषमर्तुका सा परि-
गृहीता, तस्या गमनमित्तरिकापरिगृहीतागमनम् । अग प्रजनन

योनिश्च, ततो जघनादन्यत्रानेकविधप्रनननविकारेण रतिरनगकीडा ।
कामस्य प्रवृद्धः परिणामोऽनुपरतवृत्त्यादिः कामतीव्रभिनिवेश इति ।

धन्यधान्यक्षेत्रादीनामिच्छावशात् कृतपरिच्छेदो गृहीति पंचम-
मणुव्रतम् ।

परिग्रहविरमणव्रतस्य पञ्चातिक्रमा भवन्ति । क्षेत्र-वास्तु-हिरण्य-
सुवर्ण-धन-धान्य-दासी दास-कुप्पमिति । तत्र क्षेत्र सस्याधिकरणं,
वास्तु अगार, हिरण्यं रूप्यादिव्यवहारप्रयोजनं, सुवर्णं विख्यातं,
धन गवादि, धान्यं व्रीह्यादि, दासीदास भृत्यस्त्रीपुरुषवर्गः, कुप्पं
क्षौमरुर्पासकौशेयचंदनादि, एतेषु एतावानेव परिग्रहो मम नाऽनोऽन्य
इति परिच्छिन्नात्प्रमाणात् क्षेत्रवाम्त्वादिविषयादतिरेक अतिलोभ-
वशात्प्रमाणतिरेक इति ।

रात्रावन्नपानलाद्यलेह्यश्चतुर्भ्यः सत्त्वानुरूपया विरमण रात्रि-
भोजनविरमण षष्ठमणुव्रतम् ।

वधात्सत्याच्चौषधि कामाङ्ग्यादिवर्त्तनम् ।

पचथाऽणुव्रतं रात्र्यभुक्तिः षष्ठमणुव्रतम् ॥

इत्यणुव्रतवर्णनम् ।

शालिसप्तकवर्णनम् ।

म्ववायसी विरतिमभ्युपगतस्य श्रावणस्य व्रतविशेषो गुणव्रतत्रय
शिखाव्रतचतुष्टय शालिसप्तकमि-युच्यते । त्रिविरति, देशविरति,
अनर्थद्विविरति, सामाधिक, प्रौषनेपवास, उपभोगपरिभेगपरि
माण, अतिथिसविभागश्चेति ।

तत्र प्राची, अपाची, उनीची, प्रताचा, ऊर्द्ध, अधो, विशि-
श्चेति । तासा परिमाण योजनाभिः पर्वताप्रसिद्धाभिज्ञानैश्च
ताश्च विशो दुष्परिहारैः क्षुद्रमत्तुभिराकुल्या अतस्ततो बहिर्न यास्या
मीति निवृत्तिरिविरति । निरवशेषतो निवृत्तिं कर्तुमशक्नुवत
शक्त्या प्राणिव्यविरतिं प्रत्यागूर्णस्यात्र प्राणनिमित्त यात्रा भवतु
मा वा सत्यपि प्रयोजनभूयस्त्वे परिमिताद्दिगवधेर्बहिर्न याम्यामीति
प्रणिधानादहिंसाद्यणुव्रतधारिणोऽप्यस्य परिगणिताद्दिगवधेर्बहिर्म-
नोवाफाययाम् कृतकारितानुमतविरत्यैहिंसाप्रतिवृत्तिरिति महा
घ्नं भवति ।

द्वित्रिरमणव्रतस्य पचातीचारा भवति । उर्द्धातिक्रम, अधोऽति
क्रम, निर्यगतिक्रम, क्षेत्रवृद्धि, स्मृत्यतराधान चति । तत्र पर्वत
मरुद्भूम्यान्तमारोहणादूर्द्धातिक्रम । कृपावतरणाद्विरधोतिक्रम ।
भूमिनिर्लगिरिरीप्रवेशाद्विनिर्यगतिक्रम । प्राग्निशो योजनानभि
परिच्छिद्य पुनर्भवशात्ततोऽधिगम्येण क्षेत्रवृद्धि । इन्मिद
मया योजनादिभिरभिज्ञान कृतमिति तत्राप्य स्मृत्यतराधानम् ।
त्रिविरमणव्रतस्य प्रमाणान्मोहाद् व्यासगान्त्रिचारा भवति ।

मदायरस्य गृहातरस्य तडागस्य वा मध्य मुक्त्वा दशातर न
गमिष्यामीति तन्निवृत्तिदेशविरति । प्रयोजनमपि द्विविरतिवदेश-
विरतिव्रतस्य ।

तस्य पचातोचारा भवति । आनयन, प्रेष्यप्रयोग, शब्दानु-
पात, रूपानुपात, पुद्गलक्षेप इति । तत्रात्मना सखल्पितदेशे स्थि-
तस्य प्रयोजनवशाद्यत्किञ्चिन्नानयेत्याज्ञापनमानयनम् । परिच्छिन्नदे-
शाद्बहि स्वयमगत्य अन्यप्रेष्यप्रयोगेनैवाभिप्रेतव्यापारसाधन प्रेष्य-
प्रयोग । व्यापारकरान्पुस्तानुद्दिश्याभ्युत्कासिकादिकरण शब्दानुपात ।
मम रूप निरीक्ष्य व्यापारमचिरान्निष्पान्यतीति स्वागदर्शन रूपा-
नुपात । कर्मकरानुद्दिश्य लोष्टपापाणादिनिपात पुद्गलक्षेप इति ।
द्विविरति सार्वकालिकी । देशविरतिर्यथाशक्ति शालनियमेनेति ।

प्रयोजन विना पापादानहेतुरनर्थकम् । स च पञ्चविध । अप-
ध्यान, पापोपदेश, प्रमादाचरित, हिंसाप्रदान, अशुभश्रुतिरिति ।
तत्र जयपराजयवधवधागच्छेदसर्वम्बहरणादिक कथ स्यादिति मनसा
चित्तनमपध्यानम् । पापोपदेशश्चतुर्विध । क्लेशवणिज्या, तिर्यग्वणिज्या,
वधकोपदेश, आरमकोपदेशश्चेति । तत्रास्मिन्प्रदेशे दासीदासाश्च
सुलभास्तान्मून्देशान्नात्वा विक्रये कृते महानर्थलाभो भविष्यतीति
क्लेशवणिज्या । गोमहिष्यानीन्पशून्त्र गृहीत्वाऽन्यत्र देशे व्यवहारे
कृते सति भूरि वित्तलाभ इति तिर्यग्वणिज्या । वागुरिकशौकरिक-
शाकुनिकादिभ्यो मृगवराहशकुतप्रभृतयोऽमुष्मिन्देशे सतीति वचन-
वधकोपदेश । आरमकेभ्य कृषिविद्यादिभ्य सित्युदकज्वलनपवन-
वनम्यात्यारमोऽनेनोपायेन कर्तव्य इत्याख्यानमारमकोपदेश । इत्येव

स्थापन मनसो मनोदु प्रणिधान, चिंताया परिम्पन्नाटैकाग्र्येणानव
स्थापन मृत्युनुपस्थानमिति विम्पष्टमन्यत्वम् ।

प्रोषध पर्वपर्यायवाची, शब्दादिग्रहण प्रति निवृत्तोत्सुक्यानि
पचापीन्द्रियाणि उपेत्य तस्मिन्वसतोत्पुपवास । उक्त च-

उपेत्याक्षाणि सर्वाणि निवृत्तानि स्वकार्यत ।

वसति यत्र स प्राज्ञैरुपवासोऽभिधीयते ॥

पर्वणि चतुर्विधाऽऽहारनिवृत्ति प्रोषधोपवास, निरारम. श्रावण-
स्वशरीरसंस्कारकरणस्नानगन्धमाह्यामरणादिभिर्विरहित शुचा-
ववराशौ साधुनिवामे चैत्यालये स्वप्रोषधोपवासगृहे वा धर्मकथा-
श्रवणश्रावणचिन्तनावहितात् ऋण सन्नुपवसेत् ।

प्रोषधोपवामस्य पचातीचारा भवति । अप्रत्यवेक्षिताप्रमार्जितो-
त्सर्ग, अप्रत्यवेक्षिताप्रमार्जितादान, अप्रत्यवेक्षिताप्रमार्जितसस्तरो-
पक्रमण, अनाश्र, स्मृत्यनुपस्थान चेति । तत्र जतव सति न
सति वेति प्रत्यवेक्षण चक्षुषोर्व्यापारो मृदुनोपकरणेन यत्क्रियते
प्रयोजन तत्प्रमार्जेन अप्रत्यवेक्षिताया भुवि मूत्रपूरीषोत्सर्गोऽप्रत्यवे-
क्षिताप्रमार्जिनोत्सर्ग । अप्रत्यवेक्षिताप्रमार्जितम्यार्हदाचार्यादिपूजो-
पकरणस्य गन्धमाह्यधूपादेरात्मपरिधानाद्यर्थस्य बह्वपात्रादेश्चादानम्
प्रत्यवेक्षिताप्रमार्जितादानम् । अप्रत्यवेक्षिताप्रमार्जितस्य प्रावरणादे
सतन्तरणम्योपक्रमणप्रत्यवेक्षिताप्रमार्जितसस्तरोपक्रमणम् । क्षुत्पीडि-
तत्त्वादावश्यमेव नुत्साहोऽनादर । स्मृत्यनुपस्थान व्याख्यातमेव ।

उपेत्यात्ममातृव्य भुज्यत इत्युपभोग, अशनपानगन्धमाह्यादि
सकृद् भुक्त्वा पुनरपि भुज्यत इति परिभोग, आच्छादनप्रावरणाल-

कारशयनाशनगृहयानवाहनादिः तयोः परिमाणमुपभोगपरिभोगपरि-
माणम् । भोगपरिसंख्यानं पंचविधं, त्रसघातप्रमादबहुवधानिष्टानुपसेव्य-
विषयेभेदात् । तत्र मधुमासं सदा परिहर्त्तव्यं त्रसघातं प्रति निवृत्तचे-
तसा मद्यमुपसेव्यमानं कार्योकार्यविवेकसंपोहकरमिति तद्वर्जनं ।
प्रमादविरहाय केतव्यर्जुनपुष्पादीनि बहुजंतुयोनिस्थानानि, आर्द्र-
शृगवेरमूलकहरिद्रानिवजुसुमादीन्यनतकायव्यपदेशार्हाणि; एतेषामु-
पसेवनेन बहुघातोऽल्पफलमिति तत्परिहारः श्रेयान् । यानवाहना-
भरणदिप्वेत्तावदेष्टमतोऽन्यदनिष्टमित्यनिष्टान्निवर्त्तनं कर्त्तव्यम् । न
हि श्रतमभिसंधिनियमाभावे सतीष्ठानामपि चित्रक्लवेषाभरणादीनाम-
नुपसेव्यानां परित्यागः कार्यो यावज्जीव । अथ न शक्तिः कालपट्टं
रिच्छेदेन वस्तुपरिमाणेन च शक्त्यनुरूपं निवर्त्तनं कार्यम् ।

उपभोगपरिभोगपरिमाणव्रतस्यातीचाराः पच भवंति । सचित्ताहारः,
सचित्तसंबंधाहारः, सचित्तसन्मिश्राहारः, अभिषवाहारः, दुःपकाहारः
श्चेति । तत्र चेतनावद्भव्यं सचित्तं हरितकाय तदम्यवहरणं सचित्ता-
हारः । सचित्तवतोपश्लिष्टः सचित्तसबद्धाहारः । सचित्तेन व्यतिकीर्णः
सचित्तसन्मिश्राहारः । सौवीरादिद्रवो वा वृष्यं वाऽभिषवाहारः ।
सांतस्तंदुलभावेनतिरुद्धनेन वा दुष्टः पको दुःपकाहारः । संबन्ध-
मिश्रयोरयं भेद, संसर्गमात्रं संबन्धः, सूक्ष्मजंतुव्याकीर्णत्वाद्धिभागी-
कर्तुमशक्यः सन्मिश्रः । एतेषामम्यवहरणे सचित्तोपयोग इन्द्रिय-
मद्वृद्धिर्वातादिप्रकोपो वा स्यात् । तत्प्रतीकारविषये पापलेपो
भवति । अतिथयश्चैनं परिहरेयुरिति ।

संयममविनाशयन्नततीत्यतिथिरथवा नास्य तिथिरस्तीत्यातिथिः-

रनियतकालगमनमित्यर्थ । अतिथये सविभागोऽतिथिसविभाग,
स चतुर्विध, भिक्षोपरणौषधप्रतिश्रयभेदात् ।

उक्त हि—

प्रतिमहोच्चस्थाने च पादक्षालनमर्चनम् ।
प्रणामो यागशुद्धिश्च भिक्षाशुद्धिश्च ते नव ॥

उक्त हि—

भद्धा शक्तिरलुब्धत्वं भक्तिज्ञानं वया क्षमा ।
इति श्रद्धादयः सप्त गुणाः स्युर्गृहमेधिनाम् ॥

एवविधनत्रविधपुण्ये प्रतिपत्तिकुशलेन सप्तगुणैः समन्वितेन
मोक्षमार्गमन्युद्युतायातिथये सयमपरायणाय शुद्धचेतसाऽऽश्चर्यपंच-
कादिक्रमनिच्छता निरवद्या भिक्षा देया । धर्मोपरणानि च
सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्योपबृंहणानि दातव्यानि । औषध गठनाय
वातपित्तश्लेष्मप्रकोपहताय योग्यमुपयोजनीयम् । प्रतिश्रयश्च
परमधर्मश्रद्धया प्रतिपादयितव्य इति ।

अतिथिसविभागव्रतस्य पचातीचारा भवति । सचित्तनिक्षेप,
सचित्तपिधान, परव्यपदेश, मात्सर्य, कालातिक्रमश्चेति । तत्र
सचित्ते पद्मपत्रादौ निधान सचित्तनिक्षेप । सचित्तेनारण सचित्त
पिधान । अथमत्र दाता दीयमानोऽप्ययमस्येति समर्पण परव्यपदेश ।
प्रयच्छतोऽपि सत आत्मतरेण दान मात्सर्यम् । अनगाराणाम-
योग्ये काले भोजन कालातिक्रम इति । पात्रान स्वस्य परस्य
चोपकार, स्वपकार पुण्यमचय परोपकार मध्यग्ज्ञान त्रिवृद्धि ।
तच्च दान पारपर्यण मोक्षकारण माक्षात्पुण्यहेतु । विधिविशेषाद्-

व्यविशेषाद्दातृविशेषात्पात्रविशेषाद्दानविशेषः । तत्र प्रतिग्रहो घट्टेश
स्थापनमित्येवमादीनां क्रियाणामादरेण करणविधिविशेषः । दीय-
मानेऽनादौ प्रतिग्रहीतुस्तपसाद्यायपरिवृद्धिरणत्वाद्द्रव्यविशेषः ।
प्रतिग्रहीतृगनेऽभ्यन्ततया त्यागोऽभिपादो दित्सतो ददतो दत्तपक्षश्च
प्रीतियोगः, शुशुभामिभिक्षितामुषारासुरप्रशसाद्विद्वष्टफलानपेक्षिता,
निरुपरोषत्वमनिदानत्वे श्रद्धादिगुणममन्वितत्वमित्येवमादि दातृवि-
शेषः । मोक्षकारणगुणमयोगः पात्रविशेषः । तत्र च फलविशेषः ।

सत्पात्रोपगतं दानं मुक्षेत्रगतबीजवत् ।

फलाय यद्यपि दातुं सदनत्पाय उपप्लवते ॥

तथा च—दानफलविशेषेणोत्तमभोगभूमौ शिविरूपमृक्षजनित-
तमुत्पद्यते श्रियेणोऽनाम् ।

तथा च—दानानुमोदेन रतिररतिवेगात्पयवपेतमिथुनविज-
यार्द्धप्रतिबद्धगाधारविषयमुसीमानगराधिपनेरादित्यगते रतिरररो
दिरप्यार्धनामा नानोऽभूत् । तस्मिन्नेव गिरी गिरिविषये भोगपुर-
पतेर्भयुत्पद्य रतिभेगवरी प्रभावत्याख्या तनयाऽभूत् । एवं दिर-
प्यर्धर्मा प्रभावनी च जातिरुत्पद्यधिनविद्याप्रभावेन सुरमन्त्रमूनाश्च ।
उक्तदिशादिपदोपविरहितेन घ्नमद्यमास्तानि परिहर्त्तव्यानि । तथा
चोक्तं महापुराणे—

दिसासुरयस्तेयादद्यद्वपरिषदाद्यथादरभेदात् ।

सत्तान्मांसान्मद्याद्विरतिर्गृह्णोऽष्ट सत्यमी मूलगुणा ॥

कितवम् सत्ता रागद्वेषमोहवचनानृणानि प्रनायनेऽर्धस्योऽने
भयनि मनेत्रविधमनीयध, सप्तयमनेषु प्रवचनं घ्नं तस्मात्तद्वि-
हर्त्तव्यम् ।

सुमित्रनामा मित्रराज्ञः पुत्रोऽभूत् । निर्दर्शनतपः कृत्वा व्यंतर
आसीत्ततः कुणिकनरपतेः श्रीमतीदेव्याश्च श्रेणिकोऽभूदिति । एवं
दृष्टादृष्टफलम्याप्यहितं मांसम् ।

मद्यपस्य हिताहितविवेकता वाच्यावाच्यता गम्यागम्यता कार्या-
कार्यं च नास्ति । मद्यमुपसेविनो जनस्य स्मृतिं विनाशयति, विनष्ट-
स्मृतिकः किं न करोति, किं न भाषते, कसुन्मार्गं न गच्छति, सर्गे-
दोषाणामास्पदं तदेव तस्यास्यानम् ।

तथा हि—कश्चिद्ब्राह्मणो गुणी गंगास्नानार्थं गच्छन्नटवीप्रदेशे
प्रहसनश्लेन मदिरामदोन्मतेन यातासहितशबरेण स निरभ्य
मासभक्षणसुरापानशबरीसंसर्गेषु भवताऽन्यतममंगीकरणीयमन्वया
भवतं व्यापादयामीत्युक्तः क्रिकर्तव्यतामूढः, प्राण्यंगत्वान्मासभक्षणे
पापोपलैपो भवति, शबरीसंसर्गे जातिनाशः सजायते, पिष्टोदकगुह-
घातक्यादिसमुत्पन्न निरवयं मद्यमिदं पिबामीति पीत्वा विनष्टस्मृति-
रगम्यगमनममश्यभक्षणं च कृतवान् । तथा हि—मद्यपायिनामपराधेन
द्वीपायनमुनिशेषाद्भस्मीभूतायां द्वारपत्या विनष्टा यादवा इति ।

मत्तो दिनस्ति सर्वं मिथ्या प्रलपति विधेकविदालतया ।
मातरमपि कामयते सावयं मद्यमत एव ॥

सामा.यिक. संध्यात्रयेऽपि भुवनत्रयस्वामिनं वदमानो यक्ष्यमाण
व्युरसर्गनपति कथितकमेण ।

द्विनेत्रणं यथानातं द्वादशावर्तमित्यपि ।

चतुर्ननि विशुद्धं च कृतिरर्म प्रयोनयेत् ॥

अस्य सामायिकस्यानतरोक्तशीलसप्तकावर्गत सामायिकं व्रतं
व्रतिकस्य शीलं भवतीति ।

प्रोषधोपवास. मासे मासे चसुर्व्यापि पर्वदिनेषु स्वकीयां शक्ति-
मनिगूह्य प्रोषधनियम मन्यमानो भवतीति व्रतिकस्य यदुक्तं शील
प्रोषधोपवासस्तदस्य व्रतमिति ।

सचिच्चक्रतो दयामूर्तिर्मूलफलशास्त्राऋरीरकदपुष्पबीजादीनि न
भक्षयत्यस्योषमोगपरिमोगपरिमाणशीलव्रतातिचारो व्रतं भवतीति ।

रात्रिभक्तव्रता रात्रौ स्त्रीणां व्रजन रात्रिभक्त तद्गत्यति सेवत
इति रात्रिव्रतातिचारा रात्रिभक्तव्रतः दिवाब्रह्मचारित्यर्थः । ब्रह्मचारी
शुक्रशोणितबीजं रसरुधिरस्त्राममेदोऽस्थिमज्जाशुकसप्तधातुमयमनेक-
स्रोतोविल मूत्रपुरीषभाजन कृमिकुशकुञ्ज विविधव्याधिविधुरमपायप्रार्य
कृमिभस्मविष्टार्पयवसानमगमित्यनगाद्विरतो भवति ।

आरभविनिवृत्तोऽसिमसिकृषिकणिज्यप्रमुखादारंभात्प्राणातिपातहे-
तोर्विरतो भवति । परिग्रहविनिवृत्त क्रोधादिकषायागामार्त्तरौद्रयो-
र्हिंसादिपचपापानां भयस्य च जन्मभूमि, दूरोत्सारितवर्भ्यशुक्रुः
परिग्रह इति मत्वा दशविधब्राह्मणस्त्रिहाद्विनिवृत्तः स्वच्छः सतोष-
परो भवति ।

अनुमतिविनिवृत्त आहारादीनामारमाणामनुमननाद्विनिवृत्तो
भवति ।

उद्दिष्टविनिवृत्तः स्वोद्दिष्टपिंडोपधिशपनवपननादेर्विरत सन्नैकशा-
ट्कघरो भिक्षाशनः पाणिपात्रपुटेनोपविश्य भोजी रात्रिप्रतिमादितपः
समुद्यन आतापनादियोगरहितो भवति ।

अणुप्रतिमहाप्रतिनौ समितियुक्तौ सयमिनौ भवत समितिं विना
विरतौ । तथा चोक्त वर्गणाखडस्य बधनाधिरारे—

संजमधिरक्षण को भेदो, ससमिदिमहद्वयाणुव्वयाई सजमो,
समदीहिं विणा महद्वयाणुव्वयाई धिरदी ॥ इति—

आद्यास्तु पद जघन्या स्युर्मध्यमास्तदनु त्रय ।
शेषी द्वावुत्तमावुक्ती जैनेषु जिनशासने ॥

असिमपिकृपिवाणिज्यान्निभिर्गृहस्थाना हिंसासंभवेऽपि पक्षचर्या-
साधनत्वाहिंसाऽभाव क्रियते । तत्राहिंसापरिणामत्व पक्ष । धर्मार्थं
देवतार्थं मत्सिद्धचर्यमौषधार्थमाहारार्थं स्वभोगार्थं च गृहमेधिनो हिंसा
न कुर्वन्ति । हिंसासंभवे प्रायश्चित्तविधिना विशुद्ध सन् परिग्रहपरि-
त्यागरूपेण सति स्वगृह धर्म च वश्याय समर्प्य यावद्गृहं परि-
त्यजति तावदस्य चर्या भवति । सख्यगुणसंपूर्णस्य शरीरकपनो
च्छ्रामनोर्न्मालनविधिं परिहरमाणस्य लोकाग्रमनस शरीरपरित्याग
साधकत्वमेव पक्षादिभिस्त्रिभिर्हिंसाद्युपचित पापमपगत भवति ।

जैनागमे चत्वार आश्रमा—उक्त चोपासनाध्ययने ।

ब्रह्मचारी गृहस्थश्च यानप्रस्थश्च भिक्षुक ।

इत्याधमास्तु जैनानां सप्तमांगाद्विनि सूता ॥

तत्र ब्रह्मचारिण पंचविध—उपनयावडवादीक्षागूढनैष्ठिकमेतेन ।
तत्रोपनयब्रह्मचारिणो गणधरसूत्रधारिण समभ्यम्नागमा गृहधर्मा-
नुष्ठायिनो भवन्ति । अत्रब्रह्मचारिण सुहृत्स्वरूपेणागममम्यस्य
परिगृहीतगृहावाप्ता भवन्ति । अदीक्षात्रयचारिण वैषमंतरेणाम्य
स्तागमा गृहधर्मनिरता भवन्ति । गूढब्रह्मचारिण कुमारध्रमणा सन्

स्वीकृतागमाम्यासा बहुभिर्दुःसहपरीषहैरात्मना नृपतिभिर्वा निर-
स्तपरमेश्वररूपा गृहवासरता भवति । नेष्टिकद्वल्लचारिण समाधिग-
तशिखालक्षितशिरोर्लिङ्गा गणधरसूत्रोपलक्षितोरोर्लिङ्गा, शुद्धरत्न-
सनखडकौपीनलक्षितकर्णोर्लिङ्गा स्नातका भिक्षावृत्तयो देवतार्च-
नपरा भवति ।

गृह्म्येज्या, वार्ता, दत्ति, म्वाध्याय, समय, तप इत्यार्य-
पट्कर्माणि भवति । तत्रार्हत्पूजेज्या, सा च नित्यमहश्चतुर्मुख कल्प-
वृक्षोऽष्टाद्विक ऐन्द्रध्वज इति । तत्र नित्यमहो नित्य, यथाशक्ति
जिनगृहेभ्यो निजगृहाद्बधुपुष्पाक्षतादिनिवेदन, चैत्यचैत्यालय कृत्वा
ग्रामक्षेत्रादीना शासनदान मुनिजनपूजन च भवति । चतुर्मुख मुकु-
टवद्धै क्रियमाणा पूजा सैव महामह सर्वतोभद्र इति । कल्पवृ-
क्षोर्धिन प्रार्थितार्थं सप्तर्ष्य चक्रवर्तिनि क्रियमाणो मह । अष्टा
न्हिक प्रतीति । ऐन्द्रध्वज इन्द्रादिभि क्रियमाण बलिस्नपन सध्या-
त्रयेऽपि जगन्नयस्वामिन पूनाऽभिषेककरणम् । पुनरप्येषा विकल्पा
अन्येऽपि पूजाविशेषा सन्तीति । वार्ताऽसिमपिकृषिवाणिज्यादिशि-
ल्यकर्मभिर्विशुद्धवृत्त्याऽर्थोपार्जनमिति । दत्ति दयापात्रसप्तकलभे
दाचतुर्विधा । तत्र दयादत्तिरनुकपयाऽनुग्राह्येभ्य प्राणिभ्यस्त्रिशुद्धि-
भिरभयदानम् । पात्रदत्तिर्महातपोधनेभ्य प्रतिग्रहार्चनादिपूर्वक
निरवधाहारदान ज्ञानसयमोपकरणादिदान च । समदत्ति स्वसप्तकि-
याय मित्राय निस्तारकोत्तमाय कन्याभूमिसुवर्णहस्त्यश्वरधरत्नादि-
दान, स्वसमानामावे मध्यमपात्रम्यापि दानम् । सकलदत्तिरात्मीय
स्वसततिस्थापनार्थं पुत्राय गोत्रजाय वा धर्म धन च समर्प्य प्रदान

मन्वयः त्तिश्च सैव । स्वाध्यायस्तस्वज्ञानस्याध्ययनमध्यापनं स्मरणं च । स्रयमः पंचाणुव्रतप्रवर्तनम् । तपोऽनशनादिद्वादशविधानुष्ठानम् ।

इत्यार्यपटुर्मनिरता गृहस्था द्विविधा भवति । जातिक्षत्रिया-
स्तीर्थक्षत्रियाश्चेति । तत्र जातिक्षत्रियाः क्षत्रियब्राह्मणवैश्यशूद्रभे-
दाच्चतुर्विधाः । तीर्थक्षत्रियाः स्वजीवनविकल्पादनेकधा भिद्यते ।

वानप्रस्था अपरिगृहीतजिनरूपा ब्रह्मखंडधारिणो निरतिशयतपः-
समुद्यता भवन्ति ।

भिक्षवो जिनरूपधारिणस्ते बहुधा भवति । अनगारा यतयो
मुनय ऋषयश्चेति । तत्रानगाराः सामान्यसाधव उच्यन्ते । यतय
उपशमक्षपकश्रेण्यारूढा भण्यन्ते । मुनयोऽवधिमनःपर्ययकेवल-
ज्ञानिनश्च कथ्यन्ते । ऋषय ऋद्धिप्राप्तास्ते चतुर्विधाः, राजब्रह्म-
देवंपरमभेदात् । तत्र राजर्षयो विक्रियाऽऽर्षीणर्द्धिप्राप्ता भवति ।
ब्रह्मर्षयो बुद्धचौषधिर्ऋद्धियुक्ताः कीर्त्त्यन्ते । देवर्षयो गगनगमन-
र्द्धिसंयुक्ताः कथ्यन्ते । परमर्षयः केवलज्ञानिनो निगद्यते ।

अपि च ।

देशप्रत्यक्षधित्केवलभृदिह मुनिः स्याद्वपिः प्रोद्वतर्द्धि—

रारूढश्रेणियुगमोऽजनि यतिरनगारोऽपरः साधुरुक्तः ।

राजा ब्रह्मा च देवः परम इति ऋषिर्धिक्रियाऽक्षीणशक्ति—

प्राप्तो बुद्धचौषधीशो विद्यदयनपदुर्विश्ववेदी क्रमेण ॥

उक्तेरुपासकैर्मरणात्तिकी सल्लेखना प्रीत्या सेव्या । स्वपरिणा-
मोपांतस्यायुष इन्द्रियाणां बलानामुच्छ्वासनिःश्वासस्य च
कदलीघातस्वपाकच्युतिकारणवशात्संसयो मरणं, तच्च द्विविधं,

नित्यमरण तद्भवमरण चेति । तत्र नित्यमरण समये समये स्वायुरादीना निवृत्ति । तद्भवमरण भवातरप्राप्तिरनन्तरोपश्लिष्टपूर्व भवविगमनम् । अत्र पुनस्तद्भवमरणं ग्राह्य मरणान्त प्रयोजनमस्या इति मारणातिकी । बाह्यस्य कायम्याम्यतराणा कषायाना तत्कारणहा पनया क्रमेण सम्यग्द्वेवना सहेखना । उपसर्गे दुर्भिक्षे जरसि नि प्रतिक्रियाया धर्मार्थं तनुत्यजन सहेखना । ततो नित्यप्रार्थितस माधिमरणे यथाशक्ति प्रयत्नं कृत्वा शीतोष्णाद्यपश्लेपे सति तप स्थो यथा शीतोष्णादौ हर्षविषाद न करोति तथा सहेखना कुर्वाण शीतोष्णादौ हर्षविषादमकृत्वा स्नेह सगवैरादिक परिग्रह च परि त्यज्य विशुद्धचित्त स्वजनपरिजने क्षन्तव्य नि शल्य च प्रियवच नैर्विधाय विगतमानरूपायः कृतकारितानुमतमेन सर्वमालोच्य गुरौ महाव्रतमामरणमारोप्यारतिदैन्यविषादभयकालुष्यादिकमपहाय स च्चेत्सहमुदीर्य श्रुतामृतेन मन प्रसाद्य क्रमेणाहार परिहाय तत स्निग्धपान तदनन्तर स्त्रपान तदनु चोपवास कृत्वा गुरो पादमूले पचनमस्कारमुच्चारयन्पचपरमेष्ठिना गुणन्मरन्मर्षयन्नेन तनु त्वजे दिय सहेखना सयत्स्यापि ।

अथ सहेखनाया मरणविशेषोत्पादनसमर्थाया असंक्रियचित्ते नारम्याया पचातीवारा भवन्ति । जीविताशमा, मरणाशसा, मित्रा नुराग , सुखानुबन्ध , निदान चेति । तत्र शरीरमिदमवश्य हेय जलबुद्बुदवदनित्यमस्यावस्थान कथं स्यादित्यादरो जीविताशसा । आशसाऽऽकाक्षणमभिलाष इत्यनर्थान्तर । रोगोपद्रवाकुल्यया प्राप्त- जीवनसहेशास्य मरण प्रति चित्तप्रणिधान मरणाशसा । व्यसने

सहायत्वमुत्सवे सध्रम इत्येवमादि सुकृत बाह्ये सह पांशुकीडन-
मित्येवमादीनामनुस्मरण मित्रानुत्साहः । एव मथा भुक्त शयित
ऋडितमित्येवमादि प्रीतिविशेष प्रति स्मृतिसमन्वाहारः सुखानुबन्धः ।
विषयसुखोत्कर्षाभिलाषभोगाकाक्षतया नियत चित्तं दीयते तस्मिन्
तेनेति वा निदानमिति ॥

इति धीमन्धामुदरायप्रणीते भावनासंग्रहे चारित्र्यधारे साधारणं
समस्तोऽयम् ।

षोडशभावनाप्रकरणम् ।

उत्तरेकादशोपासनेर्वक्ष्यमाणदशधर्माधारंश्च मनुष्यगतौ केवल-
ज्ञानोपलक्षितजीवद्रव्यसहकारिकारणसबधवारभस्यानतानुपमप्रभाव-
म्याचिन्त्यविशेषविभूतिकारणस्य शैलेत्यपिभक्त्यकरस्य तीर्थकरनाम-
गोत्रकर्मणः कारणानि षोडश भावना भावयितव्या इति । तद्यथा—
दर्शनविशुद्धता, विनयसपन्नता, शीलप्रतेष्वनतीचारः, अर्माक्षणज्ञानो-
पयोगः, सवेग, शक्तितस्त्यागः, शक्तितस्तप, साधुममधिः,
वैद्यावृत्त्यकरण, अहंभक्तिः, आचार्यभक्तिः, बहुश्रुतभक्तिः, प्रवचन-
भक्तिः, आवश्यरापरिहाणः, मार्गप्रभासना, प्रवचनवात्सल्यमिति ।
तत्र निनोपदिष्टे नैर्म्ये मोक्षवर्त्मनि रचि. सम्यग्दर्शनं, विशुद्धि
विना दर्शनमात्रादेश तीर्थकरनामकर्मबधो न भवति, त्रिमूढापोडाष्टम-
दादिरहितत्त्वान् । उपलब्धनिनम्बरूपस्य सम्यग्दर्शनस्य प्रथमद्विती-
योपरामकवेदरक्षापिशान्यनमगिशिष्टस्य ज्ञानदर्शननपश्चारित्र्येषु त-

द्वत्सु च विनये, अभीक्ष्णज्ञानोपयोगसवेगयुक्तत्वे, साधुम्य प्राप्तु-
 कप्रदाने, द्वादशविधतपसि, साधूना समाधिर्वैयाकृत्यकरणे, अर्हत्सु
 व्रतशीलावश्यकसपन्नाचार्येषु च बहुश्रुतेषु प्रवचने च मत्तौ,
 प्रवचनप्रभावने, प्रवचनवत्सलत्वे प्रवर्त्तन विशुद्धता । एकाऽपि सा
 दर्शनविशुद्धता तीर्थकरनामवधस्य कारण भवति, शेषभावनाना
 तत्रैवान्तर्भावादिति दर्शनविशुद्धता व्याख्याता । सम्यग्दर्शनादिषु
 मोक्षसाधनेषु तत्साधनेषु गुर्वादिषु च स्वयोगवृत्त्या सत्कार आदर
 कषायनोकषायनिवृत्तिर्वा विनयसम्पन्नता । अहिंसादिषु व्रतेषु तत्प-
 रिपालनार्थेषु च क्रोधवर्मनादिषु शीलेषु निस्वद्या वृत्ति कायवाङ्म-
 नसा शीलव्रतेष्वनतिचार इति । मत्यादिविग्रह्य ज्ञान जीवादिप-
 दार्थस्वतस्त्वविषय प्रत्यक्षपरोक्षलक्षणमज्ञाननिवृत्त्यव्यवहितफल हिता-
 हितानुभयप्राप्तिपरिहारोपेक्षव्यवहितफल यत्तस्य भावनाया नित्य-
 युक्तताऽभीक्ष्णज्ञानोपयोग इति । शारीर मानस च बहुविकल्प
 प्रियविप्रयोगाप्रियसयोगोप्सितालाभादिनानित सत्तारदुःख यदतिवष्ट
 ततो नित्यभीरुता सवेग इति । आहारो दत्त पात्राय तम्मिन्नहनि
 तत्प्रीतिहेतुर्भवति, अभयदानमुपपादितमेकभवव्यसननोदनकर, सम्य
 ग्ज्ञानदान पुनरनेकभवशतसहस्रदु खोत्तारणकारणमतन्त्रिविधहारा
 भयज्ञानदानभेदेन यथाविधि प्रतिपाद्यमान त्याग इत्युच्यते ।
 शरीरमिदं दुःखकारणमनित्यमशुचि नाम्य ययेष्ट भोगविधिना
 परिपोषो युक्त, अशुच्यपीदं गुणारत्नसचयोपकारीति विचिन्त्य
 विनिवृत्ताविषयसुखाभिषगस्य कार्यं प्रत्येतद्भृतकमिव नियुजानस्य
 यथाशक्तिमर्गाविरोधमाय हेतानुष्ठान तप इति । यथा भाण्डागारे

समुत्थिते दहने तत्प्रशमनमनुष्ठीयते बहुप्रकारित्वात्तथाऽनेकव्रत
समृद्धम्य मुनिगणम्य तपस कुतश्चित्प्रत्यूहे समुपस्थिते तत्सधारण
साधुसमाधिरिति । गुणवत साधुजनम्य सनिहिते दुःखे निरवघेन
विधिना तदपहरण बहुप्रकार वैद्यावृत्त्यामिति । अर्हदानार्येषु केवल
श्रुतज्ञानदिव्यनयनेषु परहितकरप्रवृत्तिषु स्वपरसमयविस्तरनिश्चय-
ज्ञेषु बहुश्रुतेषु प्रवचने च श्रुतदेवतासनिधिगुणयोगदुरासदे मोक्ष
पदप्राप्तादारोहणसुरचितसोपानभूते भावविशुद्धियुक्तोऽनुरागो भक्ति-
स्त्रिधा कल्प्यत इति । पदावश्यक्रिया, सामायिक, चतुर्विंशति
स्तव, वदना, प्रतिक्रमण, प्रत्याख्यान, कायोत्सर्गश्चेति । तत्र
सामायिक सर्वसावद्ययोगनिवृत्तिलक्षण, चित्तस्यैकत्वेन ज्ञानेन प्रणि-
धान वा, शत्रुमिश्रमणिपापाणमुक्वर्गशुक्तिकानीवितमरणलाभालाभा-
दिषु रागद्वेषाभावो वेति । चतुर्विंशतिस्तवमूर्तिर्षिःपरुष्यगुणानु
वर्त्तनमिति । वदना विशुद्धि द्वाद्यासनश्चतु शिरोवनतिर्द्वादशा
वर्त्तना चेति, तत्प्रपचस्तूत्तरत्र वक्ष्यते । प्रतिक्रमणमनीतदोषनि-
वर्त्तनमिति । प्रत्याख्यानमनागतलोषापोहनमिति । कायोत्सर्ग
परिमितकालविषमशरीरममत्वनिवृत्तिरिति । एतासा पण्णा क्रियाणा
यथासंख प्रवर्त्तनमनौत्सुक्यमावश्यमापरिहाणिरिति । ज्ञाननरो
मिनपूनाविधिना धर्मप्रकाशन मार्गप्रभावेनेति । प्रकृष्ट वचन प्रव-
चन, प्रकृष्टम्य वा वचन प्रवचने, सिद्धान्तो द्वादशाङ्गमित्यनर्था-
न्तर, तत्र भवा देशमहाननिन, अमयनमम्यमृष्टयश्च प्रवचनमि-
त्युच्यते, तेऽनुराग आराक्षा ममेद भाव प्रवचनयत्सलत्व ।
तेनैकेनापि तीर्थकरनामकर्मबधो भवति । कुत पचमहाव्रताधा-

गमार्थविषयस्योत्कृष्टानुरागस्य दर्शनविशुद्ध्यादिपचदशस्वविनाभा-
वात् । एव षोडश भावना म्यु । एकैकस्या भावनायामविनाभा
विन्य इतरपचदश भावना । तेन सम्यग्भाव्यमानानि व्यस्तानि
समस्तानि वा तीर्थकरनामकर्मस्त्वकारणानि भवति । असप्तसम्य
वृष्टित अपूर्वकरणम्य पदे षट् सप्त भागा यावत् ।

इति धीमन्नामुदरायप्रणीते चारित्रसारे षोडशभावनावर्णन समाप्तम् ।

अनगारधर्मवर्णनम् ।

इदानीमनगारधर्म उच्यते, स चोत्तमक्षमाम देवाऽऽर्जवसत्यशौ
चसयमतपस्त्यागाविज्ञन्यब्रह्मचर्यभेदेन दशविध । उत्तमग्रहण
ल्यातिपूजादिनिवृत्यर्थं, तत्प्रत्येकमभिसम्बध्यते, उत्तमक्षमा, उत्तम
मार्दवमित्यादि । मोक्षमार्गे प्रवर्तमानस्य प्रमादपरिहारार्थं दशविध
धर्माख्यानम् ।

तपोवृहणकारणशरीरस्थितिनिमित्त निरवद्याहारान्वेषणार्थं पर
गृहाण्युपसर्पतो भिक्षोर्दुष्टजनाक्रोशनोत्प्रहसनाऽवज्ञाऽनुताडनशरीर
व्यापादनादीना क्रोधोत्पत्तिनिमित्ताना सनिधाने कालुष्याभाव क्षमे
त्युच्यते । उत्तमक्षमाया व्रतशीलपरिरक्षणमिहामुत्र दु खानभिष्वग
सर्वस्य जगत सन्मानसत्कारलाभप्रसिद्ध्यादिश्च गुणस्तत्प्रतिपक्षस्य
क्रोधस्य धर्मार्थकाममोक्षप्रणाशन दोष इति विचिन्त्य क्षतव्य ।
क्रोधनिमित्तस्यात्मनि भावाभावानुचितनात्परै प्रयुक्तस्य क्रोधनिमित्त
स्यात्मनि भावानुचितनात्तावद्विद्यते मय्येते दोषा किमत्रासौ मिथ्या

ब्रवीतीतीति क्षन्तव्य । अभावचित्तनादपि नैते मयि विद्यन्ते दोषा
 अज्ञानादसौ ब्रवीतीतीति क्षमा कार्या । अपि च बालस्वभावचिन्तन
 प्रत्यक्षपरोक्षाक्रोशनताडनमारणधर्मभ्रशनानामुत्तरोत्तररक्षणार्थं, त
 द्यथा-परोक्षमाक्रोशति बाले क्षन्तव्यमेव स्वभावा हि ब लो भवन्ति,
 दिष्ट्या च स मा परोक्षमाक्रोशति न च प्रत्यक्षमेतदपि बालेष्विति
 लाभो मन्तव्य एव । प्रत्यक्षमाक्रोशति सोढव्य, विद्यत एतद्बालेषु
 दिष्ट्या च मा प्रत्यक्षमाक्रोशति, यत्र ताडयत्येतदपि बालेष्विति
 लाभ एव मन्तव्य । ताडयत्यपि मार्षितव्य, दिष्ट्या च मा ताड
 यति न प्राणैर्वियोजयति । एतदपि बालेष्विति लाभ एव मन्तव्य ।
 प्राणैर्वियोजयत्यपि तितिक्षा कर्त्तव्या, दिष्ट्या च मा प्राणैर्वियो
 जयति, मदर्शीनाद्धर्मात्त भ्रशयतीति । किञ्चान्यन्ममैवापराधोऽय
 यत्पुराऽऽचरित तन्महदुष्कर्षं तत्फलमिदमाक्रोशवचनादिनिमित्तमात्र
 परोऽयमत्रेति सोढव्यमिति ।

उत्तपजातिकुलरूपविज्ञानैश्वर्यश्रुतनपतपोलाभवीर्यम्यापि तत्कृत
 मदविशाभावात्परप्रयुक्तमपरिभवनिमित्ताभिमानाभावो मार्दव मान-
 निर्हरणमवगन्तव्यम् । मार्दवोपेत गुरवोऽनुगृह्णति, साधवोऽपि
 साधु मन्यन्ते । तनश्च सम्यग्ज्ञानादीना पात्र भवति, अत स्वर्गा-
 पवर्गफलावाप्तिर्मानमालेन मनसि अतशीलानि नावतिष्ठन्त, साधवश्चैन
 परित्यजन्ति, तन्मूला सर्वा विपत्तय इति ।

योगस्य कायवाङ्मनोरक्षणस्यावकताऽऽर्जवमित्युच्यते ।
 ऋजुहृदयमधिवसन्तो गुणा मायामाव नाश्रयन्ते, मायाविनो न
 विश्वासिति लोक गर्हिता च गतिर्भयतीति ।

वृत्त्याऽऽवृत् इत्यादि । छन्नस्थज्ञानस्य द्रव्ययायात्म्यादर्शनेऽपि सयतस्य सयतासयतस्य वा स्वगुणपरिपालनार्थं प्रासुक्कमिदमप्रासुकमित्यादि यद्वचस्तद्भावसत्य । प्रतिनियतपद्द्रव्यपर्यायाणामागमगम्याना यायात्म्याऽऽविष्करण यद्वचस्तत्समयसत्य, समयोत्तरवृद्ध्या बालो युवा पत्योपम इत्यादि । सत्यवाचि प्रतिष्ठिता सर्वगुण सम्पद, अनृताभिमाषिण बन्धवोऽप्यवमन्यन्ते, मित्राणि च विरक्तभावमुपयान्ति, विषाड्युदकादीन्यप्येन न सहन्ते, जिह्वाच्छेदसर्ष्वहरणादिव्यसनभाम्भवतीति ।

सयमो द्विधा—उपेक्षाऽपहतभेदेन । सत्र देशकालविधानज्ञस्य परानुपरोधेनोत्कृष्टकायस्य कायवाह्मन कर्मयोगाना कृतनिग्रहस्य त्रिगुप्तिगुप्तस्य रागद्वेषानभिष्वगलक्षण उपेक्षासयम । अपहतसयमस्य समितय कार्यास्ता उच्यन्ते, ईर्ष्याभाषेयणाऽऽदाननिक्षेपोत्सर्गा समितय । तत्रेर्ष्यासमितिर्नोमरमोऽद्याऽऽपादितविशेषैराद्वित्रिचतु पंचेन्द्रियभेदेन चतुर्द्विर्द्विर्द्विर्धनुर्विकल्पचतुर्दर्शनीकम्यानादिविधानवेदिनो मुनेर्वर्माधि प्रयतमानस्य सपिनर्षुदिने चतुर्षुविषयप्रवृत्तिसामर्थ्यमुपजनयत मनुष्यहृदयशकटगोशुशुचिचरणपातोपहतावश्याय प्रालेयमार्गेऽनन्यमनस शनैर्न्यम्नादस्य सकुचिनावययम्योत्सृष्टपार्श्वदृष्टेयुगमात्रपूर्वनिरीक्षणावहितनेचनस्य म्यित्वा दिशो विञ्चोक्तयत पृथिव्याद्यारभावादीर्ष्याममितिरेकारुणायने । हितमिनासदिव्याभिधान भावासमिते मोक्षपदप्रापणप्रधानकञ्च हितं, तद्विषय, अहित, परहित चेति । मितमनर्थं च बहुप्रयत्नरहितं । म्फुटार्थं व्यक्तं सर वाऽमदिग्बन्ध । तस्या प्रयत्नो विद्याभिधानास्याप्रियसमे-

दास्यमारशंकितव्रतसकपायपरिहासायुक्तासम्भशपननिष्ठुरधर्मविरो-
धिदेशकालविरोध्यतिसंस्तवादिवाभ्योपविरहितान्निधानम् । अनगारस्य
मोक्षैकप्रयोजनस्य प्राणिदयातत्परस्य कायस्थित्यर्थं प्राणयात्रा-
निमित्तं तपोबृंहणार्थं च चर्यानिमित्तं पर्यटतः शीलगुणसंयमा-
दिकं संरक्षतः संसारशरीरभोगनिर्वेदत्रयं भावयतो दृष्टवस्तुयाथात्म्य-
स्वरूपं चिन्तयतो देशकालसारथ्यादिविशिष्टमगर्हितमभ्यवहरणं
नवकोटिपरिशुद्धमेषणसमिति । षट्जीवनिकायस्योपद्रव उपद्रवणं,
अंगच्छेदनादिव्यापारो विद्रावणं, संतापजननं परितापनं, प्राणि-
प्राणव्यपरोषणमारंभः, एवमुपद्रवणाविद्रावणपरितापनारंभक्रियया
निष्पन्नमन्नं स्वेन कृतं परेण कारितं वाऽनुमनितं वाऽधःकर्म (जनितं)
तत्सेविनोऽनशनादितपांस्यभ्रावकाशादियोगा वीरासनादियोगविशे-
पाश्च भिन्नभाजनभरितामृतवत्प्रक्षरन्ति, ततश्च तदभक्ष्यमिव परिहरतो
भिक्षोः परकृतप्रशस्तप्राप्तुकाऽऽहासग्रहणेऽपि षट्चत्वारिंशदोषा
भवन्ति तद्यथा—षोडशविधा उद्रमदोषाः, षोडशविधा उत्पा-
दनदोषाः, दशविधा एषणादोषाः संयोजनाप्रमाणाङ्गारधूमदोषा-
श्चत्वारः, एतैर्दोषैः परिर्वानितमाहारग्रहणमेषणासमितिरेति । नै.स-
ङ्गिकीं चर्यामातिष्ठमानस्य पात्रग्रहणे सति तत्संरक्षणादिकृतो दोषः
प्रसज्यते । कपालमन्यद्वा भाजनमादाय पर्यटतो भिक्षोर्दैन्य-
मासज्यते । गृह्णिजनानीतमपि भाजनं न सर्वत्र सुलभं तत्प्रक्षालना-
दिविधौ च दुःपरिहारः पावलेषु । स्वभाजनेन देशान्तरं नोत्वा
भोजने चाशानुबन्धनं स्यात् १३३पूर्वविशिष्टभाजनाधिकगुणासंभवाच्च ।
न केनचिद्धुंनानस्य दैन्यं स्यात् । ततो नि संगस्य निष्परि-

अहम्य भिक्षो भ्रूकरपुटमाजनान्नान्यद्विशिष्टमत्तिमत्तम्मात्स्वायत्तेन
 पाणिपुटेन निरावाधे देशे निरालंबचतुरगुलान्तरसमपादाभ्यां स्थित्वा
 परीक्ष्य भुजानम्य निभृतम्य तद्रतदोषाभाव । धर्माविरोधिना
 परानुपराधिना द्रव्याणां ज्ञानादिसाधनानां अहणे विसर्जने च निरीक्ष्य
 प्रमृज्य प्रवर्तनमात्माननिक्षेपणसमिति । म्यावराणां जंगमानां च
 जीवानामविरोधेनागमलनिर्हरणं शरीरस्य च म्यापनमुत्सर्गसमिति ।
 एव गमनभाषणाभ्यवहरणग्रहणनिक्षेपोत्सर्गलक्षणपञ्चसमिति विधाने
 ऽप्रमत्तानां सत्प्रणालिकाप्रसृतकर्माऽभावात्निभृतानां संवरः सिद्धयति ।

एवमीर्यासमित्यादिषु वर्तमानम्य मुनेस्तत्प्रतिपालनार्थं प्राणी
 न्द्रियपरिहारोऽपहृतसयमः । एकेन्द्रियादिप्राणिषु च परिहारः प्राण
 सयमः । इन्द्रियादिष्वर्थेषु रागानिभिष्वङ्ग इन्द्रियसयमः । स चाप
 हृतसयमस्त्रिविधः, उत्कृष्टो मध्यमो जन्यश्चेति । तत्र प्रामुख्य
 सत्याहारमात्रबाह्यसाधनम्य म्यार्धनेतरज्ञानचरणकरणम्य बाह्यमन्तू
 पनिवात आत्मानं ततोऽपहृत्य जीवान्परिपालयत उत्कृष्टः ।
 मृदुना प्रमृज्य न तून्परिहरतो मयमः । उपकरणान्तरं च उच्यते जन्यः ।

तस्यापहृतसयमस्य प्रतिपालनार्थं शुद्धचष्टकेषु देशे । तद्यथा—
 अष्टौ शुद्धयः । मवशुद्धिः, कायशुद्धिः, विनयशुद्धिः, ईर्यापय
 शुद्धिः, भिक्षाशुद्धिः, । प्रतिष्ठापनाशुद्धिः, शयनाशनशुद्धिः,
 वाक्यशुद्धिश्चेति । तत्र भवशुद्धिः कर्मक्षयोपशमजनित्वा मोक्ष
 मार्गश्चाहितप्रमाणा रागाद्यवशरहित्वा, तस्या मयामाचार
 प्रसरणे परिशुद्धभित्तिगतविप्रकर्मान् । तथा चोक्तमपरग्रये—

आध्यात्ममुद्देशिय अज्ज्ञोवज्ज्ञेय पूदि मिस्सेय ।
 द्विविदे बलि पाहुडिय पाहुकारेय कीदेय ॥
 पामिच्छे परियट्ट अभिट्टमुभिन्न मालमारोहे ।
 अचिच्छे अणिसिद्धे उग्गमदोसो इ सोलसमो ॥

आध्यात्मं गृहस्थाश्रित पचरून्नेपेत निकृष्टव्यापार परजीव-
 निरायकधरर परचत्वारिंशदापेवाह्य उद्देशिय उद्देश्य देय ।
 अज्ज्ञोवज्ज्ञेय यतिं दृष्ट्वाऽधिष्णामप्रगृत्ति । पूदि अप्राप्तुकमिश्रि-
 ताहार । मिस्सेय असयते सह भोजन । द्विविदे पाकभाजनादन्यत्र
 निक्षिप्त । बलि यक्षादिदत्तनैवेद्यशेष । पाहुडिय काल परावृत्त्य
 दत्त । पाहुकारेय सक्रमणप्रशाशनरूप । कीदेय कीत्वा नीत ।
 पामिच्छे उद्धारानीत । परियट्टे परावृत्त्याऽऽनीत । अभिट्टं
 देशान्तरागतवस्तु । उभिन्न उद्भिन्न बधनापनयन । मालारोहण
 मालामारुग्य दत्त । अचिच्छे भीत्वा दत्त । अणिसिद्धे नि श्रेण्या-
 दिरुपमस्या दत्त । एते षोडशोद्गमोपा भवन्ति ।

धावीशूद्रनिमित्तं आजीवे यणियमे तहेय तिग्गिच्छे ।
 कोधी माणी मायी लोमी य दयत्ति दत्त पदे ॥
 पुर्व्या पद्या सधुदि ऽवज्जा मतय चुण्णजोगेय ।
 उप्पादणाय दोसा सोलसमे मूलकम्भेय ॥

तुमुगंधिद्रयरज. । मूलकम्पेय वशीकरण । एते षोडशोत्पादन-
दोषा भवन्ति ।

सांकेदा सन्दिग्धमान । मखिखदा तैलाद्यभ्यक्त । णिखिखदा अप्रा-
सुशोपस्थापितं । विहिय सचित्तादिपरिस्थापित । साहरणा सति
ग्रहण । दायग सशोपशता । ऊमिस्से अप्रामुक्मिश्र । अपरिणद
अविध्वस्त । लिता खटिमादिलिप्त । छोटिद त्यक्त्वाऽऽदिभोजन ।
एते दशैषणा दोषा. ।

संयोजणा म्वादनिमित्त शीतोष्णमत्तपानादिमिश्रण । अप्पमाणं
मात्राधिक्य । ईगाल सगृद्धिभोजन । धूम निदयन् भुक्ते । एते-
ऽप्येषणादोषा भवन्ति ।

एतैर्षट्चत्वारिंशदोषैः परिवर्जितैषणासमितिर्मवति ।

कायशुद्धिर्निरावरणा निरस्तसरकारा यथाजातमलचारिणी
निराकृतागनिरारा सर्वत्र प्रयत्नवृत्तिः प्रशममूर्तिमिव प्रदर्शयन्ती
तस्या सत्या न स्वतोऽन्यस्य भयमुपजायते नाप्यन्यतः स्वस्य ।
त्रिनयशुद्धिर्हृदादिपरमगुरुषु यथाऽर्हपूनाप्रवणा ज्ञानादिषु च यथा-
विधिभक्तियुक्ता गुरोः सर्वप्रानुकूलवृत्तिः प्रदनम्याध्यायवाचनाकथा-
विक्षापनादिषु प्रतिपत्तिगुशला देशरालमावावने, घनिषुणाऽऽचार्यानु-
मतचारिणी तन्मूला सर्वसपद सैव भूषा पुरुषस्य सैव नो सत्तार
समुद्रोत्तरेणे । ईर्ष्यापथशुद्धिर्नानाविधनोऽम्भाना योर्नेनामाश्रयाणा

“ १ “ ६ ” पुस्तके एव उक्तमशोषादिप्रकाश एव नाम निमित्तप्रकारे लिखिते
इति तत्रैव मनोऽप्या प्रतिपत्तिः प्रामुख्यविशेषान् । अत्र विन्मूय लिखित
इति एतदा धर्मा विदपु-प्रार्थो, इन्द्राल एतन्नी ।

यथा भाडागारे समुत्थितमनल शुचिनाऽशुचिना वा वारिणा प्रशमयति
 गृही तथा यथालब्धेन यतिरप्युदरार्घ्नि सरसेन विरसेन वा
 ऽऽहारेण प्रशमयतीत्युदरार्घ्निप्रशमनामिति च निरुच्यते । दातृजन
 बाधया विना कुशलो मुनिर्भ्रमरवदाहरतीति भ्रमराहार इत्यपि
 परिभाष्यते । येन केनचित्कृतचारेण श्वभ्रपूरणवदुदरगर्त्तमनगार
 पूरयति स्वादुनेतरेण वेति श्वभ्रपूरणमिति च निगद्यते । प्रतिष्ठापन-
 शुद्धिपर सयतो नखरौमसिवाणरनिर्घावनशुक्रोद्यारप्रस्रवणशोधने
 देहपरित्यागे च विष्टितदेशमालो जतूपरोधमतरेण यत्न कुर्या-
 त्प्रयत्ते । सयतेन शयनाशनशुद्धिपरेण स्त्रीक्षुद्रचौरपानाक्षशौ-
 लशाकुनिनादिपापजनावासा वर्ज्या शृङ्गारविहारभूषणोज्ज्वलवेष-
 वेद्यार्काडभिरामगीतनृत्तवादिशानुत्प्रदेशा विकृतागगुह्यदर्शनना-
 छमयालेख्यहाम्योपभोगमहोत्सवकाहनमनायुधव्यायामभूमयश्च रा-
 गकारणार्नान्द्रियमोचरा मदमानशोफोपसक्लेशस्थानादयश्च परि-
 हर्त्तव्या, अट्टत्रिमा गिरिगुहातरफोत्रादय वृत्रिमाश्च शून्यागारा-
 दयो मुक्तमोचितावासा अनात्मोद्देशनिवर्त्तिता निरारभा सेया ।
 तत्र सयतम्य त्रिविधो निवास, म्यानमासन शयन चेति । पादी
 चतुरागुलान्तरे प्रस्थाप्याऽवस्तिर्यग्द्वीऽन्यतममुखो भूत्वा यत्राऽऽत्म-
 भावो यथाऽऽत्मबलवीर्यमदृश कर्मसमप्रयोजनोऽमाहृष्टमनि भ्रिष्टेन्,
 अथ न शत्रुयान्निष्प्रतिज्ञान पर्यङ्गादिभिरात्मनैरासीत, यद्यपरिमि-
 तकालयोग स्वित्तो वैकृपाश्चत्वाहूपधानमवृत्तागाण्मिरल्पमाल श्रम
 परिहारार्थ शयीत । वाक्यशुद्धि पृथिवीकायिनाधारमप्रेरणरहिता
 युद्धकामकर्वशसभिनात्पपैशून्यपरपनिष्ठुरादिपरपीडाकरप्रयोगनि

स्तसुका स्त्रीभक्तराष्ट्रावनिपालाऽऽश्रितकथाविभुक्ता प्रतशीलदेशना-
दिप्रदानफला स्वपरहितमितमधुरमनोहरा परमवैराग्यहेतुभूता
परिहृतपरात्मनिन्दाप्रशंसा संयतस्य योग्या तदधिष्ठाना हि
सर्वसंपद इति ।

इति शुद्धिप्रकरणम् ।

अथ संयमभेदाः साक्षान्मोक्षप्राप्तिकारणान्युच्यन्ते । सामायिकं,
छेदोपस्थापना, परिहारविशुद्धिः, सूक्ष्मसाम्प्रायः, यथाख्यात-
चारिप्रमिति ।

तत्र सामायिकमवस्थानं सर्वसावद्ययोगस्याभेदेन प्रत्याख्यानमव-
लंब्य प्रवृत्तमथवाऽवधृतकालमनवधृतकालं सामायिकमित्याख्यायते ।
असंस्थावरनन्तुदेशकालप्रादुर्भावनिरोधाप्रत्यक्षत्वात् प्रमादवशादभ्यु-
पगतनिरवद्यक्रियाप्रबंधप्रलोपे सति तदुपात्तस्य कर्मणः सम्यक्
प्रतिक्रिया छेदोपस्थापनाऽथवा सावद्यकर्मणो हिंसादिभेदेन विकल्पा-
न्निवृत्तिश्छेदोपस्थापना । प्राणिवचान्निवृत्तिः परिहारस्तेन विशुद्धिर्य-
स्मिन्तत्परिहारविशुद्धिचारित्रम् तत्पुनस्त्रिंशद्वर्षजातस्य संवत्सरपुथ-
कत्वं तीर्थकरपादमूलसेविनः प्रत्याख्याननामधेयपूर्वार्णवपारंगतस्य
जन्तुनिरोधप्रादुर्भावकालपरिणामजन्मयोनिदेशद्रव्यस्वभावविधानज्ञस्य
अमादरहितस्य महावीर्यस्य परमनिर्जरस्यातिदुष्करचर्यानुष्ठायिनस्त्रिः
सन्ध्या वर्जयित्वा द्विगव्युतिगामिनः सपद्यते नान्यस्य । सूक्ष्मसूक्ष्-
प्तत्ववधपरिहारप्रवृत्तत्वादनुपहतोत्साहस्याखडितक्रियाविशेषस्य स-
न्यदर्शनज्ञानमहामारुतसंधुक्षितप्रशस्ताभ्यवसायाग्निशिखोपश्लिष्टक-
र्मेन्धनस्य ध्यानविशेषविशिखीकृतकपायविपांकुरस्यापचयाभिमुखस्तो-

कमोहवीजस्य तत एव परिप्राप्तान्वर्षसूक्ष्मसाम्प्रायशुद्धसयतस्य
सूक्ष्मसाम्प्रायचारित्रम् । चारित्रमोहस्य निरवशेषस्योपशमात्क्षया-
च्चात्मस्वमावावस्थोपेक्षालक्षणमथाख्यातचारित्र, अथ शब्दस्यानन्त-
यथार्थवृत्तित्वान्निरवशेषमोहक्षयोपशमाऽनन्तरमाविर्भवतीत्यथाख्यात,
अथवा यथाऽऽत्मस्वमावावस्थित्यन्तयैवाऽऽख्यातत्वाद्यथाख्यातमिति ।

ततो यथाख्यातचारित्रात्सकलकर्मसमाप्तिर्भवति । सामायिकाणी-
नामानुपूर्व्या वचनमुत्तरोत्तरगुणप्रकर्षरथापनार्थम् । तद्यथा—सामा-
यिकछेदोपस्थापनासयमस्य जघन्यविशुद्धिरल्पा तत परिहाराविशु-
द्धिचारित्रस्य जघन्यलब्धिरनन्तगुणा तस्यैवोत्कृष्टाविशुद्धिरनन्त
गुणा तत सामायिकछेदोपस्थापनासयमोत्कृष्टविशुद्धिरनन्तगुणा तत
सूक्ष्मसाम्प्रायचारित्रस्य जघन्यविशुद्धिरनन्तगुणा तस्यैवोत्कृष्टा
विशुद्धिरनन्तगुणा ततो यथाख्यातचारित्रविशुद्धिः सपूर्णा प्रकर्षा-
प्रकर्षविरहिताऽनन्तगुणा । एवमेते षष्ठ चारित्रोपयोगा शब्द-
विषयत्वेन सम्येयभेदात् । बुध्यध्यवसानभेदात्सम्येया अर्थादनन्त-
भेदाश्च भवति । तदेतच्चारित्र सर्वान्निरोधकारणत्वात्परमसर्व-
हेतुरित्यवसेयम् ।

अथ वा व्रतधारणममितिपालनरथायनिग्रहदृढत्यागेन्द्रियजय
सयम । तत्र हिंसाऽनृनस्तेयाऽत्रक्षपरिग्रहविरतिरिति षष्ठया व्रत ।
तत्रेन्द्रियवपायनिग्रहमकृत्वा प्रमत्त इव य प्रवर्तते स प्रमत्त ।
षष्ठेन्द्रियमनोकण्ठायनलेच्छामनिश्चामायुष्काणि प्राणा । एकेन्द्रि-
यादय प्राणिनः प्रमत्तपरिणामयोगात्प्राणिप्राणव्यपरोपणं हिंसा ।
मा च सर्वसमारमारभैस्त्रिभिः कायवाद्मन कर्मयोगैस्त्रिभिः कृत्-

कारितानुमतेस्त्रिभिः क्रोधादिकषायैश्चतुर्भिर्भिद्यते । तत्र प्राणव्यप-
रोपणादिषु प्रमादतः प्रयत्नवेशः संरंभः । साध्यायाः क्रियायाः
साधनानां समाहारः समारंभः । आदौ क्रमः प्रक्रम आरंभ इति ।
औदारिकशरीरनामकर्मोदयवशात्पुद्गलैश्चीयत इति कायः । वाक्
द्विविधा, भाववाक्, द्रव्यवागिति । तत्र भाववाग्नीर्यान्तरायमति-
श्रुतज्ञानावरणक्षयोपशमागोपांगनामलाभनिमित्तत्वात् पौद्गलिकी ।
तदभावे तद्भृत्यमाधात्तत्सामर्थ्योपेतेन क्रियावताऽऽत्मना प्रेर्यमाणाः
पुद्गला वाक्त्वेन विपरिणमन्त इति द्रव्यवागपि पौद्गलिकी । मनश्च
द्विविध, भावमनो द्रव्यमनश्चेति । तत्र भावमनो लब्धयुपयोगाभ्यां
लक्ष्यते पुद्गलबलबनत्वात्पौद्गलिक । द्रव्यमनश्च ज्ञानावरणवीर्यान्त-
रायक्षयोपशमलाभप्रत्यया गुणदोषविचारस्मरणादिप्रणिधानाभिमुख-
स्यात्मनोऽनुग्राहकाः पुद्गला वीर्यविशेषावर्जनसमर्था मनस्त्वेन परिणता
इति पौद्गलिकमिति । स्वातन्त्र्यविशिष्टेनात्मना यः प्रादुर्भावित
तत्कृत । परस्य प्रयोगमपेक्ष्य सिद्धिमापद्यमान कारित । प्रयोन-
कस्य मनसाऽभ्युपगमनमनुमतमिति । आत्मनः सम्यक्त्वसयमासंय-
मसयमयथाख्यातचारित्रं कपन्तीति कषायाः । अथ वा कृपन्ति
फलवत्कृषन्ति कर्मबीजमिति कषायाः । सरंभसमारभारभणामधस्तात्
योगान् कृतकारितानुमतानि क्रोधमानमायालोभांश्च क्रमेण व्यव-
स्थाप्य संभं निरुध्याङ्कसंचारे कृते षट्त्रिंशद्विकल्पा भवन्ति ।
एव समारभे आरभे च प्रत्येक षट्त्रिंशद्विकल्पा भवन्ति । सर्वे
संभिडिता अष्टोत्तरशतसंख्याका भवन्ति ।

एवं कायादियोगान्कृतकारितानुमतानि क्रोधादिकषायाश्चैकैक
निरुध्याकसेचारः कर्तव्यः ।

संख्यातासख्यातानंतभवसंसारावस्थानमनन्तानुबन्धिना कषाया-
णां । पष्मासावस्थानमप्रत्याख्यानानां । पक्षावस्थानं प्रत्याख्या-
नानां । अन्तर्मुहूर्तावस्थानं सज्वलनानां । एवंविधषोडशरूपायभेदात्
द्वात्रिंशदुत्तरचतु शतविकल्पा भवन्ति ।

अप्रतिषीद्ध्याः सूक्ष्मजीवाः, वादरजीवानां गत्यादिमार्गणागुण-
स्थानदुल्लयोन्यायुष्यादिकं ज्ञात्वा गमनस्थानशयनासनादिषु स्वयं
न हनन, परैर्वा न घातनं, अन्येषामपि हिंसतां नानुमोदन हिंसा-
विरतिः । अहिंसाव्रतं स्वर्गापवर्गफलप्रापणहेतुस्तत्प्रतिपालननिमित्त
शेषाणि व्रतानि । अहिंसकः पुरषो निमजनकवद्विधास्यः पूज्यश्च
भवति । हिंसो हि नीत्पोद्वेजनीयः सततोऽनुबद्धवैरक्षैहैव च बध-
बन्धपरिहेशादीन् परिलभते प्रेत्य चाशुभां गतिं, गर्हितश्च भवतीति
हिंसाया व्युपरमः श्रेयान् । परमार्थग्रहणेच्छयाऽहिंसाव्रतस्यैर्याप्य
पंच भावना भवन्ति ।

वाम्नासिः, मनोगुप्ति, ईर्यासमितिः, आदाननिक्षेपणासमितिः,
आलोक्तिपानमोजनमिति ।

परमार्थिभ्य भूतनिद्वेदेऽभूतोद्भावे च यदभिधानं तदेवानृतं
स्यात् । भूतनिद्वेदे नाम्स्यात्मा नास्ति परलोक इत्यादि । अभूतो-
द्भावे च ईयामाकलंदुलमात्रे आत्मांगुष्ठर्षवमात्रः सर्वगतो निष्क्रिय
इत्यादि । यद्विद्यमानार्थ विषयं प्राणिपीडाकारणं तत्सत्यमप्यसत्य-

१ "स" पुस्तके "परमार्थिभ्य" इति पाठो नास्ति । २ तदुल्लसंशे
विशेषः । ३ प्रमाणे "द्वयसहस्रप्रमात्रक" इत्यनेन पाणिनिमूत्रेण प्रमाणार्थे
मात्रचू म्भव ।

शून्यागारगिरिगुहातस्प्रकोटराण्डिवावाप्त, परकीयेषु मोचितेषु वाप्त, परेषा मनुष्यव्यन्तरादीनामुपरोधाकरण, आचारसूत्रमार्गेण भैक्ष्यशुद्धि, ममेद तवेदमिति लक्षणो विसवाद, न विमवातेऽ-
विसवाद, सधर्मिभिरविसवाद इति ।

मैथुनमब्रह्म, श्रीपुसोवनेदये वेदनापीडितयोर्यत्कर्म तन्मैथुनमथ वैकस्याऽपि चारित्रमोहेत्योदृक्तरागस्य हन्तादिसषट्पदेऽस्मिन् मैथुनमिति । अहिंसादिगुणव्रह्णाद्ब्रह्म न ब्रह्म अब्रह्म तिर्यङ्मनुष्य देवाऽचेतनभेदाच्चतुर्विधस्त्रीभ्यो मातृसुनाभगिनाभावनया मनोवाक्याय-
प्रत्येककृतकारितानुमोदितभेदेन नवविधाद्विरतिश्चतुर्थमत । तदेव स्वर्गमोक्षसाधन, ब्रह्मचारिण भूमिस्थमपि साक्षाद्देव इव मन्यते लोक । असयतोऽपि तद्भक्तो मानार्हो भवति, तस्मिन्प्रतिष्ठिता सर्वे गुणा, विद्यानेवसाश्च परिगृहीतब्रह्मव्रतस्य किंकरभावमुपयाति । अब्रह्मचारी मदविभ्रमोन्मथितचित्तो वनगज इव वासितोवचितो विवशो वधवधपरिहेशादीननुभवति, मोहाभिभूतत्वाच्च कार्याकार्यान मिज्ञो न किञ्चित्कुशलमाचरति, परागनालिंगनसगकृतरतिश्चैव वैरानुबन्धिनी लिंगच्छेदनवधवधनसर्वस्वहरण शून्यपायान् प्राप्नोति, प्रेत्य चाशुभा गतिमश्नुते, तृणवल्लुषुश्च भवतीत्यत स्त्रीविरति-
रात्माहिता । ब्रह्मचर्यनतनिश्चलीकरणार्थं पञ्च भावना भवति ।

स्त्रीरागकथाश्रवणवर्जन, तन्मनोहरागनिरीक्षणविरह, पूर्व-
तानुस्मरणयपोह, वृष्येष्टरसानुभवनिरास, स्वशरीरसम्कार-
न्यागश्चेति ।

मूर्च्छा परिग्रहः, माह्याभ्यन्तरोपधिसरसणाद्रिव्यावृत्तिर्मूर्च्छा ।
 क्षेत्रशातुधनधान्यद्विपदचतुष्पदयानशयनासनकुप्पभाडानि दशवि-
 धश्चेतनाचेतनभेदलक्षणो बाह्यपरिग्रहः । मिथ्यात्वक्रोधमानमायाले-
 महास्यरत्यरतिशोकभयनुगुप्मावेदरागद्वेषचतुर्दशभेदोऽभ्यन्तरपरि-
 ग्रहः । एतन्मान्मनस कृतकारितानुमोदितेन वचस कृतकारिता
 नुमोदितेन कायस्य कृतकारितानुमोदितेन च निरतिस्परिग्रहलक्षणं
 मतम् । तदेव स्वर्गमोक्षरमाधन सर्वेषां गुणानामलक्षणं, निष्परि-
 ग्रहमतिन सर्वेऽपि सन्मानयन्ति, स सर्वैश्च ममभिवन्दनीय
 सपूनीयश्च भवति, तस्य नामग्रहणेऽपि वद्वानलिर्भवति
 लोभः । परिग्रहवान् यथा शत्रुनिर्गृहीतमासखडोऽप्येवा तदर्थिना
 पतप्रिणामभिवन्दनीयैः, तथा तस्वरार्दीनामभिवन्दनीयो मार्यश्च
 भवति, परिग्रहार्जननिमित्तं निजाभिनर्नविद्यवृत्त विहाय केचन
 नदधिव्यो नीरतामुपगच्छन्ति न चाऽस्य तृप्तिर्भवतीन्धने-
 रियाऽश्लोभाभिभूतत्वाच्च कार्यमार्यान्पेशो भवति, प्रेत्य चाशुभां
 गतिमाप्नुवन्ति, लुब्धोऽयमिति गरितश्च मरतीति नीचवृत्त्या समु-
 पार्मनीयमनिन्य दुःखकारणं परिग्रहं परित्यज्याद्विचन्यवृत्त्या
 नित्यमनन्तसुखसाधनं मोक्षमार्गमुपार्जयन्त्यत्महितैपिण । आङ्गि-
 षन्त्यामनद्रिमार्षं पण भावना भवति ।

एवमहिंसादिब्रताना लक्षणं फलं गुणं तदभावे दोषभावनां च ज्ञात्वा यथा ममाप्रियं कथञ्चपरिपीडनं तथा सर्वसत्वानां । यथा मम मिथ्यात्वस्यानकटुकपरुषादीनि वचांसि शृण्वतोऽतितीर्त्नं दुःखमभूत्पूर्वमुत्पद्यते तथा सर्वनीवानां । यथा ममेष्टद्रव्यवियोगे व्यसनपूर्वमुपजायते तथा सर्वभूतानां । यथा मम कान्तज्ञानपरिभवे परकृते सति मानसी पीडाऽतितीर्त्ना जायते तथा सर्वप्राणिनां । यथा च मम परिग्रहेष्वप्राप्तेषु कांक्षोद्भवं प्राप्तेषु रक्षाननितं विन्देष्टेषु शोकसमुत्थं दुःखमतितीव्रतरं भवति तथा च सर्वदेहिनाम् । अतो न हिनस्मि । नानृत वदामि । नादत्तमाददे । नांगनां स्पृशामि । न परिग्रहमुपादद इत्येवं प्रमत्तपरिणामयोगजनितं हिंसादिकं विहायाप्रमत्तपरिणामाद्दहिंसादिब्रतधारणे यत्नः कर्तव्यः ।

सपितिपालनं पूर्वमुक्तं । चतुर्विधकपायनिग्रहक्षोत्तमसप्तमामार्दवा-
र्जवसत्येदौनेषु प्रतिपादितः ।

दंडस्त्रिविधः, मनोवाक्यभेदेन । तत्र रागद्वेषमोहविकल्पात्मा मानसो दंडस्त्रिविधः, तत्र रागः प्रेमहास्यरतिमायालोभाः । द्वेषः क्रोधमानारतिशोकमयनुगुप्साः । मोहो मिथ्यात्वत्रिवेदसहिताः प्रेम-
हाम्यादयः । अनृतोपगतपैशून्यपरगाभिर्शंसनारितागहिंसनभेदा-
द्भान्दः सप्तविधः । प्राणिवधचौर्यमैषुनपरिग्रहाऽऽरंभनादनोमवेप-
विकल्पात्कायदंडोऽपि च सप्तविधः । गुप्तात्मना प्रयतमानेन दंड-
न्यागो विधेयः ।

विषयाद्रीषु स्वच्छन्दप्रथावमानेन्द्रियगमानां ज्ञानवैशाम्योपवा-

साद्यंकुशाकर्षणेन वशीकरणमिन्द्रियनयः । स चास्त्रवानुप्रेक्षार्यां
वक्ष्यते ।

संयमो ह्यात्महितस्तमनुतिष्ठतिहैव पूज्यते । परत्र किमत्र वाच्यं ।
असंयतः प्राणिवधविषयमार्गेषु नित्यं प्रवृत्तो मूर्तिमदशुभकर्मैवाय-
मिति साधुजनविनिन्दमानो दुष्कर्म संचिनुते ।

संयमिनो नैर्ग्रन्थधारिणः पंचविधाः । पुलाकाः, वकुशाः,
कुशीलाः, निर्ग्रन्थाः, स्नातकाश्चेति । तत्रोत्तरगुणमावनोपेतमनसः
व्रतेष्वपि क्वचित्कदाचित्परिपूर्णतामपरिप्राप्तुवन्तोऽविशुद्धपुलाकसाह-
श्यात्पुलाका इत्युच्यन्ते । नैर्ग्रन्थमुपस्थिता अस्त्रडितत्रताः शरीरो-
पकरणविभूषणानुवर्तिनो वृद्धियशःक्रमाः शातगौरवाश्रिता अविविक्त-
परदाराश्च (?) छेदशबलयुक्ता वकुशाः । शबलपर्यायवाची वकुश-
शब्द इति । कुशीला द्विविधाः, प्रतिसेवनाकुशीलाः, कषायकुशीला-
श्चेति । तत्राविविक्तपरिग्रहा (?) परिपूर्णमूलोत्तरगुणाः कथांचिदुत्तरगुण-
विरोधिनः प्रतिसेवनाकुशीलाः, ग्रीष्मे जंबाप्रक्षालनादिसेवनवदिति ।
वशीकृतान्यकषायोदयाः सज्वलनमात्रतंत्राः कषायकुशीला इति ।
यथोदके दंडराजिराश्वेव विलयमुपयाति तथाऽनभिव्यक्तोदयकर्माण
ऊर्ध्वं मुहूर्त्तदुद्धियमानकेवलज्ञानदर्शनभानो निर्ग्रन्था इति । ज्ञाना-
वरणादिघातिकर्मक्षयादाविर्भूतकेवलज्ञानाद्यतिशयविभूतयः सयोगि-
शीलेशिनो नवलब्ध्यास्पदाः केवलिनः स्नातका इति । एते प्रकृष्टा-
प्रकृष्टमध्यमचारित्रभेदे सत्यपि नैगमनयापेक्षया पंचापि निर्ग्रन्था
इत्युच्यन्ते । यथा षोडशत्रयोदशदशवर्णिकादिषु सुवर्णशब्दोऽवि-
शिष्टो वर्त्तते तथा निर्ग्रन्थशब्दोऽपि । सम्यादर्शनं निर्ग्रन्थरूपं च

मूषवेपायुधरहितं तत्सामान्ययोगात्सर्वेषु पुलाकादिषु निर्ग्रन्थ-
शब्दो युक्तः ।

पुलाकादिनिर्ग्रन्था उत्तरोत्तरगुणप्रकर्षवृत्तिविशेषाः संयमादि-
भिरंष्टाभिरनुयोगैर्व्याख्याय्याः । तद्यथा—संयमः, श्रुतं, प्रतिसेवना,
तीर्थं, छिगं, लेश्या, उपपादः, म्यानमिति विकल्पतः पुलाकादयः
साध्याः । तत्र संयमे पुलाकवकुशप्रतिसेवनाकुशीलाः द्वयोः
संयमयोः सामायिकच्छेदोपस्थापनयोर्भवन्ति । कषायकुशीलाः
सामायिकच्छेदोपस्थापनयोः परिहारविशुद्धिसूक्ष्मसांप्रसाययोश्च
भवन्ति । निर्ग्रन्थाः स्नातकाश्चैकस्मिन्नेव यथाख्यातसंयमे भव-
न्तीति । श्रुते पुलाकवकुशप्रतिसेवनाकुशीला उत्कर्षेणाभिन्नाक्षर-
दशपूर्वधराः कषायकुशीला निर्ग्रन्थाश्चतुर्दशपूर्वधराः । जघन्येन
पुलाकस्य श्रुतमाचारवस्तु, वकुशकुशीलनिर्ग्रन्थानां श्रुतमष्टौ प्रवचन-
मातरः । स्नातका अपगतश्रुताः केवलिनः । प्रतिसेवनायां पंचानां
मूलगुणानां रात्रिभोजनवर्जनस्य च पराभियोगाद्बलादन्यतमं प्रति-
सेवमानः पुलाको भवति । वकुशो द्विविधः, उपकरणवकुशः,
शरीरवकुशश्चेति । तत्रोपकरणाभिष्वक्तभित्तो विविधविचित्रपरि-
ग्रहयुक्तो बहुविशेषोपयुक्तोऽपकरणाकांक्षी तरसंस्कारप्रतीकारसेवी
भिक्षुरूपकरणवकुशो भवति । शरीर-संस्कारसेवी शरीर-
वकुशः । प्रतिसेवनाकुशीलो मूलगुणानविराधयन्नुत्तरगुणेषु काचि-
द्विराधनां प्रतिसेवने । कषायकुशीलनिर्ग्रन्थस्नातकानां प्रतिसेवना
नाम्नि । तीर्थे सर्वेषां तीर्थकराणां तीर्थेषु भवन्ति । छिगे, द्रव्य-
भावपेशादिगं द्विविधं, भाग्यलिंगं प्रतीत्य सर्वे पंचाऽपि निर्ग्रन्था

लिंगिनो भवन्ति, द्रव्यलिंग प्रतीत्य भाज्या । लेश्याया पुलाकस्यो-
 च्चरास्तिस्रो लेश्या भवन्ति । वकुशप्रतिसेवनाकुशीलयोः षडपि,
 कषायकुशीलस्य परिहारविशुद्धस्य षतत्र उत्तराः, सूक्ष्मसाम्प्रा-
 यस्य निर्ग्रन्थस्नातकयोश्च शुकैव केवला भवति, अयोगिनः शैले-
 शिता प्रतिपन्ना अलेश्या । उपपादे, पुलाकस्योत्कृष्ट उपपादो-
 ऽष्टादशसागरोपमेत्कृष्टस्थितिषु देवेषु सहस्रारे, वकुशप्रतिसेवना-
 कुशीलयोर्द्वाविंशतिसागरोपमस्थितिप्वारणाच्युतकल्पयो, कषाय-
 कुशीलनिर्ग्रन्थयोस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपस्थितिषु सर्वार्थसिद्धौ च सर्वेषा-
 मपि जपन्थः सौधर्मकल्पे द्विसागरोपमस्थितिषु स्नातकस्य निर्वा-
 णमिति । स्थानेऽसह्येयानि सयमस्थानानि कषायनिमित्तानि
 भवन्ति । तत्र सर्वजपन्थानि लब्धिस्थानानि पुलाककषायकुशील-
 योस्तौ युगपदसह्येयानि स्थानानि गच्छत, ततः पुलाको व्यु-
 च्छिद्यते । कषायकुशीलस्ततोऽसह्येयानि गच्छत्येकाकी । ततः
 कषायकुशीलप्रतिसेवनाकुशीलवकुशा युगपदसह्येयानि स्थानानि
 गच्छन्ति, ततो वकुशो व्युच्छिद्यते, ततोऽप्यसह्येयानि
 स्थानानि गत्वा प्रतिसेवनाकुशीलो व्युच्छिद्यते, ततोऽप्य-
 सह्येयानि स्थानानि गत्वा कषायकुशीलो व्युच्छिद्यते, अतः
 उद्धमकषायस्थानानि निर्ग्रन्थ प्रतिपद्यते, सोऽसह्येयानि स्थानानि
 गत्वा व्युच्छिद्यते, अतः उद्धमेकस्थान गत्वा स्नातको निर्वाणं
 प्राप्नोतीत्येषां सयमलब्धिरनन्तगुणा भवतीति ।

अथ परीषहजयप्रकरणं प्रस्तौति ।

सयतेन तपस्विना दर्शनचारित्रक्षणार्थं परिषोडक्या. परीषहाः ।

उक्तं हि—

परिपोढव्या नित्यं दर्शनचारित्ररक्षणे निरति ।

सयमतपोविशेषास्तत्रैकदेशा परीपहाख्याः स्युः ॥

इत्युक्तत्वात्सयमतपसोर्मध्ये परीपहा उच्यन्ते । कर्मागमद्वाराणि सवृष्वतो जैने द्रान्मार्गान्मा च्योप्सहीति पूर्वमेव परीपहाविजयन्तो नितपरिपहा सतन्तरनभिभूयमाना प्रधानसवरमाश्रित्या प्रतिबधेन क्षपत्रध्रेण्यारोहणसामर्थ्यं प्रतिपद्यन्ते । अभितोत्साहा स्रष्टमापरायिनः प्रवृत्तनशक्तयो ज्ञानन्यानपरशुचिञ्जमूलानि कर्माणि विधूय प्रस्फोटितपक्षरेणव इव पतत्रिण उद्ध्वं ममतीत्येवमर्थं परिपोढव्या परीपहा ।

मानस्य मनसा वाऽनभिसद्वतो दुस्तरेय वेदना महांश्च कालो
दीर्घमह इति विपादमनापद्यमानस्य त्वगस्थितिरावितानमात्रकलेर
स्यापि सत आवश्यकक्रियादिषु नित्योद्यतस्य क्षुद्रशप्राप्तानर्थाधा
रकधंधस्थमनुष्यपंजरगतविर्यकूप्राग्निः क्षुदम्यदितान्परतश्चानपेक्षमा
णस्य ज्ञानिनो धृत्यभसा शममुभधारितेन क्षुदग्निं शमयतस्तत्कृत
पीडा प्रत्यदिगणन क्षुज्जय इत्युच्यते ।

जलस्नानायगाहनपरिषेक्त्याग्नि पतत्रिवद्धुत्रासनावसपस्याति-
लवणनिग्न्यरूक्षविरद्धाहारमैष्मातपपित्तज्वरानशनादिभिरुदीर्णा शरी-
रोन्द्रियोन्माथिनी विपासा प्रत्यनाद्रियमाणप्रतीकारमनसो निदाघे
पशुतपनदिरणसतापिनोप्यग्न्यामासलेष्वपि हृदेष्वप्यायिकजीवपरि-
हारेच्छया जलमनाद्दानस्य सलिलसेकविवेकम्लाना लतामिव
ग्लानिमुपगता गात्रयष्टिमवगण्य तप परिपालनपरस्य भिक्षाशलेऽपी
गिताशरादिभिर्योग्यमपि पान पातु परमचोदयत परमवैर्यमुभधा
रिनशीतलसुगन्धिप्रतिज्ञातोयेन विन्यापयतस्तृष्णाशिशिक्षा सयम
परत्वं विपासासहनमित्यवर्णयते ।

वरागनानवयौवनौष्ण्यनस्तननितवभुजान्तरतर्जितशीतेषु निवास सु
रतसुखाकरमनुभुनमसारत्वावबोधदम्भरतो विषादविरहितस्य स्य
मपरिपालन शीतक्षमेति माप्यते ।

त्रैप्येण पटीयसा भास्करविरणसमूहेन सन्तापितशरीरम्य
तृष्णानशनपित्तरोगघर्मश्रमप्रादुर्भूतौष्ण्यम्य खेदशोषदाहाऽम्यदि
त्स्य जलमवनजलावगाहनानुलेपपरिपेकार्द्रावनितलोत्पलदलकदलीप-
त्रोत्क्षेपमास्तजलतूलिकाचन्दनद्रवचन्द्रपादकमलकल्हारमुच्चाहारादि
पूर्वानुमूतशीतलद्रव्यप्रार्थनाऽपेतचेतस उष्णवेदनातितीत्रा बहुकृत्व
परवशादवाप्ता इद पुनस्तपो मम कर्मक्षयकारणमिति तद्विरोधिनी
क्रिया प्रत्यनादराच्चारित्ररक्षणमुष्णसहनमिति समाप्नायते ।

प्रत्याख्यातशरीराच्छादनस्य कचिदप्रतिबद्धचेतस परकृताय-
तनगुहागह्वरादिषु रात्रौ दिवा वा दशमशकमशिकापिशुकपुत्तिका
मकुणकीटपिपीलिकावृश्चिकादिभिर्म्हाक्षणपातैर्भक्षमाणस्यातितीव्रवेदनो
त्पादकैरव्यथितमनस स्वकर्मविपाकमनुचिन्तयतो विद्यामन्त्रौषधा
दिभिस्तन्निवृत्तिं प्रति निरस्तसुकस्याऽऽशरीरपतनादपि निश्चितात्मन
परबलप्रमर्दनं प्रति वर्तमानस्य मदाधगन्धार्सिधुरस्य रिपुजनप्रेरितवि-
विधशस्त्रप्रतिघातादपराङ्मुखस्य निःप्रत्यूहविजयोपलभनमिव कर्मा-
रातिपृतनापरामत्र प्रति प्रयतन दशमशकादिवाघासहनमप्रतीकार-
मित्याख्यायते । दशमशकमात्रमहणमुपलक्षणार्थं, तेन दशमशका-
दिपरितापकारणम्य सर्वस्यैवेदमुपलक्षणं, यथा काकेभ्यो दधि
रदयतामिति ।

१ अत्र लक्षणया काकशब्दस्य दध्युपपातकोऽर्थः, ' मुख्यार्थबाधे तयोमे
रुदितोऽथ प्रयोजनात् । अन्योर्थो रक्षते यस्या लक्षणारोपिता क्रिया " इति
लक्षणालक्षण वाक्यप्रकाशप्रन्थे ।

गुप्तिसमित्यविरोधिपरिग्रहनिवृत्तिपरिपूर्णप्रह्वचर्यमप्राथित—

मोक्षसाधन चारित्रानुष्ठान यथाजातरूपमसस्कृतमविकार मिथ्या
दर्शनाविष्टविद्विष्ट परममागत्य नाम्न्यमभ्युपगतस्य स्त्रीरूपाणि नित्या
शुचिवाभत्सकुणपभावेन पश्यनो वैराग्यभावनावरुद्धमनोविक्रियस्या
समावितमनुप्यत्वस्य नाम्न्यदोषासस्पर्शात्परीपहनयसिद्धिरिति
जातरूपधारणमुत्तमश्रेय प्राप्तिकारणमित्युच्यते । इतरे पुनर्मनो
विक्रिया निरोद्धमसमर्थास्तत्पूर्विकामगविष्टिं निगृहितुकामा
कौपीनफलकचीवराद्यावरणमातिष्ठन्तेऽङ्गसवरणार्थमेव, तत्र कर्म-
सवरणकारणम् ।

सयतस्य क्षुधाद्याऽऽवाधासयमपरिरक्षणेन्द्रियदुर्जयत्वव्रतपरिपा-
लनभारगौरवसर्वदाऽप्रमत्तत्वदेशमापातरानभिज्ञत्वविषमचपलसत्त्व-
प्रचुरमीमदुर्गनियतैकविहारत्वादिभिररतिं प्रादुष्यन्ती (?) धृतिविशेषा
त्रिवारयत सयमे रतिभावनाद्विषयसुखरतिमतिविषमाहारसेवेव
विपाङ्ककटुकेति चिन्तयतोऽरतिपरीपहवाधाऽभावादरतिपरीपहनय
इति निश्चियते ।

एकान्ते भवनारामादिप्रदेशे रागद्वेषयौवनदर्परूपमन्विभ्रमोमा-
दमद्यपान'ऽऽवेशादिभि प्रमदासु बाधमानासु तदक्षिवकम्बिकार
शृगाराकारविहारहावविलासहासलीलाविनृभितकटाक्षविशेषसुकुमार—
स्निग्धमृदुपीनोजतस्तनकलशानितान्तताग्राधरपृथुनयनरूपगुणामरण
गघवस्त्रमाल्यादीन्प्रत्यनमृहीतमनोविक्षुतेर्दर्शनाभिलाषनिस्तमुकम्य
स्निग्धमृदुविशदसुकुमाराभिधानतत्रावशाभिभ्रमधुरगीतध्रवणनिवृत्ता

दरश्रोत्रस्य कूर्मवत्सवृतेन्द्रियहृदयविकारस्य ललितस्मितमृदुकपित्त-
सविकारवक्षिणप्रहसनमदमथरगमनमन्मथशरव्यापारविफलीकरण
चरणस्य सप्तारार्णवव्यसनपातालरौद्रदुःसागाधाऽऽवर्त्तुट्टिलाध्या
यिन खैणानर्धनिगृत्ति स्त्रीपरीपहनय इति कथ्यते । अन्यवादि
परिकल्पिता देवताविशेषा ब्रह्मादयन्तिलोत्तमादिदेवगणिकारूपसः
दर्शनलोललोचनविकारा स्त्रीपरीपहनकानोद्धर्त्तुमात्मान समर्था ।

दीर्घकालाऽभ्यन्तगुरुकुलब्रह्मचर्यस्याधिगतवधमोक्षपठार्थतत्त्वस्य
कषायनिग्रहपरम्य भावनापित्तमनस समयमायतनादिभक्तिहेतोर्देशा
न्तरातिथेर्गुणाऽभ्यनुज्ञातस्य नानाननपदन्त्याहारव्यवहाराभिज्ञस्य
ग्राम पुरात्र नगरे पचरात्र प्रदुर्षेणावम्यातयमित्येष यातस्य
वायोरिव नि सगतामुपगतस्य देशकालप्रमाणोपेतमध्वगमनमनुभवत
हे शशमस्य भीमात्वीप्रदेशेषु निर्भयत्वात्सहस्येव सहायश्रुत्यमन
पेक्षमाणस्य परपशुकरात्रटकाट्टियधनजातपादस्त्रेदम्यापि सत
पूर्वोचितयानशाहनादिगमनममरत सम्यक् चर्यादोष परिहरत
चर्यापरीपहनयो वेदितव्य ।

स्वाध्यायध्यानाध्यध्रमपरिखेदितस्य स्वरविषमप्रचुरशर्कराकपाल-
सकृतिशीतोष्णेषु भूमिप्रदेशेषु मौहूर्तिकीं निद्रामनुभवतो ययाऽऽ-
वृत्तैकपाद्वदढायतादिशायिन सजातवाधाविशेषस्य सयमार्थम-
स्पन्दमानस्यानुतिष्ठतो व्यन्तरादिभिर्वा वित्रास्यमानस्य पलायन
प्रति निरुत्सुक्य मरणभयनिर्विशकस्य निपतितदारुवत् व्यपगता-
सुवच्च परिवर्तमानस्य द्वीपिशार्दूलमहोरगादिदुष्टसत्त्वपरिचरितोऽय
प्रदेशोऽचिरादतो निर्गमन श्रेय कदा नु रानिर्विरमतीति विपाद-
मनाददानस्य सुखप्राप्तावप्यपरितुष्यत पूर्वानुभूतनवनीतवन्मृदुशय-
नमननुस्मरत सम्यगागमोदितशयनादप्रच्यवत शय्यासहनमिति
तत्प्रत्येतव्यम् ।

तीव्रमोहाऽऽविष्टमिथ्यादृष्टचनार्यम्लेच्छल्लपापाचारमत्तोदृप्तश-
क्तिप्रयुक्त 'मा' शब्दपरपावज्ञानाक्रोशादीन्कर्णमूले गतान् हृदयशूलौ
द्भावकान् क्रोधज्वलनशिखाप्रवर्द्धनकरान्नाभिप्रायान् शृण्वतोऽपि हृद
मनसो दुर्माषिणो मम्मसात्कर्तुमपि समर्थस्य परमार्थावहितचेतस
शब्दमात्रश्राविणस्तदर्थावीक्षणविनिवृत्तव्यापारस्य स्वकृताशुभकर्मो
दयो ममैव यतोऽर्माषा मा प्रति द्वेष इत्येवमादिभिरपायैरनिष्टवचन
सहनमाक्रोशपरीपहनय इति निर्णयते ।

ग्रामोद्याननगराटवीपुरेषु नक्त दिवा चैकाग्रिनो निरावरणमूर्त्त
समन्तात्पर्यटद्विधौरारक्षक म्लेच्छचारपुरुषबधिरपूर्वापकारिद्विषत्पर
लिंगिभिराहितकोपेस्ताडनाकर्षणचन्धनशस्त्राभिगातादिभिर्मार्गमाण
स्यानुत्पन्नवैरस्यावश्य प्रपातुकमेवेद शरीर कुशलद्वारेणानेनापनीयते
न मम ब्रवशीलभावनामृशानमिति भावशुद्धस्य दृश्यमानम्यापि सु

मुगन्धमुत्सृजतश्चन्दनस्येव शुभपरिणामस्य स्वकर्मनिर्जरामभिसद
घान्त्य दृढमते क्षमौषधिवल्यम्य मारकेषु सुहृत्स्विकामर्षोहभावन
वधमर्षणमित्याश्रायते ।

सुदुग्धपरिश्रमतपोरोगादिभिरप्रच्यवितवीर्यम्य शुष्कपादपस्येव
निराद्रंमूर्त्तेरुनताम्बिन्नायुजाळम्य निम्नाक्षपुटपरिशुष्काधरक्षामपाद्
कपोलम्य चर्मवन्मृनितागोषाद्गत्वच शिथिलजानुगुल्फकटिबाहुय
त्रम्य देशकालत्रमोषपन्नकल्पादाग्निनो वाचयमस्य मौनिसमस्य
वा शरीरसन्दर्शनमात्रव्यापारस्योर्नितसत्त्वम्य प्रज्ञाऽऽघायित
चेतस प्राणात्ययेऽपि वसत्याहारभेषजानि दीनाभितानमुत्तरेदृश्या
ङ्गसज्ञादिभिरयाचमानम्य भिक्षाकलेऽपि विद्युद्युधेतवदुपलक्षितमूर्त्ते
बहुषु दिवसेषु रत्नवणिनो मणिसन्दर्शनमिव स्वशरीरप्रकाशमकृपण
मन्यमानम्य कन्दमान प्रति स्वशरविहासनमिव पाणिपुटधारणम
दीनमिति गणयतो याचनासदनमवसीयते । अयत्ने पुन कालो
षादीनानाथभासिष्ठिवहुते नगत्यमार्गैरनात्मपद्भिर्याचनमनुष्ठीयते ।

दुःखाधिकरणमशुचिमाननं जीर्णवस्त्रवत्परिहेयं पित्तमास्तकफ-
सन्निपातनिमित्तानेकामयवेदनाऽभ्यर्दितमन्यदीयमिव विग्रहं मन्यमा-
नस्योपेक्षकत्वादाप्रच्युतेश्चिकित्साव्यावृत्तचेष्टस्य शरीरयात्राप्रसिद्धये
ग्रणानुश्लेषनवद्वययोक्तमाहारमाचरतो विरुद्धाहारसेवाविरसवैषम्यज-
नितवातादिविकाररोगस्य युगपद्नेकशतसंख्याव्याधिप्रकोपे सत्यऽपि
तद्वशाच्चितां विग्रहतो जल्लोषविमासाद्यनेकतपोविशेषद्वियोगे सत्यपि
शरीरनिःसृहत्वात्प्रतीकारानपेक्षिणः पूर्वकृतपापकर्मणः फलमिदमने-
नोपायेनाऽनृणां भवामीति चिन्तयतो रोगसहनं सम्पद्यते ।

यथाऽभिनिवृत्ताधिकरणशायिनः शुष्कतृणपरुषशर्कराभूमिकंठफ-
लकशिलानलादिषु प्रामुकेष्वसंस्कृतेषु व्याधिमार्गगमनशीतोष्णजनि-
तध्रमविनोदार्यं शय्यां निषद्यां वा मजमानस्य संस्कृतशुष्कतृणादि-
माधितमूर्त्तैरुत्पन्नकंडूविकारस्य दुःसमनभिचिन्तयत्स्तृणादिस्पर्शा-
भाभिरवशीकृतत्वात्तृणस्पर्शसहनमवगन्तव्यम् ।

मलजन्तुर्षाढापरिहारायास्नानप्रतिज्ञास्य स्वेदपंकादिष्वसर्वांगस्य वा-
दरनिगोदप्रतिष्ठितर्षाद्यर्थं च शरीरसंस्कारविरमणार्थं च परि-
त्यक्तोद्धर्तनस्य सिष्मकच्छुद्द्रुर्दीर्णकायस्य नसरुपदमधुकेशविकृ-
तसहनवाद्यमलसम्पर्ककारणानेस्तागिकारस्य स्वांगमलापचये परम-
लापचये वाप्रणिहितचेतसः संकल्पितसंज्ञानचारिभ्रविमलसलिलप्रसा-
सनेन कर्ममलयकापनोदार्यैरोद्यतस्य पूर्वानुभूतस्नानानुश्लेषनादिस्मर-
णपरादपूरावित्तृप्तेर्मलधारणमाख्यायते । केशलुपने तत्संस्कारा-
करणे मरन्तेदः संजायते तरसहनमपि मलधारणेऽन्वर्भवतीति ।

चिरोपितब्रह्मचर्यस्य महातपस्विन स्वपरसमयनिश्चयज्ञस्य हि तोपदेशपरस्य कथामार्गकुशलस्य बहुकृत्व परवाशिविनयिन प्रणाममक्तिसभ्रमाऽऽसनप्रदानादीनि मे न कश्चित्करोतीत्येवमवि न्तयतो मानावमानयो समानमनस सत्कारपुरस्कारनिराकांक्षस्य श्रेयोध्यायिन सत्कारपुरस्कारजयो वेदितव्य । सत्कार प्रशसा दिक्, पुरस्कारो नाम नन्दीश्वरादिपर्वयात्रात्मकक्रियारभादिष्वप्रत करणमामग्रण वा ।

अगपूर्वप्रदर्शकविशारदस्य कृत्स्नग्रन्थार्थधारिणोऽनुत्तरवादिन स्त्रिकालविपर्यार्थविद् शब्दन्यायाऽध्यात्मनिपुणस्य मम पुरस्ता दितरे भास्वरप्रभाभिभूतोद्योतवन्नितरामवभासत इति विज्ञानमद निरास प्रज्ञापरीपहनय प्रत्येतव्य ।

अज्ञोऽय न किञ्चिदपि वेत्ति पशुसम इत्येवमाद्यपिक्षेपवचनं सहमानस्याध्ययनार्थग्रहणपरामिभवादिष्वनासक्तबुद्धेश्चिरप्रप्रजितस्य विविषतपोविशेषभाराक्रान्तमूर्ते सकलसामर्थ्याप्रमत्तस्य विनिवृत्ता- निष्टमनोवाक्यायचेष्टम्याद्याऽपि मे ज्ञानातिशयो नोत्पद्यत इत्येव मनस्यसन्दधतोऽज्ञानपरीपहनयोऽवगन्तव्य ।

सपमिप्रधानस्य दुष्परतपोऽनुष्ठायिन परमवैराग्यभावनाशुद्ध हृत्पस्य विन्तिसकलपदार्पतत्त्वम्यार्हणयत्नसाधुधर्मपूजकस्य चिर न्तनप्रप्रजिनम्याद्यापि मे ज्ञानातिशयो नोत्पद्यते महोपवासाद्यनुष्ठा यिना प्राप्तिहार्यविशेषा प्रादुरभूशक्ति प्रलयमाग्रमिदमनर्थक्यं प्रज्या विरल प्रतपालनमित्येव मानसमनादभानस्य दर्शनविदु- द्वियोगान्दर्शनपरीपहसहनपवसातव्यम् ।

एवं- परीपहानसंकल्पितोपस्थितान् सहमानस्यासंक्लिष्टचेतसो;
रागादिपरिणामास्त्रवामावात्महान् सवरो भवति । एते सर्वेऽपि-
परीपहाः कर्मोदयजनित्वास्तद्यथा—

ज्ञानावरणे प्रज्ञाऽज्ञाने, दर्शनमोहान्तराययोरदर्शनालाम्बौ,
चारित्र्यमोहे मानरूपायोदये नाम्यनिषद्याऽऽक्रोशयाचनासत्कार-
पुरस्काराः, अरतिवेदयोररतिर्त्वापरीपहौ, वेदनीये क्षुत्पिपासाशितो-
ष्णदंशमशकचर्याशय्यावधरोगतृणस्पर्शमलाः ।

एकस्मिन् जीव एकस्मिन् काले एकादयः परीपहा आ एकोन-
विंशतेर्गुणपद्भवन्ति । तद्यथा—शीतोष्णपरीपहयोरैकतरः, शय्या-
चर्यानिषद्यानाद्यान्यतम एव भवति । श्रुतज्ञानापेक्षया प्रज्ञाप्रकर्षे
सत्यवध्यभावापेक्षयाऽज्ञानोपपत्तेः सहावस्थाविरोधो न भवति ।

पिठ्यादृष्टितासादनसम्यग्दृष्टिसम्यद्भिन्य्यादृष्ट्यसयतसम्यग्दृष्टि-
सयतासयतप्रमत्तसयताप्रमत्तसयतेषु सप्तसु गुणस्थानेषु सर्वे परी-
पहाः सन्ति । अदर्शनपरीपह विनाऽपूर्वकरण एकविंशतिपरीपहा
भवन्ति । अरतिपरीपहमन्तरेण सवेदानिवृत्तौ विंशति परीपहाः स्युः ।
अवेदानिवृत्तौ र्त्वापरीपहे नष्ट एकोनविंशतिपरीपहा भवेयुः । तस्यैव
मानरूपायोदयक्षयात्नाम्यनिषद्याऽऽक्रोशयाचनासत्कारपुरस्कारा वि-
नश्यन्ति । तेषु विनष्टेषु अनिवृत्तिसूक्ष्मसाम्परायोपशान्तकषायक्षीण-
कषायेषु चतुर्षु गुणस्थानेषु चतुर्दश परीपहाः सन्ति । क्षीणकषाये-
प्रज्ञाऽज्ञानाटामा विनश्यन्ति । सयोगिमहारकम्य ध्यानानलनिर्दग्ध-
धातिकर्मन्धनस्यानन्ताप्रतिहतज्ञानादिचतुष्टयस्यान्तरायामावात्रिर-
न्तरमुपर्चायमानशामपुद्गलसन्ततेर्वेदनीयारूप कर्म विद्यमानमपि

प्रक्षीणघातिसहायबल स्वप्रयोजनोत्पादन प्रत्यसमर्थ, यथा—विप-
द्रव्य मन्त्रौषधिबलदुपक्षीणमारणशक्तिकमुपयुज्यमान न मारणाय
समर्थ, यथा छिन्नमूलतरु कुसुमफलप्रत्ये न भवति, यथोपेक्षावतो-
रनिवृत्तिसूक्ष्मसाम्प्राययोर्मैथुनपरिग्रहसज्ञा, यथा च परिपूर्णज्ञान
एकाम्बिन्तानिरोधाऽभावेपि कर्मरजोविधूननफलसंभवाद्ब्रह्मचानोपचार,
तथा क्षुधारोगवधादिवेत्नासद्भावावपरीपहामावे वेदनीयकर्मोदयद्रव्य-
परीपहसद्भावादेकादश जिने सन्तीत्युपचारो युक्त वेद्यकर्मोदय
सद्भावादेकादश जिने सन्ति । घातिकर्मबलसहायरहित वेद्य फल-
वन्न भवति तेनैकादश जिने सन्ति । एव सति म्यात्सि स्यान्ना-
स्तीति स्याद्वाद उपपन्नो भवति । तथा च शतकस्य प्रदेशबन्धे
वेदनीयस्य भागविशेषकारणकथनेऽप्युक्तम् । “ जम्हा वेदणीयस्त
सुहृदुक्खोदयस्त णाणावरणादि उपकरणकरण तम्हा वेदणीयस्सेव
सुहृदुक्खोदयोहीसदे ” इति । तस्माद्वेदनीय घातिकर्मोदय विना
फलवन्न भवतीति सिद्धम् ।

नरकतिर्यग्गत्यो सर्वे परीपहा, मनुष्यगतावाद्यभगा भवन्ति,
देवगतौ घातिकर्मोत्परीपहे सह वेत्नीयोत्पन्नक्षुत्पिपासावधौ सह
चतुर्दश भवन्ति । इन्द्रियवायमार्गणयो सर्वे परीपहा सन्ति,
वैत्रियसद्वितयस्य देवगतिभगा तिर्यङ्मनुष्यापेक्षया द्वाविंशति । शेष-
योगाना वेदादिमार्गणाना च स्वर्गीयगुणम्यानभगा भवन्ति ।

तपोवर्णनम् ।

रत्नत्रयाविर्भावार्थमिच्छानिरोधस्तपः । अथवा कर्मस्यार्थं
मार्गाविरोधेन तप्यत इति तपः । तद्विधः, बाह्यमाभ्यन्तरञ्च ।
अनशनादिबाह्यद्रव्यापेक्षत्वात्परप्रत्ययलक्षणत्वाच्च बाह्यं, तत् पङ्-
विधः, अनशनावमोदर्यवृत्तिपरिसंख्यानरसपरित्यागविविक्तशय्यासन
कायक्लेशभेदात् । अभ्यन्तरमपि पङ्क्तिविधः, प्रायश्चित्तविनयवैयावृत्य-
स्वाध्यायव्युत्सर्गध्यानभेदात् ।

तत्राऽनशनं नाम यत्किञ्चिदृष्टफलं मन्त्रसाधनाद्यनुद्दिश्य क्रिय-
माणमुपवासनमनशनमित्युच्यते । तत्किमर्थं प्राणेन्द्रियसयमप्रसिद्धि-
रागद्वेषाद्युच्छेदबहुकर्मनिर्जरणशुभध्यानागमावाप्त्यर्थं । तद्विधः
मवधृतानवधृतकालभेदात् । तत्रावधृतकालं सङ्कल्पोऽनचतुर्थपष्टा-
ष्टमदशमद्वादशपञ्चमासत्सर्वयनसवत्सरेष्वशनपानस्वाद्यन्वाद्यलक्षणचतु-
र्विधाहारनिवृत्तिः । अनवधृतकालमादेहोपरमात् ।

आत्मीयप्रकृत्यौदनस्य चतुर्थभागेनाद्धेनं प्रासेण षोणाहार-
नियमोऽवमोदर्यः । अवमोदर्यमिति च तत्किमर्थं निद्राजयार्थं दोष-
प्रशमनार्थमिति मात्राऽऽहारजातविहितस्वाध्यायभयार्थमुपवासध्रमसमु-
द्भूतवातपित्तप्रकोपपरिहीयमानसयमसरक्षणार्थं च ।

स्वकीयतपोविशेषेण रसरुधिरमासशोषणद्वारेणेन्द्रियसयम-
परिपालयतो भिक्षार्थिनो मुनेरेकागारससवेदमैकरय्याद्धंआमदातृज-
नवेपगृहभाजनभोजनादिविषयसंकरूपो वृत्तिपरिसंख्यानमाशानिवृ-
त्त्यर्थमवगन्तव्यम् ।

शरीरेन्द्रियरागादिवृद्धिकरक्षीरदधिघृतगुडतैलादिरसत्यजन रस
परित्याग इत्युच्यते । तत्किमर्थं दुर्दान्तेन्द्रियतेजोहानि सयमो-
परोधनिवृत्तिरित्येवमाद्यर्थम् ।

ध्यानाध्ययनविघ्न करस्त्रीपशुपण्डकादिपरिवर्जितगिरेगुहाकन्दर-
पितृवनशून्यागाराऽऽरामोद्यानादिप्रदेशेषु विविक्तेषु जन्तुपीडारहितेषु
सवृत्तेषु सयतस्य शयनासन विविक्तशय्यासन नाम । तत्किमर्थमावा-
धात्ययत्रस्य चर्चस्वाध्यायध्यानादिप्रसिद्ध चर्चमसम्यजनदर्शनेन तत्स
ह्वासेन वा जनितत्रिकालविषयरागद्वेषमोहापोहार्यं वा ।

वृक्षमूलाभ्रावकाशाऽऽतापनयोगर्वारासनवुकुटासनपर्यङ्कार्द्धपर्यङ्क
गोदोहनमकरमुखहस्तिशुण्डामृतकशयनैकपाश्वर्दडधनुशय्यादिभि श
रीरपरिखेद कायक्लेश इत्युच्यते । तत्किमर्थं वर्षाशीताऽऽतपवि-
पमसस्थुलाऽऽसनविपमशय्यादिषु शुभध्यानपरिचर्यार्थं दु खोपनिपात
तितिक्षार्थं विषयसुखानभिष्वगार्थं प्रवचनप्रभावनाद्यर्थं च कायक्लेश
शानुष्ठान क्रियते । इतरथा हि ध्यानप्रवेशकाले सुखोचित स्यात्,
इन्द्रोपनिपाते सति समाधान न स्यात् । एव पङ्क्तिषु बाह्यल-
क्षणमुक्तम् ।

उत्तरमाभ्यन्तरमुच्यते । यतोऽयैस्तीर्थैरनभ्यन्त ततोऽभ्याऽऽ-
भ्यन्तरत्वं, प्रायश्चित्तादितपो हि बाह्यद्रव्यानपेक्षत्वात्तन्त करणया
पाराच्चाभ्यन्तर । तत्र कर्तव्यम्याकरणे वर्जनीयम्यावर्जने यत्पाप
सोऽतीचारस्तस्य शोधन प्रायश्चित्त । तत्किमर्थं प्रमाददोषव्युदासो
मायप्रसाने नै शक्यमनवस्थाभ्यावृत्तिर्मर्यादात्याग सयमदादृष्टं
चतुर्विधाराधनमित्येवमादीना सिद्धचर्चं प्रायश्चित्त । तदशविष,

आलोचन, प्रतिक्रमण, तदुभय, विवेक, व्युत्सर्ग, तप, छेद, मूल, परिहार, श्रद्धानमिति । तत्रैकान्तनिषण्णायापरिश्राविणे श्रुतरहस्याय गुरवे प्रसन्नमनसे विद्यायोग्योपकरणग्रहणादिषु प्रथमं विनयमन्तरेण प्रवृत्तस्य विदितदेशकालस्य शिष्यस्य सविनयमात्म प्रमादनिवेदनमालोचनमित्युच्यते । तस्य दश दोषा भवन्ति, आकम्पित, अनुमापित, यदृष्ट, वादर, सूक्ष्म, छन्न, शब्दाऽऽकुलित, बहुजन, अव्यक्त, तत्सेवितमिति । तत्रोपकरणेषु दत्तेषु प्रायश्चित्तमे लघु कुर्वीतिति विचिन्त्य भयदादानं प्रथमं आकम्पितोप । प्रकृत्या पित्ताधिकोऽस्मि दुर्बलोऽस्मि ग्लानोऽस्मि नाऽष्टमहमुपवासादिकं कर्तुं यदि लघु दीयेत तदोपनिवेदनं करिष्ये इति वचनं द्वितीयोऽनुमापितोप । अन्यादृष्टदोषगूहनं कृत्वा दृष्टदोषनिवेदनं मायाचारस्तृतीयो यदृष्टदोष । आलस्यत्प्रमादज्ञानाद्वाऽरूपापराधावबोधनिरुक्तस्य स्थूलदोषप्रतिपादनं तुर्यो वातरदोष । महादुश्चरप्रायश्चित्तमयाद्वाऽहो सूक्ष्मदोषपरिहारकोयऽमिति स्वगुणारूपापनधिकीर्षया वा महानोपसवरणं कृत्वा तनुप्रमादाचारनिवेदनं पञ्चमं सूक्ष्मदोष । ईदृशे व्रतातीचारे सति नुर्किं स्यात्प्रायश्चित्तमित्युपायेन गुरुपासना षष्ठश्छन्नदोष । पाक्षिकचातुर्मासिकसावत्सरिकेषु कर्मसु महति यतिसमवाय आलोचनशब्दाकुले पूर्वोपवचनं सप्तमं शब्दाकुलितोप । गुरुपपादितप्रायश्चित्तं किमिदं युक्तमागमे स्यात्तवेति यावच्छुभं प्रतिपादयति तावद्वा शङ्कमानस्याऽन्यसाधुपरिप्रश्नोऽष्टमो बहुजनदोष । यत्किञ्चित्प्रयोजनमुद्दिश्याऽऽत्मना समानायैव प्रमादाचारितमावेद्य महदपि गृहीत

प्रायश्चित्तं न फलकरमिति नवमोऽव्यक्तदोषः । अस्यापराधेन
 यमातीचारः समानस्तमयमेव वेत्यस्मै यद्वत्त तत्रैव मे युक्तं छु
 क्तं चर्त्तव्यमिति स्वदुश्चरितसवरणं दशमस्तत्सेवितदोषः । आत्मन्य
 पराधं चिरमनवस्थाप्य निकृतिभावमन्तरेण बालवद्वभुनुद्धेदोषान्ति
 वेद्यतो न ते दोषा भवन्त्यन्यच्च सयतालोचनमेकान्ते द्विविषय
 मिष्ट, सयतिकाऽऽलोचनं प्रकाशे त्रपाश्रयमिष्ट, लज्जापरपरिमवादि
 गणनया निवेद्यातीचारः न शोषयेत्परोक्षिताऽऽव्ययोऽधमर्णवद
 क्सीति । महदपि तपः कर्मानालोचनपूर्वकं नाभिप्रेतफलप्रदं साम
 देहगतौपपिक्त् । कृताऽऽलोचनोऽपि गुरुमतः प्रायश्चित्तमकुर्वाणो
 विनिश्चितमात्रनुष्ठानशून्यराज्यवन्महतीं शाश्वतीं च सपदं न प्राप्नोति ।
 कृतालोचनचित्तगतं प्रायश्चित्तं परिमृष्टदर्पणगतं रूपवत्परिभ्रामते ।

आम्बितानां योगानां धर्मकथादिव्याभेषहेतुसन्निधानेन विस्मरणे
 सत्यालोचनं पुनरनुष्ठाय कस्य मवेगनिर्वेदपरम्यं गुरुविरहितम्या
 स्वापराधस्य पुनर्न करोमि मिथ्या मे दुष्कृतमित्येषमात्सिभिर्दोषा
 न्निवर्तनं प्रतिक्रमणः ।

किंचिच्चर्मोऽऽलोचनमात्रादेव शुद्धचतुस्रं प्रतिब्रमणेनेतरं
 दुःस्वप्नादिरु नदुःसमर्गो गं शुद्धिमुपयाति । आलोचनप्रतिक्रमणपूर्वं
 गुरोणाऽभ्यनुज्ञातं शिष्येणैव कर्तव्यं, तदुभयं पुनर्गुरुणोक्तानुष्ठेयम् ।

ससद्येषु द्रव्यभेषात्पानोपहरणात्पि दोषान्निवर्तयितुमलममा
 नस्य तद्द्रव्यादिविमर्शनं विवेकः । अथ वा शक्त्यननुगृहणेन प्रय
 त्नेन परिहरतुं कुलक्षित्करणदन्नामुत्प्रेषणप्राहणयोः प्रामुखस्या-
 पि प्रत्यास्यात्तस्य विम्वरणात्प्रतिगृहे च स्मृत्वा पुनस्तदुत्सर्जनं
 विवेकः ।

दुःस्वप्नदुश्चिन्तनमलोत्सर्जनाऽऽगमातीचारनदीमहाटवीरणादिभिर-
न्यैश्चाप्यतीचारे सति ध्यानमवलम्ब्य वायमुत्सृज्यान्तर्मुहूर्तदिवस-
पक्षमामात्रिकालवम्भान व्युत्सर्ग इत्युच्यते ।

सत्त्वादिगुणालकृतेन कृतापराधेनोपवासैकस्थानाचाम्लनिर्वि-
कृत्यादिभि क्रियमाण तप इत्युच्यते । भयोन्मादत्वरणविस्मरणान-
वबोधशक्तिव्यसनादिभिर्महाव्रतातीचारे सत्यनन्तरोक्तपद्विधप्राय-
श्चित्त भवति । चिरप्रयत्नितस्य सहजबलस्य स्वभावशूरस्य
गर्वितस्य कृतदोषस्य दिवसमाप्तादिभागेन प्रयत्नं छित्वा छिन्नका-
लादिनाऽवस्थानं छेदो नाम ।

पार्श्वस्थादीना मूल प्रायश्चित्त, तद्यथा—पार्श्वस्थ. कुशील,
सप्तक, अवसन्नः, मृगचारित्र इति । तत्र यो वसतिषु प्रतिबद्ध
उपकरणोपजीवी च श्रमणानां पार्श्वे तिष्ठतीति पार्श्वस्थः । क्रोधादि-
कपायकलुषितात्मा व्रतगुणशीलैः पारेहीणः संघस्यानयकारी
कुशीलः । मन्त्रवैद्यकज्योतिष्कोपजीवी राजादिसेवकः सप्तकः ।
जिनवचनानभिज्ञो मुक्तचारित्रमारो ज्ञानाचरणभ्रष्टः करणालसोऽव-
सन्नः । त्यक्तगुस्कुल एकाकित्वेन स्वच्छन्दविहारी जिनवचनदूषको
मृगचारित्रः स्वच्छन्द इति वा । एते पञ्च श्रमणाजिनधर्मबाह्याः ।
एवमुक्तपार्श्वस्थादिपञ्चविधोन्मार्गस्थितस्यापरिषितापराधस्य सर्व प-
र्यायमपहाय पुनर्दक्षिणादान मूलमित्युच्यते ।

परिहारोऽनुपस्थानपारचिकभेदेन द्विविधः । तत्राऽनुपस्थानं
जिनपरमणभेदाद्द्विविधं । प्रमादादन्यमुनिसंबन्धिनमृषिं छात्रं
गृहस्थं वा परपाखंडिप्रतिबद्धचेतनाचेतनद्रव्यं वा परस्त्रियं वा

स्तेनयतो मुनीन् प्रहरतो वाऽन्यदप्येवमादिविरुद्धाचरितमाचरतो नवदशपूर्वधरम्यादित्रिकसंहननस्य नितपरीपेहम्य दृढधर्मिणो धीरस्य भवर्भातस्य निजगुणानुपस्थापनं प्रायश्चित्तं भवति । तेन क्रुष्या-
श्रमाद्वात्रिंशद्दंडान्तरं विहितविहारेण बालमुनोऽपि यं दमानेन प्रति-
बन्धनाधिरोहितेन गुरणा । सहाऽऽलोचयता शेषजनेषु कृतमौनत्रतेन
विघृतपराङ्मुखपिच्छेन जघन्यतः पंचपंचोपयामा उत्कृष्टतः षण्मा-
सोपवासाः कर्त्तव्याः, उभयमप्याद्वादशवर्षादिति । दर्पादनन्तरोक्ता-
न्दोषानाचरतः परगणोपस्थापनं प्रायश्चित्तं भवतीति । स सापराधः
स्वगणाचार्येण परगणाचार्यं प्रति प्रहेतव्यः, सोऽप्याचार्यस्तस्याल्ले-
चनमाकर्ष्य प्रायश्चित्तमदस्त्वाऽऽचार्यान्तरं प्रस्थापयति, सप्तमं यावन्
पश्चिमथ प्रथमाऽऽलोचनाऽऽचार्यं प्रति प्रस्थापयति, स एव पूर्वः
पूर्वोक्तप्रायश्चित्तेनैवमाचारयति ।

परिहारम्य प्रथमभेदो द्विविधो गतः । पारंरिकमुच्यते, तीर्थ-
करगणधरगणिप्रवचनसंवाद्यामादनकारकम्य नरेन्द्रविस्द्वाचरितस्य
रानानमभिमतामात्यादीनां दत्तदीप्तस्य नृपशुल्वानितासेवितस्यैवमाद्य-
न्यैदोषैश्च धर्मदूषकस्य पारंरिक प्रायश्चित्तं भवति । चातुर्वर्ण्य-
श्रमणाः संघं संभूय तमाहूय 'एष महापातकी समयवाद्यो न
बन्ध' इति घोषयित्वा दत्त्वाऽनुरस्थानं प्रायश्चित्तं देशान्निर्घाटयन्ति ।

निप्यात्व गत्वा श्चिनम्य पुनरपि गृहीतमहावृतस्याऽऽप्ताऽऽ-
गमवदार्थानां श्रद्धानेन प्रायश्चित्तं, तदेतद्दशविधं, देशराशक्तिमं-
यमाद्यधिरोषेनरूपानरुपापराधानुरूपं दोषप्रशमनं चिकित्सितवद्विधेयं ।
जीवस्याऽमरुयेयदोषमाप्रपरिमाणाः परिणामविक्रह्या अपराधाश्च

तावत् एव न तेषां तावद्विकल्प प्रायश्चित्तमस्ति व्यवहारनयापेक्षया
पिंडीकृत्य प्रायश्चित्तविधानमुक्तम् ।

वपायेन्द्रियविनयन विनय, अथवा रत्नत्रयस्य तद्वृत्ता
च नाचैर्वृत्तिर्विनय, स चतुःप्रकारः । ज्ञानविनयो दर्शन-
विनयश्चारित्रविनय उपचारविनयश्चेति । तत्राऽनालसेन शुद्धमनसा
देशवालादिविशुद्धिविधानविचक्षण्येन सबहुमानेन यथाशक्ति निषेव्य-
माणो मोक्षार्थं ज्ञानग्रहणाम्यासस्मरणादिज्ञानविनयः । सामा-
यिकादौ लोकविन्दुसारपर्यते श्रुतसमुद्रे ये यथा भगवद्विरूपदिष्टाः
पदार्थास्तेषां तथा श्रद्धाने नि शक्तिस्त्वादिलक्षणोपेतता दर्शन-
विनय । ज्ञानदर्शनचारित्रतपोवर्धयितो दुश्चरचरणश्रमणानतरमुद्दि-
न्नरोमाचाभिव्यज्यमानान्तर्भक्ते पर प्रसादमस्तकानलिकरणादिभि-
र्भावयतश्चानुष्ठातृत्व चारित्रविनय । उपचारविनयो द्विविधः,
प्रत्यक्ष परोक्ष इति । तत्राऽऽचार्योपाध्यायस्थविरप्रवर्तकगणधरादिषु
पूजनीयेष्वभ्युत्थानमभिगमनमभिलिखण वदनाऽनुगमन रत्नत्रय
बहुमान सर्वशालयोग्यानुरूपक्रियाऽनुलोमता सुनिगृहीतत्रिदहता सु
शीलयोगता घर्मानुरूपप्रथावचनश्रवणभक्तिताऽर्हदायतनगुरुभक्तिता-
दोषवद्दर्शन गुणवृद्धसेवाऽभिलाषाऽनुवर्तन पूजन । यदुक्तं—“गुरुस्व-
विरादिभिर्नान्यथा तदित्यनिश भावन समेष्वनुत्सेवो हीनेष्वपरिभव
जातिकुल्धनैश्वर्यरूपावेज्ञानबल्लामर्दिषु निरभिमानता सर्वत्र क्षमा-
परता मिताहितदेशवालाऽनुगतवचनता कार्याचार्यसेयासेयवाच्या-
वाच्यज्ञानतृता इत्येवमादिभिरात्मानुरूप प्रत्यक्षोपचारविनय ।”
परोक्षोपचारविनय उच्यते, परोक्षेष्वप्याचार्यादिष्वनगिक्रियगुण-

सकीर्त्तनानुष्मरणाऽऽज्ञानुष्ठायित्वादि कायवाङ्मनोभिरवगन्धत्य, रागप्रहसनविम्भरणैरपि न कस्याऽपि पृष्ठमासभक्षण वरणीयमेवमादि परोक्षोपचारविनय प्रत्येतय । मन्त्रोपघोषकरणयशसत्कारलाभाद्यानपेक्षितचित्तेन परमार्थनिष्पृहमनिर्भैहलौकिरूपलनिरुत्सुजेन कर्मक्षयकाक्षिणा ज्ञानलाभाऽऽचारविशुद्धिसम्यगाराधनादिसिद्धार्थं विनयमावन कर्त्तव्यम् । ततश्चापवर्गद्वार निर्गल्भम् ।

वैयावृत्यमुच्यते । कायपीडादुष्परिणामव्युदासार्थं कायचेष्टया द्रव्यान्तरेणोपदेशेन च व्यावृत्तस्य यत्कर्म तद्वैयावृत्यम् । तदशविधं, आचार्योपाध्यायनपस्विशैश्यम्लानगणमुल्लसघसाधुमनोज्ञवैयावृत्यभेदेन । यस्मान् सम्यग्ज्ञानादिपञ्चाचाराधाराददृत्य व्रतानि स्वर्गापवर्गमुत्तर्वरूपजुर्जर्जानि भव्या आत्महितार्थमाचरन्ति स आचार्यः । विनयेनोपेत्य यस्माद्दृशतीलमावनाऽधिष्ठानादागम श्रुताभिधानमधीयते स उपाध्यायः । आचाम्लवर्द्धनमर्वनोभद्रसिंहनिर्घ्राहितशातनुममन्दरपक्तिविमानपक्तिनन्दीधरपत्तिनिनगुणमवतिश्रुतज्ञानवनकावलिमुक्तावलिमृदङ्गमध्यवन्नमव्यसर्मक्षपणत्रैलोक्यसारादिमहोपवासानुष्ठापी तपस्वी । श्रुतज्ञानशिक्षणपरोऽनुपरतव्रतमावनानिपुणशैश । रगादिभिः शिष्टशरीरो म्लान । म्भविराणा सन्तनिर्गण । दीक्षकस्याऽऽचार्यस्य शिष्यस्याऽऽग्नाय षु३ । चानुर्वर्ण्यश्रमणानिवहः सः । धिरालमावितप्रयज्यागुण साधु । अभिरूपो मनोऽज्ञ, आचार्याणां समतो वा दीक्षाभिपुरतो वा मनोऽज्ञ, अथ वा विद्वान् षष्ठी महाकुर्वन् इति यो ग्लोकस्य समत स मनोऽज्ञस्तस्य

ग्रहण प्रवचनस्य लोके गौरवोत्पादनहेतुत्वादसयतसम्यग्दृष्टिर्वा
सस्कारोपेतरूपत्वान्मनोज्ञ । आचार्यादीना व्याधिपरीषहमिथ्यात्वा
द्यपनिपाते सत्यप्रत्युपकाराशया प्रासुशौषधभुक्तिपानाऽऽश्रयपीठ
फलकसस्तरादिभिर्धर्मोपकरणैस्तत्प्रतिकार सम्यक्त्वप्रत्यवस्थापनमि
त्येवमादि वैयावृत्य । बौद्धस्यापघभुक्तिपानादेरसभवे स्वकायेन
शुष्यांसिघाणकान्तर्मलाद्यपकर्षणादि तदानुकूल्यानुष्ठान च वैयावृत्य-
मिति वक्ष्यते, तत्पुन किमर्थ समाध्याध्याय विचिकित्साऽभाव
प्रवचनवात्सल्य सनाथता चेत्येवमाद्यर्थम् ।

स्वाध्यायो मण्यते । स्वस्मै हितोऽध्याय स्वाध्याय, स च
वाचनापृच्छनाऽनुप्रेक्षाऽऽन्नायधर्मोपदेशभेदेन पचविध । तत्र निर-
पेक्षात्मना मुमुक्षुणा विदितवेदितव्येन निरवद्यस्य ग्रथस्यार्थस्य तदु-
भ्यस्य वा पात्र प्रति प्रतिपादन वाचनेत्युच्यते । आत्मोज्जतिप्रक-
टनार्थं परामिसधनार्थमुपहाससघर्षप्रहसनादिवर्जित सशयच्छेनाय
निश्चितबलाधानाय वा ग्रन्थस्यार्थस्य तदुभयस्य पर प्रति पर्यनु-
योग पृच्छना । अधिगतपदार्थप्रक्रियस्य तप्ताय पिंडवद्वर्षितचेतसो
मनसाऽभ्यासोऽनुप्रेक्षा । व्रतिनो विदितसमाचारस्यैहलौकिफल
निरपेक्षस्य द्रुतविलम्बितपदाक्षरच्युतादिघोषनोपविशुद्ध परिवर्तनमा-
न्नाय । दृष्टप्रयोजनपरित्यागादुन्मार्गनिवर्तनार्थं सन्देहव्यावर्तनार्थं
मपूर्वपदार्थप्रकाशनार्थं धर्मकथाद्यनुष्ठान धर्मापदेश । किमर्थोऽय
स्वाध्याय, प्रज्ञातिशय प्रशस्ताध्यवसाय, प्रवचनस्थिति, सश-
योच्छेद, परवादिशकाऽभाव, प्रभावना, परमसवेग, तपोवृद्धि,
अतीचारविशुद्धि, कषायेन्द्रियजय, परमोपाय, इत्येवमार्थं
स्वाध्यायोऽनुष्ठेय ।

कायोत्सर्ग उच्यते । त्रिविधानां बाह्याभ्यन्तराणां बन्धहेतूनां दोषाणामुत्तमस्त्यागो व्युत्सर्गः । आत्मनाऽनुपात्तम्यैकत्वमनापल-
 स्याहारदेस्त्यागो बाह्योपधिव्युत्सर्गः । क्रोधमानमायालोभमिष्या-
 त्वहाम्परत्यरतिशोकमयादिदोषनिवृत्तिराम्यन्तरोपधिव्युत्सर्गः, काय-
 त्यागश्चाऽभ्यन्तरोपधिव्युत्सर्गः । स द्विविधः । यावज्जीवं,
 नियतकालश्चेति । तत्र यावज्जीवं त्रिविधः । भक्तप्रत्याख्यानैर्गिनी-
 मरणप्रायोपगमनभेदात् । तत्र भक्तप्रत्याख्यानं जघन्येनान्तर्मुहूर्त्त-
 मुत्कृष्टेन द्वादशवर्षाणि, अवान्तरो मध्यम उभयोपकारसापेक्षं भक्त-
 प्रत्याख्यानमरणं । परप्रतीकारनिरपेक्षमात्मोपकारसापेक्षमिगिनी-
 मरणं । उभयोपकारनिरपेक्षं प्रायोपगमनं । नियतकालो द्विविधः,
 नित्यनैमित्तिकभेदेन । नित्य आवश्यकदयः । नैमित्तिकः पार्वणी
 क्रिया निषद्याक्रियादयश्च । क्रियाकरणे वन्दनायाः कायोत्सर्गस्य
 च द्वात्रिंशद्द्वात्रिंशद्दोषा भवन्ति । तत्र वन्दनाया अनादृतं,
 स्तब्धं, प्रविष्टं, परपीडितं, दोलायितं, उन्मत्तकं, कच्छपरंगित,
 मत्स्योद्वर्त्तनं, मनोदुष्टं, वेदिकार्थं, भेष्यत्वं, भीषितं, क्रद्धिगौरवं,
 शेषगौरवं, स्तेनितं, प्रत्यर्नाकं, क्रोधादिशल्य, तर्जितं, शङ्कितं,
 हेडितं, त्रिवलितं, कुचिनं, आचार्यादिदर्शनं, अदृष्टं, संघकरमोचनं,
 अलब्धं, अनालब्धं, हीनं, अधिकं, घर्षणं, मुल्लिखामिनि द्वात्रिंशद्दोषा
 भवन्ति । व्युत्सर्गवाह्यगुण्डे चतुरंगुलान्तरितसमवादे सर्वज्ञचञ्चन-
 रहिते कायोत्सर्गोऽपि दोषा म्युः । षोडशवाद, लतावकं, स्तमान-
 दंभं, कुड्याश्रितं, माळिकोद्वहनं, शरीरगुह्यगूहनं, शृङ्खलितं,
 लीपितं, उत्तरितं, म्रनदृष्टिः, पाकाऽप्येरणं, तलीनितं, युगान्धरं,

कपित्थमुष्टि, शीर्षप्रकपित, मूकसज्ञा, अगुष्ठिचालन, भ्रूक्षेप, उन्मत्त, पिशाच, अष्टदिगवलोकन, ग्रीवोन्नमन, ग्रीवावनमन, निष्ठीवन, अगस्पर्शनमिति द्वात्रिंशद्दोषा भवन्ति ।

त्रिया कुर्वाणो वीयोपगूहनमकृत्वा शक्त्यनुरूपत स्थितेनाशक्त सन्पर्यङ्गासनेन वा त्रिकरणशुद्ध्या सपुटीकृतकर क्रियाविज्ञापन पूर्वक सामायिकदडकमुच्चारयेत्, तदावर्तत्रयम् यथानात शिरोन्नम नमेव भवति, अनेन प्रकारेण सामायिकदडकसमाप्तावपि प्रवर्त्ये यथोक्तकाष्ठ त्रिनगुणानुस्मरणसहित कायव्युत्सर्गं कृत्वा द्वितीय दडकस्यादावन्ते च तथैव प्रवर्तन, एवमेकैकम्य कायोत्सर्गस्य द्वाद शावर्ताश्चत्वारि शिरोवनमनानि भवन्ति । अपवैकस्मिन् प्रदक्षिणी करणे चैत्यादीनामभिमुखीभूतस्याऽऽवर्तत्रयैकावनमने कृते चतसृ ष्वपि दिक्षु द्वादशावर्ताश्चतस्र शिरोवनतयो भवन्ति । आवर्ताना शिर प्रणतीनामुक्तप्रमाणादाधिवयमिति न दाषाय । उक्त च—

द्वउपाद् जहाजाद् वारसावत्तमेव च ।

चद्वस्तिरति सुद्धिं च किदियम पउ वदे ॥

वश्यमाणक्रियाणा कालनियम उच्यते । दैवसिक्कस्य नियम स्याष्टोत्तरशत, रात्रिकस्य तदद्ध, पाक्षिकस्य त्रिशत, चातुर्मासिकस्य चतुःशत, सावत्सरिकस्य पञ्चशत, उच्छ्वासानामेषा पचाना नियमा त्तस्य कायोत्सर्गस्य प्रमाण । अहिंसादिपचनियमानामन्यतमस्या तीचारे सत्येकैकस्याष्टोत्तरशत, गोचारस्य ग्रामान्तरगमनस्याऽर्हच्छ मणनिपद्यानामुच्चारप्रश्रवणयोश्च पचविंशति, ग्रथप्रारभे परित्त म्मासी च स्वाध्याये वन्दनाया प्रणिधाने च सप्तविंशति । एवमुक्तो

च्युत्सप्रमाणेन कायोत्सर्गं कृत्वा अनुत्सुकं सन् किञ्चित्कालं धर्मं शुकं च ध्यायेत् । नामस्थापनाद्रव्यभावसनिधानं पुण्यपापाहवहेतु रतं चैत्यं चैत्यालयो गुरवो निपद्यास्थानादयश्च सम्यग्दृष्टानां क्रियार्हा भवन्ति । अचेतनात्मका व्यपगतदानबुद्धयः कल्पवृक्षचिन्तामणयो यथा च देहिना पुण्यानुरूपेणाभिलषितार्थप्रदायिनस्तथा जिनबिंबानि भव्यजनभक्त्यनुरूपेण गार्वाणनिर्वाणपदप्रदायीनि गारुडमुद्रया यथा गरलापहरणं तथा चैत्यालोकनमात्रेणैव दुरितापहरणं भवत्यतश्चैत्यस्य तदाश्रयचैत्यालयस्याऽपि वन्दना कार्या ऐहि कार्यं निरपेक्षा परानुग्रहबुद्धयोऽकारणबन्धवो मोक्षपरिभ्रष्टनन-मार्गोपदेशका प्रत्यक्षनिस्तारकाश्च ततन्मोम्य सकाशात्सम्यक्त्वज्ञानाऽऽप्तानमणुव्रत महाव्रत मयमो तपश्च भवति ।

तेन गुरुणा पुण्यपुरुषोपिनिरुच्यनिपद्यास्थानादीनामुच्यते क्रियाविधानं । परायत्तम्यं मनः क्रिया कुर्वाणम्यं कर्मक्षयो न घटते, तस्मात्तार्त्माधीनं सञ्चैत्यार्त्मान् प्रतिवन्दनार्थं गत्वा घातपात्त्रिप्र-क्षिणीकृत्येर्थापथमायोमर्गं कृत्वा प्रथममुपविश्याऽऽञ्जोच्यं चैत्यं भक्तिकायोत्सर्गं करोमीति विज्ञाप्योत्थाय जिनेन्द्रचन्द्रदर्शनमात्रा-जिननयनचन्द्रचान्तोपलविगलदानन्दाभ्रमलधारापरपरिश्रावितपद्मपु-टोऽनादिमकुलंभमगददहृत्परमेधरपरममहार्कप्रतिर्विबदर्शनमनितह-षोत्कर्षपुलकितननुरतिभक्तिभरावनतममन्यस्तहन्नुशोशयमुद्गलो दडकद्वयम्यागवन्ते च प्राक्तनक्रमेण प्रवृत्त्यं चैत्यामनवनेन त्रि-परीत्य द्वितीयगरेऽप्युपविश्याऽऽञ्जोच्यं पञ्चगुरभक्तिं त्रयोत्मर्गं करोमीति विज्ञाप्योत्थाय पञ्च परमेष्ठिनं स्तुत्वा तृतीयगरेऽप्युपवि-

योगशान्तिभक्तयः । निष्क्रमणे सिद्धचारित्रयोगशांतिभक्तयो भवन्ति प्रदक्षिणाकरणं योगभक्त्या । ज्ञानोत्पत्तौ सिद्धश्रुतचरणयोगशान्तिभक्तयो योगभक्त्या प्रदक्षिणाकरणं । जिननिर्वाणक्षेत्रे सिद्धश्रुतचारित्रयोगपरिनिर्वाणशान्तिभक्तयो निर्वाणभक्त्या प्रदक्षिणाकरणं । श्रीवर्द्धमानजिननिर्वाणदिने सिद्धनिर्वाणपंचगुरुशान्तिभक्तयः निर्वाणभक्त्या प्रदक्षिणा । सामान्येषां मृते शरीरस्य निषद्यास्थानस्य वा सिद्धयोगशान्तिभक्तयः । सिद्धान्तवेदिनां साधूनां सिद्धश्रुतयोगशान्तिभक्तयः । उत्तरयोगिनां सिद्धचारित्रयोगशान्तिभक्तयः । सैद्धान्तोत्तरयोगिनां सिद्धचारित्रयोगशान्तिभक्तयः । आचार्यस्य सिद्धयोगाचार्यशान्तिभक्तयः । सैद्धान्ताचार्यस्य सिद्धश्रुतायोगाचार्यशान्तिभक्तयः । उत्तरयोगिनामाचार्याणां सिद्धचारित्रयोगाचार्यशान्तिभक्तयः । उत्तरयोगिनः सैद्धान्ताचार्यस्य सिद्धश्रुतयोगाचार्यशान्तिभक्तयः । अनंतरोक्ता अष्टौ क्रियाः शरीरस्य निषद्यास्थानस्य च । श्रुतपंचम्यां सिद्धश्रुतभक्तिपूर्विकां वाचनां गृहीत्वा तदनु स्वाध्यायं गृह्यतः श्रुतभक्तिमाचार्यभक्तिं च कृत्वा गृहीतस्वाध्यायाः कृतश्रुतभक्तयः स्वाध्यायं निष्ठाप्य समाप्तौ शान्तिभक्तिं कुर्युः । संन्यासप्रारंभे सिद्धश्रुतभक्तीं कृत्वा गृहीतवाचनाः कृतश्रुतसूरिभक्तयः । स्वाध्यायं गृहीत्वा श्रुतभक्तौ स्वाध्यायं निष्ठापयेयुः । वाचनानिष्ठापनेऽपीमां क्रियां कृत्वा समाप्तौ शान्तिभक्तिं कुर्वन्तु । संन्यासस्थितस्य स्वाध्यायग्रहणे महाश्रुतसूरिभक्तीं कृत्वा गृहीतस्वाध्याया महाश्रुतभक्तौ निष्ठापयन्तु । दैवसिकरात्रिगोचारीप्रतिक्रमणे सिद्ध-

प्रतिक्रमणानिष्ठितकरणचतुर्विंशतितीर्थंकरमक्तीर्नियमेन कुर्यात् । योगग्रहणे मोक्षे च योगभक्तिः । पाक्षिकचातुर्पासिरुसांवेत्सरिकप्रतिक्रमणे सिद्धचारित्र्यप्रतिक्रमणानिष्ठितकरणचतुर्विंशतितीर्थंकरमक्ती-चारित्रालोचनागुरुमक्तय बृहदालोचना गुरुभक्तिर्लघ्वीयसी आचार्यभक्तिश्च करणीया । शेषप्रतिक्रमणे चारित्रालोचनाबृहदालोचनागुरुभक्तिं विना शेषाः कर्तव्याः । दीक्षाग्रहणे लुंचने च सिद्धयोगभक्ती कृत्वा लुंचनावसाने सिद्धभक्तिः करणीया । सिद्धयोगभक्ती कृत्वा प्रत्याख्यानं गृहीत्वाऽऽचार्यभक्तिं कृत्वाचार्यान्वन्दतां सिद्धभक्तिं कृत्वा प्रत्याख्यानं मोचयेत् । श्रुतभक्तिमाचार्यभक्तिं च कृत्वा गृहीतस्वाध्यायस्तन्निष्ठापने श्रुतभक्तिं करोतु । मङ्गलगोचरमध्याह्ने सिद्धचैत्यपंचगुश्शान्तिभक्तिं कुर्यात् । मङ्गलगोचरप्रत्याख्यानो महासिद्धयोगभक्ती कृत्वा गृहीतप्रत्याख्यान आचार्यशान्तिभक्ती कुर्यात् । वर्षाकाले योगग्रहणे निष्ठापने च सिद्धयोगपंचचैत्यगुरुभक्तयः कार्याः, चैत्यमक्त्या प्रदक्षिणीकुर्वन् 'सालोचनव्युत्सर्गं चतसृषु दिक्षु कुर्यात् । सिद्धान्तवाचनाग्रहणे सिद्धश्रुतभक्ती कृत्वा तदनुश्रुताचार्यभक्तिं कृत्वा गृहीतस्वाध्यायस्तन्निष्ठापने श्रुतशान्तिभक्ती करोतु । सिद्धान्तस्वार्थाधिकाराणां समाप्तावेकैकं कायोत्सर्गं कुर्यात् । अर्थाधिकाराणां सुबहुमान्यत्वात्तेपामादौ सिद्धश्रुतसूरिभक्ती कृत्वा समाप्तावप्येतेन क्रमेण प्रवर्तिते सति षट् कायोत्सर्गा भवन्ति । गुरुणामनुज्ञया ज्ञानविज्ञानवैराग्यसम्पन्नो विनीतो धर्मशीलः स्थिरश्च भूत्वाऽऽचार्यपदव्या योग्यः साधुर्गुत्समक्षे सिद्धाचार्यभक्तिं कृत्वाऽऽचार्यपदवीं गृहीत्वा शान्तिभक्तिं कुर्यात् । एव-

मे नोत्पद्यत इति चिन्ताप्रबन्ध, सकल्पन्तम्याध्यवसान तीव्रकषायानुरजनं, एतदमनोज्ञप्रयोगस्यानुत्पत्तिसङ्कल्पाध्यवसान प्रथमार्त्तं । एतद्दुःखसाधनसद्भावे तस्य विनाशवाक्षोत्पन्नविनाशसकल्पाध्यवसान द्वितीयार्त्तं । मनोज्ञ नाम धनधान्यहिरण्यसुवर्णवस्तुवाहनशयनाऽऽसनम्ब्रूचन्दनवनितादिसुखमाधन मे म्यादिति गर्द्धन । मनोज्ञविप्रयोगस्योत्पत्तिसकल्पाध्यवसान तृतीयार्त्तं । सुखसाधनसद्भावे तेन विप्रयोगो मे न स्यादिति सकल्प उत्पन्नविनाशसकल्पाध्यवसान चतुर्थार्त्तं । एतच्चतुर्विधार्त्तयान कृष्णानीलकापोतले श्याबलाघान प्रमादाधिष्ठान । प्रागप्रनत्ताच्छङ्खुण्म्यानभूमिकमन्तर्मुहूर्तकालमत पर दुर्धरत्वात् क्षायोपाशमिकभावपरोक्षज्ञानत्वात्तिर्यग्गतिफलसवर्त्तनीयमिति ।

रौद्र च बाह्याऽऽध्यात्मिकभेदेन द्विविधः । तत्र परानुमेय बाह्यपरुषनिष्ठुराऽऽक्रोशननिर्भर्त्सनबन्धनतर्जनताडनपीडनपरदारार्त्तिकमणादिलक्षण । स्वसवेद्यमाध्यात्मिक तच्च हिंसानदमृषानन्दस्तेयानन्दविषयसरक्षणानन्दमेद्राच्चतुर्विधः । तीव्रकषायानुरजन हिंसानन्दप्रथमरौद्र । स्वबुद्धिविकल्पितयुक्तिभिरेषा श्रद्धेयरूपाभि परवचनं प्रतिमृषाकथने सकल्पाध्यवसान मृषानन्द द्वितीयरौद्र । हठात्कारेण प्रमादप्रतीक्षया वा परस्वापहरण प्रति सकल्पाध्यवसान तृतीयरौद्र । चेतनाचेतनलक्षणे स्वपरिग्रहे ममैवेद स्वमहमेवास्य स्वामीत्यभिनिवेशात्तदपहाकव्यापादनेन सरक्षण प्रति सकल्पाध्यवसान सरक्षणानन्द चतुर्थ रौद्र । चतुष्टयमपीदमिति कृष्णानीलकापोतले

श्यान्लाघान प्रमादाधिष्ठान । प्राक्प्रमत्तात्पञ्चगुणस्थानभूमिकमन्त-
मुहूर्त्तकालमत पर दुर्धरत्वात् क्षायोपशमिकभाव परोक्षज्ञानत्वादौद-
यिकभाव वा भावलेश्याकषायप्राधान्यान्नरकगतिफलसर्वर्तनीयमिति ।

उभयमप्येतदध्यायन परिहरन्नपवर्गकामो भिक्षु परीपहवाघा-
सहिष्णुः शक्तिमद्भुक्तमसहननान्वित प्रशस्तध्यानप्रवणो गिरिगुहाद-
रीबन्दरतस्कोटरसरित्पुच्छिनपितृवनजीर्णोद्यानशून्यगृहादीनामन्यतम-
स्मिन् प्रदेशे व्यालपशुमृगषण्डकमनुष्यादीनामगोचरे तत्रत्यागतुकन-
न्तुभि परिवर्जितेऽस्त्युष्णातिशीतातिवातातिवर्षात्परहिते समन्तादि-
न्द्रियमनोविक्षेपहेतुनिराकरणभूते शुचावनुमूलम्पर्शानि भूमितले यथा-
सुखमुपविष्टो बद्धपर्यङ्कासन म्बाङ्के वामपाणितलस्योपरि दक्षिणपा-
णितलमुत्तान निधाय नेत्रे नात्युन्मीलयन्नातिमीलयन् दन्तैर्दन्ताग्राणि
सद्वान प्राणापानप्रचारात्पतनिग्रहे तीन्द्रु खान्कुलचेतस एकाकारप-
रिणामो न नायते, ततो मन्दमन्दप्राणापानप्रचार स्यादेव द्रव्यक्षेत्र-
कालभावशुद्धिसयुतस्तत्प्रतिपक्षदोषवर्जित परमयोगी ससारलतामूलो
च्छेदनहेतुभूत प्रशस्तध्यान ध्यायेत् ।

परिवर्जनपरस्य मन्दतरकषायानुरजितम्य मयवरपुडरीकस्य भवति ।
 तत्रापायविषय नामानाद्याजवभवे यथेष्टचारिणो जीवम्य मनोवा-
 क्यप्रवृत्तिविशेषोपाजितपापानां परिवर्जनं तत्कथ नाम मे म्यादिति
 सवस्वस्थिताप्रबन्ध प्रथमधर्म्य । उपायविषय प्रशस्तमनोवाक्याय-
 प्रवृत्तिविशेषोऽवश्य. कथ मे म्यादिति सकल्पो द्वितीयधर्म्यम् ।
 जीवविषय जीव उपयोगलक्षणो द्रव्यार्थादनाद्यनन्तोऽसख्येयप्रदेश-
 स्वकृतशुभाशुभकर्मफलौपभोगी गुणवानात्मोपात्तदेहमात्र प्रदेशसं-
 हरणविसर्पणधर्मा सूक्ष्मोऽव्याघात उर्द्ध्वगतिस्वभावोऽनादिकर्मबन्धन-
 बद्धस्तत्क्षयान्मोक्षभागी गत्यादि-नामादि-निर्देशादि सदादि प्रमाण-
 नयनिक्षेपविषय इत्यादिजीवस्वभावानुचिन्तन तृतीय धर्म्य । विपा-
 कविषयमष्टविधकर्माणि नामन्यापनाद्रव्यभावलक्षणानि मूलोत्तरोत्तर-
 प्रकृतिविकल्पविस्तृतानि गुह्यखडसिताऽमृतमधुरविषाकानि निंबकां-
 जीविपहालाहलकटुकविषाकानि चतुर्विधवधानि लतादार्वस्थिशैलम्ब-
 भावानि कासु कासु गतिषु योनिष्ववस्थासु च जीवाना विषया
 भवन्तीति विषाकविशेषानुचिन्तन पचमधर्म्य, विरागविषय शरी-
 रमिदमनित्यमपरित्राणं विनधरस्वभावमशुचिदोषाधिष्ठित सप्तधातुमय
 बहुमलपूर्णमनवरतनिस्थदितत्वोतोबिलमतिबीभत्समाधेयमशौचमपि
 प्तिगाधि सम्यग्ज्ञानिजनवैराग्यहेतुभूत नास्त्यत्र किञ्चित्कमनीय-
 मिन्द्रियसुखानि प्रमुखरसिकानि क्रियावसानविरसानि किंवाकपाक-
 विषाकानि परार्थानान्यम्थानप्रचुरमगुराणि यावद्यावदेपा रामणीयकं
 तावत्तावद्भोगिना तृष्णाप्रसगोऽनवन्धो यथाऽग्नेरिन्धनैर्जलनिधे
 सरित्सहस्रेण न तृप्तिस्तथा लोकम्याप्येतर्न तृप्तिरपशान्तिश्चैहिका-

मुत्रिकावीनिपातहेतवस्तानि देहिन मुखानीति मन्यन्ते महादु खकार
 णान्यनात्मीयत्वादिष्टान्यप्यनिष्टानीति वैराग्यकारणाविशेषानुचिन्तनं
 षष्ठ धर्म्य । भवविचय सचित्ताचित्तमिश्रशीतोष्णमिश्रसकृतविवृतमि
 श्रभेदासु योनिषु जरायुनाडजपोतोषपाटसम्भृच्छनजन्मनो जीवस्य
 भवाद्भवान्तरसत्रमण इपुगतिपाणिमुक्तालागलिकागोमूत्रिनाश्वतस्रो
 गतयो भवन्ति । तत्रेपुगतिरविग्रहैकसामयिकी ऋज्वी सप्सारिणा
 सिद्धयता च जीवाना भवति । पाणिमुक्तैकविग्रहा द्विसामयिकी
 सप्सारिणा भवति । लागलिका द्विविग्रहा तिसामयिकी । गोमूत्रिका
 त्रिविग्रहा चतु सामयिकी भवति । एवमनादिससारे सधावतो
 जीवस्य गुणविशेषानुपलब्धितस्तस्य भवसत्रमण निरर्धकमित्येव
 मादिभवसत्रमणदोषानुचिन्तन सप्तम धर्म्य । यथावस्थितमीमासास
 म्यानविचय तद्वादशाविध, अनित्यत्वमशरणत्व सप्सार एकत्वमन्य-
 त्वमशुचित्वमाश्रय सवरो निर्नरा लोको बोधिदुर्लभो धर्मस्वाख्यात
 इत्यनुपेक्षा । उक्त हि ।

समुदेति विलयमृच्छति भायो नियमेन पर्ययनस्य ।

भावेति नो विनश्यति अवनतया लिङ्गितो नित्यम् ॥

तत्रानित्यत्वमात्मना रागादिपरिणामात्मना कर्मणो कर्मभावेन
 गृहीतानि पुद्गलद्रव्याण्यगृहीतानि परमाप्वादीनि तेषा सर्वेषा
 द्रव्यात्मना नित्यत्व, पर्यायात्मना सततमनुपरतभेत्ससर्गगृत्तित्वा-
 दनित्यत्वमिमानि हि शरीरेन्द्रियविषयोपभोगपरिभोगद्रव्याणि समु
 द्धाररूपाणि नष्टबुद्धदयदनश्लिथस्वभावानि गर्भादिष्ववस्थाविशेषेषु
 सद्दोषलभ्यमानसयोगविपर्ययाणि मोहोदयादशाज्ञानी नित्यता

मन्यते, न किञ्चित्समारे ध्रुवमस्त्यात्मनो ज्ञानदर्शनोपयोगम्बभावा-
दन्यदिति चिन्तनमनित्यत्वानुप्रेक्षा, एवमस्य चिन्तयतस्तेष्वभिष्व-
गाभावाद्भुक्तोद्भिन्नतगन्धमाल्यादिष्विव वियोगकालेऽपि विनिपातो
नोत्पद्यते ।

अशरणत्व शरण द्विविध, लौकिक, लोकोत्तर चेति । प्रत्येक
त्रिविधं जीवजीवमिश्रकभेदात् । तत्र लौकिक जीवशरण राजा
देवता, प्राकाराद्यऽजीवशरण प्राकारान्वित, ग्रामनगरादि मिश्रक ।
लोकोत्तरजीवशरण पञ्च गुरवस्तत्प्रतिबिम्बाद्यऽजीवशरण सर्वम-
साधुवर्गोपकरण मिश्रकशरण । यथा मृगशावकस्यैकान्ते बलवता
क्षुधितेनामिषैषिणा व्याघ्रेणाभिद्रुतस्य न किञ्चिच्छरणमस्ति तथा ज-
न्मनराव्याधिप्रियवियोगाप्रियसयोगोप्सिताऽलभदारिद्र्यचदौर्मनस्यादि-
समुत्थितेन दुःखेनाभिभूतस्य जन्तो शरण न विद्यते । परिपुष्ट
मपि शरीर भोजन प्रति सहायी भवति न व्यसनोपनिपाते सति ।
यत्नेन सचिता अप्यर्था न भवान्तरमनुगच्छन्ति । सविमत्सुख
दुःखा सुहृदोऽपि न मरणकाले परित्रायन्त बन्धव समुदित्ताश्च
रुजा परात न परिपान्ति । अस्ति चेत्सुचरितो धर्मो व्यसनमहार्णवे
तग्नोपायो भवति । मृत्युना नीयमानस्य सहस्रनयनादयोऽपि न
शरण तस्माद्भव्यसनसकटे धर्म एव शरण सुहृदर्थोऽप्यननुयायी
नान्यत्किञ्चिच्छरणमिति भावनमशरणानुप्रेक्षा । एवमस्य भावयतो
नित्यमशरणोऽस्तीति भृशमुद्विग्नस्य सासारिकेषु भावेषु ममत्वविगमो
भवति, भगवदहंत्सर्वज्ञप्रणीतागम एव प्रतिपन्नो भवेत् ।

ससारश्च, ससारोऽससारो नो ससारस्तत्रितयव्यपायश्चेति चतुर्वि-
धावस्था । सत्र ससारश्चतस्रु गतिषु नानायोनिविकल्पासु परिभ्रमण,

शिवपदपरमामृतसुखप्रतिष्ठाऽसत्सार, सयोगकेवलिनश्चतुर्गतिभ्रमणा-
 भावात्सत्सारान्तःप्राप्त्यभावाच्चेष्टसत्सारो नो सत्सार इति, तत्रितयव्यपा
 योऽयोगिकेवलिनो भवभ्रमणाभावान् सयोगिकेवलिवत्प्रदेशपरिस्पन्द
 विगमात्सत्सारात्तावाप्त्यभावाच्च देहपरिस्पन्दाऽभावेऽपि देहिनः सततं
 प्रदेशचलनमस्ति, ततः सदा सत्सार एव सिद्धानामयोगिकेवलिना च
 नास्ति प्रदेशचलनं तद्योग्यकर्मसामान्यभावादितरेषां त्रिधाऽवशीयते । स
 पुनः सत्सार, अभयापेक्षयाऽनाद्यनिधन, भव्यसामान्यार्पणयाऽनादि
 रच्छेत्त्वान्, भयविशेषविवक्षया क्वचित्साति सनिधन । असत्सारं
 सादिरनिधन । तत्रितयव्यपायोऽन्तर्मुहूर्तकालः । नो-सत्सारो जघन्ये-
 नान्तर्मुहूर्तः । उत्कृष्टेन देशोन्पूर्वोऽटिलक्षः । सादि सपर्यवसान
 सत्सारो जघन्येनाऽन्तर्मुहूर्तः । उत्कृष्टेनार्द्धपुद्गलपरावर्तनकालः । स
 च सत्सारो द्रव्यभेदकालमवभाषणानुपचयविधो, द्रव्यनिमित्तः सत्सारो
 द्विविधः कर्म-नो-कर्मविवभाषेत्कर्मद्रव्यसत्सारो ज्ञानावरणादिविषयो
 नो-कर्मद्रव्यसत्सारः आन्तरिकवैक्रिययाऽऽहारकृतैः सत्साराणां माहार
 शरीरेन्द्रियाऽऽनपानभाषामनपर्यासीना विषयः । क्षेत्रहेतुः सत्सारो
 द्विविधः, स्वभद्रपरक्षेत्रविद्वेषान् । लोकाकाशानुल्लङ्घप्रदेशात्मात्मनः
 कमाद्यवशात्सहरणविसर्पणधामणो हीनाधिराकाशप्रदेशपरिमाणव
 गाहत्वः स्वभेदसत्सारः । सम्मूर्च्छनगर्भोपपादनमनवयोनिविद्वेषाद्य-
 वलनः परभेदसत्सारः । परमाभ्यवहारभेदेन कालो द्विविधः । तत्र
 यावतो लोकाकाशप्रदेशान्तावनः काणवः परस्परं प्रयवधा एकै-
 कस्मिन्नाकाशप्रदेशे एवैव मृत्त्या लोकायापिनो मृत्त्यापचारप्रदेशान्

स्पना, भावास्त्रिरवयवाः, मुख्यप्रदेशकल्पना हि धर्माधर्मनीवाका-
शेषु पुद्गलेषु च द्व्यणुकादिस्कन्धेषु परमाणुषूपचारप्रदेशकल्पना
प्रवयशक्तियोगात् । विनाशहेत्वभावान्नित्याः, विविधपरिणामिषट्-
द्रव्यपर्यायपरिवर्तनहेतुत्वादनित्याः, रूपरसगन्धस्पर्शयोगाभावाद-
मूर्ता, जीवप्रदेशवत्प्रदेशान्तरसंक्रमणाऽभावान्निष्क्रिया इति परमा-
र्थकालः । व्यवहारकालः परमार्थकालवर्तनया लब्धकालव्यपदेशः
परिणामादिलक्षणः । कुतश्चित्परिच्छिन्नोऽपरिच्छिन्नस्य परिच्छेद-
हेतुः । भूतो वर्तमानो भविष्यन्निति विविधः कालः परस्परापेक्ष-
त्वात्, यथा वृक्षपक्तिमनुसरतो देवदत्तस्यैकैकं तर्हं प्रति प्राप्तप्रामु-
वत्प्राप्तद्रव्यपदेशस्तथा तात्कालाणूननुसरता द्रव्याणां क्रमेण वर्त-
नापर्यायमनुभवता भूतवर्तमानभविष्यद्द्वयवहारसद्भावः । तत्र परमा-
र्थकाले भूतादिव्यवहारो गौणो व्यवहारकाले तु मुख्यः । किमत्र
बहुनोक्तेन परमार्थकालेन कारणभूतेन तेन षट् द्रव्याणि परावर्त्यन्ते
कार्यरूपाणि । तेषां द्रव्याणां परिच्छेदका. समयावलिक्यादयः ।
द्रव्यस्यैकपर्याय एकसमयो द्वित्रिचतुस्रस्येयास्रस्येयानन्तपर्यायक-
लापाः । द्वित्रिचतुस्रस्येया अस्रस्येया अनन्तसमया यथा प्रदीपः
स्वपरप्रकाशकस्यैव कालः स्वरप्रवर्तकः, अथवा सर्वजघन्यगतिप-
रिणतस्य परमाणोः स्वावगाढाकाशप्रदेशव्यतिक्रमण कालः परम-
निरुद्धो निर्विभागः समय इति कालसंसारः ।

भवनिमित्तसंसारो द्वारिंशद्विधः पृथिव्यसेनोवायुकायिकाः प्रत्येकं
चतुर्विधाः सूक्ष्मवादरपर्यायापर्यायभेदात् । वतस्पतिकायिका द्वेषा
प्रत्येकशरीरा. साधारणशरीराश्चेति । प्रत्येकशरीरा द्वेषा पर्याय-

कापर्याप्तकभेदान् । साधारणशरीरा आहारशरीरेन्द्रियोच्छ्वासनि
श्वासपर्याप्त्युत्पादननिमित्तमाहारवर्गणाया गृहीतपुद्गलपिंडास्तत्र
यत्रैको म्रियते जीवस्तत्र मरणमनताना यत्रैकश्चोत्पद्यते तत्रानता-
नामृत्पत्तिर्भवति तेषा लिंग गूढशिरादि । उक्त च—

साधारणमाहारो साधारणमाणपाणग्रहण च ।

साधारणजीवाण साधारणलक्षण भणियं ॥ १ ॥

जत्येक्षु मरइ जीवो तत्य दु मरण मये अणंताणं ।

चक्रमइ जत्य एको चंकमणं तत्य णताणं ॥ २ ॥

गूढसिरसंधिपव्व समभंगमहीरुह च छिण्णरुह ।

साधारण सरीरं तद्विवरीय च पत्तेय ॥ ३ ॥

मूले कदे छल्ली पयालसालदलकुसुमफलबीजे ।

समभमे सदिणता असमे सदि इति पत्तेया ॥ ४ ॥

कदस्स य मूलस्स य सखाखधस्स चावि चदलतरी ।

छल्ली साणतजिया पत्तेयजिया इ तणुकदरी ॥ ५ ॥

ते च साधारणशरीराश्चतुर्धा सूक्ष्मवाटरपर्याप्तकापर्याप्तकविक-
ल्पात् । द्वित्रिचतुरिन्द्रिया प्रत्येक द्वेषा, पर्याप्तकापर्याप्तकविकल्पात् ।
पचेन्द्रियाश्चतुर्धा सश्यसक्तिपर्याप्तकापर्याप्तकापेक्षयेति ।

भावनिमित्तसप्तारो द्वेषा स्वभावपरमावाश्रयात् । स्वभावो मिथ्या-
दर्शनकषायादि, परभावो ज्ञानावरणादिकर्मरसादि । एवमेतस्मिन्न-
नेकयोनिकुलकोटिबहुशतसहस्रसकटे सप्तारे परिभ्रमन्नय जीव कर्म-
चक्रप्रेरित पिता भूत्वा भ्राता पुत्र पौत्रश्च भवति । माता भूत्वा
भगिनी भार्या दुहिता च भवति । किं बहुना स्वयमात्मन पुत्रो

भवतीत्येवमादिससारे स्वभावचिन्तन ससारानुप्रेक्षा । एवमस्य भाव
यत ससारदुःखमयादुद्विग्नस्य ततो निवेदो भवति निर्विण्णश्च ससा
रप्रहाणाय प्रतियतते ।

अथैकत्वानुप्रेक्षावर्णन । जन्मजरामरणाऽऽवृत्तिमहादुःखानुभव
प्रति सहायानपेक्षत्वमेकत्व । एकत्वमनेकत्वमेतदुभय द्रव्यक्षेत्रका
लभावविकल्प । तत्र द्रव्यैकत्व जीवादिप्वन्यतमद्रव्यविषयत्वेनाऽमे
दाव । क्षेत्रैकत्व परमाण्ववगादप्रदेश । कालैकत्वमभेदसमय ।
भावैकत्व मोक्षमार्ग । तथाऽनेकत्वमपि भेदविषय, न हि किञ्चि
देकमेव निश्चितमस्ति अनेकमेव वा एकमपि सामान्यार्पणया विशेष
पार्पणयाऽनेकमपि भवति । तत्र परिप्राप्तवाह्याम्यतरोपधित्यागम्य
सम्यग्दानादेकत्वनिश्चयमास्वन्दत यथाख्यातचारित्र्यैकवृत्तेर्मोक्षमा
र्गमावेनैकत्व तत्प्राप्तय-एक एवाऽहं न कश्चिन्मे स्व परो वा
विद्यते, एक एव जायत एक एव म्रियते, न मे कश्चिज्जन परजनो
वा व्याधिजरामरणादीनि दुःखान्यपहरति, बहुमिन्नाणि इमंशान नाऽ
तिवर्तन्ते, धर्म एव मे सहाय सदाऽनपायीति चिन्तनमेकत्वाऽनु
प्रेक्षा । एवमस्य भावयत स्वजनेषु प्रीत्यनुबधो न भवति, परजनेषु
द्वेषानुबधो नोपजायते, ततो निःसगताऽभ्युपजायते, ततो निःसगतो
मोक्षोऽवघटते । इत्येकत्वानुप्रेक्षा ।

अथाऽन्यत्वाऽनुप्रेक्षाप्रकरणम् । अन्यत्व चतुर्धा व्यवतिष्ठते,
नामस्थापनाद्द्रव्यभावाऽऽलवनभेदात् । आत्मा जीव इति नामभेद ।

काष्ठप्रतिभेति स्थापनाभेत् । जावद्रव्यमजीवद्रव्यमिति द्रव्यभेद ।
 एकस्मिन्नपि द्रव्ये बालो युवा मनुष्यो देव इत्यादि भावभेत्
 जीवकर्मणो बध प्रत्येकत्वे सत्यपि लक्षणबधान्न्यत्व, जीवस्तावज्ज्ञान-
 नदर्शनोपयोगलक्षण । वर्णगघरसम्पर्शवन्त पुद्गला इति लक्ष-
 णकृतो भेद । प्रतिसमयमनतानता कर्माणवो योगवशादागत्य जीव-
 प्रदेशेष्वन्योन्यप्रदेशाऽनुप्रविष्टा सन्त कषायवशात्प्रतिष्ठन्त समय-
 प्रत्यनतानता कर्मपुद्गला जीव परित्यज्य प्रच्यवत इति बध प्रति-
 भेद । नो कर्मपुद्गला अपि बन्धनगुणेन जीवे क्षारनीरन्यायेनैकबन्ध-
 नबद्धा भूत्वा प्रतिक्षण निर्जायन्ते जीव स्वय कर्मवशात्तत्प्रायो-
 ग्यशरीर निर्माय शरीररूपोऽपि यथा नखरोमदन्तास्थिषु न विद्यते
 तथा रधिरवसाशुक्ररसश्लेष्मपित्तमूत्रपुरीषमस्तिष्कादिषु प्रदेशेष्वपि
 नास्ति एव कर्मशरीरावयवभ्या जीवस्याऽन्यत्व तत कुशलपुष्टप्र-
 योगसन्निधौ शरीरादत्यतव्यनिरकेणाऽऽत्मनो ज्ञानान्निभिरनतैरह्यै-
 र्मुक्ताववस्थान तत्वात्तप—ऐन्द्रियक शरीरमतीन्द्रियोऽह, अज्ञ शरीर-
 ज्ञम्बभावोऽह, अनित्य शरार नित्योऽह, आद्यतवच्छरीरमनाद्यन-
 न्तोऽह, बहूनि मे शरीरशतसहस्राण्यर्तातानि ससारे परिभ्रमत स
 एवाऽहमन्यस्तेभ्य इति शरीरात्न्यत्व मे । किमङ्ग पुनर्बाह्येभ्य
 परिग्रहेभ्य इति चिन्तनमन्यत्वानुप्रेक्षा । एवमस्य मन समाद्धानस्य
 शरीरदिषु सृष्टा नोत्पद्यते ततश्च श्रेयसे वर्तते । इत्यन्यत्वाऽ-
 नुप्रेक्षा ।

अथाऽशुचित्वाऽनुप्रेक्षा—शुचित्व द्वेषा, लोकोत्तर लौकिक चेति ।
 तत्राऽप्यनो विशुद्धध्यानजलप्रणालितकर्मफलकस्य स्वात्मन्यवस्थान
 लोकोत्तरशुचित्व, तत्साधनानि सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यतपासि तद्व
 नश्च साधवस्तन्धिष्ठानानि च निर्वाणभूम्यादिभानि । तत्प्राप्त्यु
 पायत्वाच्छुचिव्यपदेशमर्हन्ति । लौकिक शुचित्व कालाऽग्निभस्ममृ
 तिकागोमयसलिलाऽज्ञाननिर्विचिकित्सत्वभेदादष्टविध तदिदं शरीर
 शुचीकर्तुं न शक्यते कुतोऽस्त्यताऽशुचित्वात् शरीरमित्युत्तरा
 शुचिकारणाभिरशुचि लक्ष्यते । तद्यथा—आद्य तावत्कारण शरी
 रस्य शुक्ल शोणित च तदुभयमत्यन्ताऽशुचि । उत्तरकारणमाहा-
 रपरिणामादिकवलाऽऽहारेऽपि भ्रमन्मात्र श्लेष्माशय प्राप्य श्लेष्मणा
 द्रवीकृतोऽधिकमशुचि भवति, ततः पित्ताशय प्राप्य पच्यमान
 आम्लीकृतोऽशुचिरेव भवति, पक्वो वाताशयमवाप्य वायुना विभ
 ज्यमान खलरसभावेन भिद्यत । खलभागो मूत्रपुरीषात्त्रिविधमल
 विहारेण विविच्यते, रसभाग शोणितमाममेऽस्त्विमज्जाशुक्रमा
 वेन परिणमते । सर्वेषां त्रैषामशुचानां भानन शरीरमवस्करवत्
 शक्यप्रतीकार । खल्विदं शरीरं स्नानानुलेपनधूपधूपवस्त्रमाहृत्याभि
 भिरपि न शक्यमशुचित्वमपहर्तुं । अगारवदाश्रितमपि द्रव्यमाश्ले
 षाऽऽमस्वभावमापादयति । शरीरजा अपि गोमयगोरोचनादन्ति
 तन्मरीचाळमृगनाभिसङ्घिविषाणमयूरपिच्छसर्पमणिशुक्तिमुक्ताफला
 दयो लोकेषु शुचित्वमुपगता । नाम्स्तद्यत्नं शरीरे किञ्चित्क-
 मनीयं शुचि वा न जलादीनां शुचिहेतुत्वं । सम्यग्दर्शनादि पुन
 र्भायमानं जीव्यात्यतिवी शुद्धिमाविर्भावयतीति तत्त्वभावनमशु

चित्वाऽनुप्रेक्षा । एवमस्य संस्मरत शरीरनिर्वेदो भवति निर्विण्णश्च
जन्मोदधितरणाय चित्त समाधत्त इत्यशुचित्वाऽनुप्रेक्षावर्णनम् ।

अथाऽस्त्रवाऽनुप्रेक्षावर्णनं विधीयते । उद्वेगार्थमास्त्रयोपक्षेप,
आस्त्रवा हीहाऽमुत्र चापाययुक्ता महानद्रीस्रोतोवेगतीक्ष्णा इन्द्रिया-
दय । अविरलसरलशल्कीसहकारवशकुडगप्रमथनस्वच्छसरोवरस-
ल्लिलावगाहनमृदुसुखस्पर्शमर्हातलविहरणादिगुणसंपन्ना वनविहारिणो
मन्त्रा महाकाया बलवन्तोऽपि वारणा हस्तिवधकीपु स्पर्शनेन्द्रिय-
प्रसक्तचित्ता मनुष्यविषेयतामुपगम्य वधबन्धमनवाहनाशुशताडनपा-
र्षिणाताञ्जिनित तीव्र दुःखमनुभवन्ति । नित्यमेव च म्वयूपस्वच्छ-
न्दप्रचारमुखस्य वनवासिन्याऽनुस्मरन्तो महान्त खेदमवाप्नुवन्ति ।
तथैव जिह्वेन्द्रियविषयलोभात् स्रोतोवेगावगाहेमृतहस्तिशरीरस्था
वायसा अपारसागरावर्तान्ति पातव्यमनमुपनिपतन्ति । मत्स्याश्चा
गाधमल्लिमचारिणो लोचनगोचरातीता रसनेन्द्रियवशागता आमि-
पलोभेन लोहमास्वाद्य म्रियन्ते । घ्राणेन्द्रियलीलुवाश्चौषधगधलुब्ध
पन्नगा विनिपातमिच्छन्ति, मधुकराश्च दानगधलुब्धा गजकर्णमल-
क्षलामुपगम्य मरणमासाप्त्यन्ति । चक्षुरिन्द्रियविषयीकृता प्रदीपावलो
केन लोला पतङ्गा व्यसनप्रपानाऽमिमुखा भवन्ति । श्रोत्रेन्द्रिय
विषयसगाकृष्टमनसो गीतध्वनिविषंगविस्मृततृणग्रसना हरिणा अनयो-
न्मुखा भवन्ति । परत्र च नानानातिषु बहुविधदुःखप्रज्वलितासु पर्य
टन्ति । तथा स्वयंप्रभाङ्गसगतसुखस्पर्शलामलोमाऽऽकृष्टचित्तोऽथ

श्रीवो विद्याधरचक्रवर्ती त्रिखडाधिपति सपुत्र सबाधवो निधनता-
मुपगत । तथा च रसनेन्द्रियघ्राणेन्द्रियलोलुप सुभूम सकलचक्र-
वर्ती षट्खडाधिपतिर्वणिभेषधारिणा जन्मान्तरवैरिणा सपुद्रमभ्ये
मरणमुपगत । तथा च कर्त्रीधिलातिकानृत्याबलोऽनविहिताऽऽसक्ति
देमितारिरद्धचक्रवर्ती सकलपरिजनसमेतो विराममुपजगाम । तथा
च हस्तिपकमधुरगीतरवश्रवणससक्तमतिरमृतमतिर्यशोधरमहाराज
महादेवो स्वकुलपरिभ्रष्टा कुष्ठाधिष्ठितशरीरा मृत्तिमुपगम्य नरकदुःख-
भागिनी बभूव । एवमेकैकन्द्रियविषयैर्विषसमैस्तथाविधा अपि विनष्टा-
र्विं पुन पचेन्द्रियविषयाभिलाषिण इत्येवमाद्यास्त्रवदोषाऽनुचिन्तन-
मास्त्रवाऽनुप्रेक्षा । एवमस्य चिन्तयत क्षमादिधर्म श्रेयस्त्वबुद्धिर्न
प्रच्यवते । सर्वेऽप्येते आस्त्रवदोषा कर्मवत्सवृत्तद्विषस्य न भवन्ति ।
इत्यामवाऽनुप्रेक्षावर्णनम् ।

अथ सवराऽनुप्रेक्षावर्णन विधीयते । आस्त्रवनिरोध सवर ।
यथा वणिङ्महार्णवे यानपात्रविवरद्वारजलास्त्रवपिधाने निरुपद्रवमपिल-
षितदेशान्तर प्राप्नोति तथा मुनिरपि सप्तारार्णवे शरीरपोतस्येन्द्रिय
विषयद्वारकर्मजलास्त्रव तपसा पिषाय मुक्तिवैश्यापत्तन निर्विघ्न प्राप्नोति
इत्येव सवरगुणाऽनुचिन्तन सवराऽनुप्रेक्षा । एवमस्य चिन्तयत सवरे
नित्योद्युक्तता भवति । इति सवराऽनुप्रेक्षावर्णनम् ।

अथ निर्मराऽनुप्रेक्षावर्णन विधीयते । कर्मकदेशगलन निर्मरा,
साऽपि द्वेषा, उदयोदीरणाविकल्पात् । तत्र नरकादिषु कर्मफल-
विपाकौदयोद्भवा । परीपहनयोदुदीरणोद्भवा । सा शुभाऽनुप्रेक्षा

निरनुबधा चेत्येव निर्नराया गुणदोषभावन निर्नराऽनुप्रेक्षा । एव
मस्याऽनुस्मरत कमीर्नरायै वृत्तिर्भवति । इति निर्नराऽनुप्रेक्षा
वर्णनम् ।

अथ लोकाऽनुप्रेक्षावर्णनं विधीयते । जीवादिपदार्थाधिकरण
लोक समन्तादनतानतम्वात्मप्रतिष्ठाऽऽकाशमुषुहमध्यप्रदेशस्थितस्त-
नुवातवनानिच्छवनात्प्रिवेष्टितो लोकस्तन्मध्यगता त्रसनाडी, तन्मध्ये
महामेरुस्तस्याध स्थिता नररुप्रस्तारा, मेरुपरिवृता शुभना
मानो द्वीपसमुद्रा द्विद्विर्विष्कभा बलयाकृतयो, मेरुपरि स्वर्ग-
पत्थानि, तेषामपरि सिद्धक्षत्र । एवमधस्तिर्यगूर्द्ध्वभेदभिन्नस्य चतुर्द-
शरज्जुस्यैव सप्तैरुपचैररज्जुप्रमत्पूर्वारविभागस्य सप्तैरनुवि-
स्तारदक्षिणोत्तरदिभागस्य वेत्तासनशहरीमृदगसमानाऽऽकारस्य षट्
द्रव्यनिचितम्याहृन्मिस्थानादिनिधनस्य लोकस्य स्वभावपरिणासप-
रिणाहसस्थानाऽर्जुचितन लोकाऽनुप्रेक्षा । एवमस्याऽयवम्यतस्तत्त्वज्ञा-
नविशुद्धिर्भवति । इति लोकानुप्रेक्षावर्णनम् ।

अथ वेधिदुर्लभाऽनुप्रेक्षावर्णनं विधीयते । स्वधाडराऽऽवाप्तपु-
लविशरीरेषु रक्षा असख्यातलोकमात्रा, एकैकस्मिन् म्बधऽस-
ख्यातलोकमात्रा अडरा, एकैकस्मिन्नडर आषामा असख्यातलोक-
मिताएकैकमिन्नावासे पुलयोऽसख्यातलोकप्रमाणा, एकैकस्मिन्पुल्वी
अमर्यातलोकप्रमितानि शरीराण्येकैकस्मिन्निगोदशरीरे जीवा
सर्वतोत्तमालसिद्धानामनतगुण । उक्तं च ।

एयानिभोयसरीरे जीवा इद्वयपमाणदा विहा ।
सिद्धेर्हि अणतगुणा सन्नेज चित्तीदकालेण ॥

इत्येव सर्वलोको निरन्तर निश्चित स्याद्वैस्ततस्तत्र बालुयास-
 मुष्टे पणितवज्रासिक्ताकणिकेव त्रसता दुर्लभास्तत्र च विकलेंद्रियाणा
 श्वरभूमिष्ठत्वात्पचेन्द्रियता गुणेषु कृतज्ञतैव कृच्छ्रलभ्या । तत्र च
 विर्येषु पशुमृगपक्षिसर्पादिषु बहुषु सत्सु मनुष्यमवश्यतुष्ये रत्न-
 राशिबहुरासदस्तत्प्रच्यवे पुनस्तदुपपत्तिर्दग्धा तरुषुद्रव्यत्वाद्वाऽऽपत्ति-
 बद्धमा । तद्व्याभे च कुदेशाना हिताहितविचारविरहिताना पशुस-
 मानमानशरीर्णाना बहुत्वात्सुप्रदेश पापाणेषु मणिरिव न सुलभ ।
 लब्धेऽपि सुदृशे पापकर्मनीवमुग्रकुलत्वात्कुले जन्म वृद्धोपसेवावि-
 रहिते विनयवत्कृच्छ्रलभ्य । लोमस्य कुठे हि जाति प्रायेण
 शीलविनयाचारसंपत्तिकरी भवति । सत्यामपि कुलसदृदि दीर्गायुरि-
 न्द्रियबलरूपनीरोगत्वादीनि दुर्लमानि । सर्वेष्वपि तेषु लब्धेषु सद्ध-
 र्मप्रतिभो यदि न स्यात् व्यर्थं जन्म वदनमिव दृष्टिविफल । तमे-
 वमत्तिदुर्लभं सद्धर्मं कथं कथमप्यत्राप्य विषयमुत्ते रजन मम्मार्थं
 चन्दनदहनमिव विफल । विरक्तविषयसुखस्य तपोभावनाधर्मप्रभाव-
 नामुक्तमरणादिलक्षण ममाधिर्दुर्लभमन्तस्मिन्मति बोधिलाभ फलवान्
 भवतीति चिन्तन बोधिदुर्लभत्वाऽनुप्रेक्षा । एवमस्य भावयतो बोधिं
 प्राप्य प्रमादो न कदाचिदपि भवति । इति बोधिदुर्लभाऽनुप्रेक्षावर्णन ।

अथ धर्मव्याख्यानाऽनुप्रेक्षावर्णनं विधीयते । चतुर्दशगुणस्या-
 नाना मर्यादाचतुर्दशमार्गणाम्भानेषु स्वतत्त्वविचारलक्षणो धर्मः ।
 नि श्रेयसशक्तिहेतरहो भगवद्भिरर्हद्भिः व्याख्यात इति चिन्तन धर्म-
 व्याख्यानत्वाऽनुप्रेक्षा । एवमस्य चिन्तयतो धर्मानुरागं सदा प्रतिपन्नो
 भवति । इत्येवं चिन्तनं संभ्रानविचयमलमं धर्मवर्णनम् ।

अथाऽऽज्ञाविचयस्वरूपाद्युच्यते । आज्ञाविचयमतीन्द्रियज्ञानवि-
षयं विज्ञातुं चतुर्षु ज्ञानेषु बुद्धिशक्त्यभावात्परलोकबंधमोक्षलोका-
लोकसदसद्विवेकबुद्धिप्रभावधर्माधर्मकालद्रव्यादिपदार्थेषु सर्वज्ञप्रामा-
ण्यात्तत्प्रणीताऽऽगमकथितमवितथं नान्ययेति सम्यग्दर्शनस्वभावत्वा-
ल्लिश्रयर्चितन नवमं धर्म्यम् ।

अथ हेतुविचयस्वरूपमुच्यते । हेतुविचयमागमविप्रतिपत्तौ
नयविशेषगुणप्रधानभावोपनयदुर्धर्षस्याद्वादप्रतिक्रियाऽवलबिनस्तर्कानु-
सारिरुचेः पुरुषस्य स्वसमयगुणपरसमयदोषविशेषपरिच्छेदेन
यत्र गुणप्रकर्षस्तत्राऽभिनिवेशः श्रेयानिति स्याद्वादतीर्थकरप्रवचने
पूर्वापराविरोधहेतुपरिग्रहणमामर्थ्येन समवस्थानगुणानुर्चितनं हेतुवि-
चयं दशमं धर्म्यम् ।

सर्वमेतद् धर्मध्यानं पीतपद्मशुक्लेश्याबलाधानमविरतादिसराग-
गुणस्थानभूमिकं द्रव्यभावात्मकसप्तप्रकृतिसयकारण । आ अप्र-
मत्तादन्तर्मुहूर्त्तकालपरिवर्तनं परोक्षज्ञानत्वात् क्षायोपशमिकमाव
स्वर्गापवर्गगतिफलसंवर्त्तनीय । शेषैकनिशतिद्रव्यभावलक्षणमोहनी-
योपशमक्षयनिमित्तमिति ।

शुद्धध्यानं द्विविधं; शुद्धं, परमशुद्धमिति । शुद्धं द्विविधं पृथ-
क्त्ववितर्कवीचारमोहत्ववितर्कवीचारमिति । परमशुद्धं द्विविधं; सूक्ष्म-
क्रियाऽप्रतिपातिममुच्छिन्नक्रियानिवर्त्तिभेदात् । तल्लक्षणं द्विविधं;
बाह्यमाध्यात्मिकमिति । मात्रनेत्रपरिस्पन्दविरहितं जंभनृभोद्वारादिव-
र्म्मितमनभिव्यक्तप्राणापानप्रचारत्वमुच्छिन्नप्राणापानप्रचारत्वमपरानि-

तत्र बाह्य, तदनुमेय परेषामात्मन स्वसवेद्यमायात्मिक तदुच्यते ।
 पृथक्त्व नानात्व, वितर्का द्वादशागश्रुतज्ञान, बीचारोऽर्थव्यजनयोगस
 त्वाति, व्यजनमभिधान, तद्विषयोऽर्थ, मनोवाक्कायलक्षणो योग,
 अन्येऽन्यत परिवर्तन सक्राति । पृथक्त्वेन वितर्कस्यार्थव्यजनयोगेषु
 सक्रातिबीचारो यस्मिन्नस्तीति तत्पृथक्त्ववितर्कबीचार प्रथम शुरु ।
 तद्यथा—अनादिसम्भूतदीर्घससारस्थितिसागरे पार निगामिषुर्मुमुक्षु
 स्वभावविनृम्भितपुरुषाकारसामर्थ्याद्द्रव्यपरमाणु भावपरमाणु वैश्व
 लव्य सहताऽशेषचित्ताविक्षेपो महासवरसकृत कर्मप्रकृतीना स्थित्य
 नुभागौ ह्यासयन्नुपशमयन् क्षयैश्च परमबहुकर्गनिर्जरद्विषु योगे
 ष्वन्यतमस्मिन्वर्तमान एकस्य द्रव्यस्य गुण वा पर्याय वा बहुन-
 यगहननिर्लीन श्रुतरविकिरणोद्योतबलेनान्तर्मुहूर्त्तकाल ध्यायति,
 तत परमर्थान्तर सक्रामत्यथ वाऽभ्यैवार्थस्य गुण वा पर्याय वा
 सक्रामति पूर्वयोगाद्योगान्तर व्यजनाद् व्यजनान्तर सक्रामति इति ।
 अर्थार्थांतरगुणगुणांतरपर्यायपर्यायान्तरेषु योगत्रय सक्रमणेन तस्यैव
 ध्यानस्य द्वाचत्वारिंशद्भगा भवन्ति । तद्यथा—पण्णा जीवादिपन्ना-
 र्थाना क्रमेण ज्ञानवर्णगतिस्थितिवत्तनाऽवगाहनादयो गुणास्तेषा
 विकल्पा पर्याया । अर्थादयोऽर्थोऽर्थान्तर गुणादन्यो गुणान्तर
 पर्यायादय पर्यायान्तर । एवमर्थयान्तरगुणगुणांतरपर्यायपर्याया
 न्तरेषु षट्सु योगत्रयसक्रमादष्टांश भगा । अर्थाद्गुणगुणांतरपर्या
 यपर्यायान्तरेषु चतुर्षु योगत्रयसक्रमणेन द्वांश भगा भवन्ति ।
 एवमर्थान्तरस्यापि द्वादश भगा भवति । सर्वे संपिडिता द्वाचत्वा-
 रिंशद्भगा भवन्ति । एवविध प्रथमशुरुध्यानमुपशातकपायेऽस्ति,

क्षौण्वपायस्यादावस्ति । तत्र शुक्लतरलेश्याबलाधानमर्तुमुहूर्त्तकालप-
 रिवर्त्तन क्षायोपशमिरुभावमुपात्तार्थेव्यजननयोगसक्रमण चतुर्दशदश
 नवपूर्वधरयतिवृषभनिषेव्यमुपशातक्षौण्वपायभेदात् । स्वर्गापवर्गाग-
 तिफलसवर्त्तनीयमिति ।

योगे स्थित्वा क्रमेण सूक्ष्म मनोवचनोच्छ्वासनिश्चाम निरुध्य सूक्ष्म-
 काययोगः स्यात्तस्यैव सूक्ष्मक्रियाऽप्रतिपातिध्यान भवति तन्मुख
 सामान्येन तृतीय परमशुक्लाऽपेक्षया प्रथम । यदा पुनरन्तर्मुहूर्त्तशेषा-
 युष्वस्तदधिकस्थितिकर्मत्रय सयोगिजिनस्तदात्मोपयोगातिशय-
 कर्मरातिशातनसमर्थः सामायिकलङ्कसहायो विशिष्टक्रियो महास-
 वरसमृतो लघुधर्मपरिपातनश्च भूत्वा शेषधर्मरेणुपरिशातनशक्ति
 स्वभावात्समयैरुद्धके चतु समये दृढकपाटलोकप्रतरपूरणाभि-
 म्वात्मप्रदेशविमर्षणे जाने तावद्विरेव समयैरुपसहृत्तविसर्पण
 आयुष्यसर्पावृत्ताऽरातित्रयास्थितिनिर्वर्त्तितसमुद्धातक्रियः पूर्व-
 शरीरपरिमाणो भूत्वाऽतर्मुहूर्त्तेन पूर्ववत्क्रमेण योगनिरोध विधाय
 प्रथमपरमशुक्लान निष्ठापयन् तत ममये द्वितीयपरमशुक्लान
 प्रारब्धुमर्हति । तत्पुनरत्यतपरमशुक्ल समुच्छिन्नप्राणापानप्रचारसर्व
 कायमाहूनेयोगप्रदेशपरिस्पृष्टक्रियाव्यापारतया समुच्छिन्नक्रियानिव-
 र्त्तीत्युच्यते । तत्र ध्याने सर्वाश्रयनिरोधे सति सर्वशेषधर्मपरिशातन
 सामर्थ्योत्पत्तिमतोऽयोगिनेरखिलः सपूर्णशीलगुण सर्वससारदु खज्वा
 लपरिष्वङ्च्छेदनन साशान्मोक्षकारण भवति । स पुनरयोगके
 वही भगवाँस्तदा ध्यानानलसनिर्द्गमधर्ममलकलकेन्धनो निरस्त
 प्रतिसारि । उपरिस्थितान्येव जानान्यनुसारि । उभयपार्श्वे स्थि-
 तानि पदानि नियमेनानियमेन वा नात्युभयमारि । एवमेकम्य
 पदस्यार्थ परत उपश्रुत्यादावते मध्ये वाऽशेषप्रयार्थावधारणं
 पदानुसारित्व । द्वादशयोननाऽऽयामे नवयोजनविस्तारे चक्र
 धरम्कपावारे गजनाभिखरोद्गमनुष्याशीनामक्षरानक्षररूपाणा ना-

नाविधकरचितशब्दाना युगपदुत्पन्नाना तपोविशेषवल्गुभाऽऽपादित-
 सर्वजीवप्रदेशप्रकृष्टश्रोत्रेन्द्रियपरिणामात्सर्वेषामेककाले ग्रहणं तत्प्रति-
 पात्नसमर्थत्व च सभिन्नश्रोतृत्व । तप सक्तिविशेषाऽऽधिर्मा-
 वितासाधारणरसनेन्द्रियश्रुतावरणवीर्यान्तरायक्षयोपशमागोपागनाम
 लामापेक्षस्यावधृतनवयोजनक्षेत्राद्बहिर्बहुयोजनविप्रकृष्टक्षेत्रादायातम्य
 रसम्याम्वादनसामर्थ्यं दूराम्वादनमेव शेषेष्वपीन्द्रियविशेषेष्वधृतक्षेत्रा
 द्बहिर्बहुयोजनविप्रकृष्टक्षेत्रादायतेषु ग्रहणसामर्थ्यं योज्य । रोहिण्याप्ति
 पचशतमहाविद्यादेवताभिरनुगतागुप्तप्रदेशनादिसप्तशतकुल्लङ्कविद्यादेव
 तामिस्ताभिरागताभि प्रत्येकमात्मीयरूपसामर्थ्याविष्करणकथनकुश
 लाभिर्वेगवतीभिरचलितचारित्रम्य दशपूर्वदुस्तरसमुद्रोत्तारण दशपूर्वित्व
 श्रुतकेवलिना चतुर्दशपूर्वित्व । अष्टौ महानिमित्ता यातरिक्ष भौमा
 गस्वरद्वयजनलक्षणाच्छन्नस्वप्ननामानि । तत्र रविशशिशग्रहनक्षत्रतारा
 मगणोदयाम्स्तमयाप्तिभिरतीतानागतकलप्रतिभागप्रदर्शनमातरिक्ष ।
 भुवोद्यनमुषिरस्निग्धरूक्षाप्तिविभावनेन पूर्वादिदिकसूत्रविन्यासेन वा
 वृद्धिहानिमयपरानयादिविज्ञान भूमेरतर्निहितसुवर्णरजतादिसस्तवन
 च भौम । तिर्यङ्गनुप्यणा सत्वसमाववातादिप्रकृतिरसरधिरादिधा
 तुशरीरवर्णगन्धनिम्नोन्नतागप्रत्यगदर्शनम्पर्शनादिभिस्त्रिकालमाविमुक्त
 दुक्तादिविभावनमग । नरनारीत्वरपिंगलोत्कृककपिवायसशिवाभृगाला
 र्दानामक्षराऽनक्षरात्मकशुभाशुभशब्दध्रवणेनेष्टानिष्टकलाविर्भाव
 स्वर । शिरोमुखप्रीवादिषु तिलकमशालक्ष्मणणादिर्वाक्षणेन त्रिकाल
 हिताहितवेदन व्यजन । पाणिपादतलवक्ष म्पलादिषु श्रीवृक्षस्वस्तिभ-
 गारकञ्जशकुलिशादिलक्षणरीक्षणान् त्रैकालिकस्थानमानैश्वर्यादिवि

शेषणं लक्षणं । वस्त्रशस्त्रोपानदासनशयनादिषु देवमानुषराक्षसकृतविकिष्टपापाण्यस्त्यकनकवह्नुव्यात्मस्वभावस्तदनंतरं पूर्वप्रयोगादाविद्धकुलालचक्रवदसंगत्वादपगतलेपालांबुवत्तथाबंधच्छेदादेरंडवजिवत्तथागतिपरिणामादग्निशिखावदूर्द्धं गच्छतीत्यालोकांताद्द्रत्युपग्रहकारणधर्मास्तिकायाऽभावादलोकं न गच्छति । एवमुक्तधर्म्यशुक्लयो राक्षांतसद्भावविषयसामान्ययोर्विषयं प्रत्यभेदः, अयं तु विशेषः । धर्मध्यानं सकयापपरिणामस्यैकस्मिन्वस्तुनि चिरकालं न तिष्ठति रथ्याऽवस्थितप्रदीपवत् । शुक्लध्यानं पुनर्वांतरागपरिणामस्यैकस्मिन् वस्तुनि धर्मध्यानावस्थानकालात्संख्येयगुणमचंचलत्वादवतिष्ठते मणिप्रदीपवत् ।

एवमुक्तं द्वादशविधं तपः सर्वार्थसाधनं, तत एव हि ऋद्धयः संनायते । ताश्चर्द्धयो बुद्धिक्रियाविक्रियातपोवल्लौपघरसक्षेत्रमेदादष्टविधाः । तत्र बुद्धिमर्हद्भिनाम बुद्धिरवगमो तद्विषया बुद्धिऋद्धिरष्टादशविधा । केवलमवधिर्मनःपर्ययज्ञानं बीजबुद्धिः कोष्ठबुद्धिः पादानुसारित्वं सभिन्नश्रोतृत्वं दूराऽऽस्त्वादनस्पर्शनघ्राणदर्शनश्रवणसमर्थता दशपूर्वित्वं चतुर्दशपूर्वित्वं चाष्टांगमहानिमित्तज्ञता प्रज्ञाश्रवणत्वं प्रत्येकबुद्धिता वादित्वं चेति । तत्र द्रव्यक्षेत्रकालभावकरणरुमव्यवधानाऽभावे युगपदेकस्मिन्नेव समये त्रिकालवर्तिसर्वद्रव्यगुणपर्यायपदार्थावभासकं केवलज्ञानं । द्रव्यक्षेत्रकालभावैः प्रत्येकं विज्ञायमानदेशपरमसर्वभेदभिलमवधिज्ञानाऽऽवरणक्षयोपशमनिर्मितं रूपिद्रव्यविषयमवधिज्ञानं । द्रव्यादिभेदैः प्रत्येकमवगम्यमानभुविपुल्लमतिविकल्पं मनःपर्ययज्ञानावरणक्षयोपशमकारणं रूपिद्रव्यानंत-आगविषयं मनःपर्ययज्ञानं । सुकृष्टवसुमतीकृते क्षेत्रे सारवति

कालादिसहायापेक्षं बीजमेकमुत्तं यथाऽनेककोटिबीजप्रदं भवति तथा नो-इन्द्रियश्रुतावरणवीर्यान्तरायक्षेयापशमप्रकर्षं सति संख्येयशब्द-स्यानतार्थप्रतिबद्धस्यानंतलिङ्गैः सहैकपदस्य ग्रहणादनेकार्थप्रतिपत्तिर्बी-जबुद्धिः । कोष्ठाऽगारिकस्यापितानामसंकीर्णानामविनष्टानां भूयसां घान्यबीजानां यथा कोष्ठावस्थान तथा परोपदेशादवधारितानामर्ष-ग्रंथबीजानां भूयसामव्यतिकीर्णानां बुद्धयवस्थानं कोष्ठबुद्धिः । पादा-नुसारित्वं श्रेषा प्रतिस्तर्यनुसर्युभयसारिभेदात् । तत्र बीजपदादध-स्थितान्येव पदानि बीजपदस्थितिर्लिङ्गेन जानाति भागैः शस्त्रकंठरु-मूपिकादिकृतच्छेददर्शनात् कालत्रयविषयलाभालामसुखदुःखादिसं-स्तवनं छिन्नं । वातपित्तश्लेष्मोदयरहितस्य पश्चिमरात्रिविभागे चन्द्र-सूर्यधराद्रिसमुद्रमुखप्रवेशनसकलमहीमडलोपगूहनादिशुभस्वप्नदर्शनात् घृततैलाम्यक्तात्मीयदेहखरकरभाखटापाद्यदिग्गमनाद्यशुभस्वप्नदर्शनादा-गामिनीवितमरणमुखदुःखाऽऽविर्भाविकः स्वप्नः । स च द्विविधः; छिन्नमालाविकल्पेन । गमेन्द्रसिंहपोतादिकैश्छिन्नः । पूर्वापरसंबंधानां भावानां दर्शनं माला । एतेषु महानिमित्तेषु कौशलमष्टांगमहानि-मित्तज्ञता ।

अतिमूर्खार्थतत्त्वविचारग्रहणे चतुर्दशपूर्विण एव विषयेऽनुग्रमुक्ते षुष्टेऽनधीतद्वादशांगचतुर्दशपूर्वस्य प्रकृष्टश्रुतावरणवीर्यान्तरायक्षयो-पशमाविर्भूताऽसाधारणप्रज्ञाशक्तिलामान्निःसंशयनिरूपणं, प्रज्ञाश्रव-णत्वं । सा च प्रज्ञौत्पत्तिकी वैनयिकी कर्मजा पारिणामिकी चेति चतुर्विधा । तत्र जन्मांतरविनयननितसंस्कारसमुत्पन्नौत्पत्तिकी ।

विनयेन द्वादशागानि पठत समुत्पन्ना वैनयिकी । दुश्चरतपश्चरण-
बलेन गुरूपदेशमन्तरेण समुत्पन्ना कर्मजा । स्वकीयस्वकीयजातिवि-
शेषेण समुत्पन्ना पारिणामिकी चेति ।

परोपदेशमन्तरेण स्वशक्तिविशेषादेव ज्ञानसयमविधाने नैपुण्यं
प्रत्येकबुद्धिता ।

शक्रादिष्वपि प्रतिबन्धकेषु सत्स्वतिप्रतिहततया प्रतिभया निर-
क्षराभिधान पररंध्रान्वेषण च वादित्व । इति बुद्धिऋद्धिप्रकरणम् ।

अथ क्रियाद्धि । क्रियाविषया ऋद्धिर्द्विविधा, चारणत्वमाकाशगा-
मित्व चेति । तत्र चारणाऽनेकविधा, जलजघाततुपुष्पपर्षानश्रे-
ण्यग्निशिखाद्यालवनगमना । जलमुपादाय वाप्यादिव्वपूकायिक-
जीवानविराघयतो भूमाविव पादोद्धारनिक्षेपकुशला जलचारणा ।
भूमेरुपर्याऽऽकाशे चतुरगुलप्रमाणे जघोत्क्षेपनिक्षेपशीघ्रकरणपटवो
बहुयोजनशताऽऽशुगमनप्रवणा जघाचारणा । एवमितरे बोद्धव्या ॥
पर्यकावस्था वा निषण्णा वा कायोत्सर्गशरीरा वा पादोद्धारनिक्षेपणा
वा ताम्भ्यामन्तरेण वाऽऽकाशगमनकुशला आकाशगामिन । इति
क्रियाद्धि ।

विक्रियागोचरा ऋद्धिरनेकविधा । अणिमा, महिमा, लघिमा, गरि-
मा, प्राप्ति, प्राक्काम्य, ईशत्व, वशित्वं अप्रतिघात, अतर्धान, काम-
रूपित्वमादि । तत्राऽणुशरीरविकरणमणिमा । विसच्छिद्रमपि प्रविश्या-
ऽऽसीत तत्र चक्रवर्त्तिपरिवारविभूर्तिं सृजेत् । मेरोरपि महत्तरशरीर
विकरण महिमा । वायोरपि लघुतरशरीरता लघिमा । वज्रादपि
गुस्तरदेहता गरिमा । भूमौ स्थित्वाऽगुह्यमेण मेरशिखरदिवाकरा-

दिस्पर्शनसामर्थ्यं प्राप्ति । अप्सु भ्रमाविव गमन भ्रमौ जल इवो
 समञ्जननिमज्जनकरणं प्राकाम्यं, अनेकजातिक्रियागुणद्रव्याधीन
 स्वागाद्भिन्नमभिन्न च निर्माणं प्राकाम्यं सैन्यादिरूपमिति केचित् ।
 त्रैलोक्यम्य प्रभुत्वमीशित्व । सर्वजीववशीकरणलब्धवशित्व ।
 अद्रिमये वियतीव गमनमप्रतिघात । अदृश्यरूपताऽर्थात् । युग-
 पदानेऽऽकाररूपविकरणशक्तिं कामरूपित्वमिति, यथाऽभिर्लपितै
 वृमूर्त्तार्थाकारं स्वागम्यं मुहुर्मुहुः करणं कामरूपित्वमिति वा ।
 इति विक्रियाद्विप्रकरणम् ।

तपोऽतिशयद्विं सप्तविधा । उग्रदीप्ततप्तमहाघोरतपोघोरपरा-
 क्रमा घोरब्रह्मचर्यं अघोरगुणब्रह्मचारिण इति । तत्रोग्रतपसो द्विविधा,
 उग्रोग्रतपसः, अवस्थितोग्रतपसश्चेति । तत्रैकमुपवासं कृत्वा पारण-
 विधाय द्विदिनमुपोष्य तत्पारणानन्तरं पुनरप्युपवासत्रयं कुर्वन्त्येवमे-
 कोत्तरवृद्ध्या यावज्जीवं त्रिगुण्णित्वा सतो ये केचिदुपवसन्ति त-
 उग्रोग्रतपसः । दीप्तोपवासं कृत्वा पारणानन्तरमेकतरेण चरता केना-
 ऽपि निमित्तेन पष्टोपवासे जाते तेन विहरतामष्टमोपवाससमवे तेनाच-
 रतामेव दशद्वादशादिकमेणाघो न निवर्त्तमानानां यावज्जीवं येषां
 विहरणं तेऽवस्थितोग्रतपसः । महोपवासकरणेऽपि प्रवर्द्धमानका-
 यवाङ्मनोबला दुर्गधरहितवदना पद्मोत्पलादिसुरभिनिश्वासा
 प्रतिदिनप्रवर्द्धमानाऽऽप्युत्तमहादीप्तिशरीरा दीप्तमनसः । तस्मात्स-
 क्ताहपतितनलकणवदाशु शुष्काल्पाऽऽहारतया धारणेऽपि श्रमक्लेश-
 विरहितास्त्रिभुवनमपि कनीयस्यागुल्योद्धृत्याऽन्यत्र स्थापयितुं सम-
 र्थाश्च कायबलिनः । इति बलद्विं ।

अधौषध्निप्रकरणम् । अधौषध्निरष्टविधा । असायानामप्याभयाना सर्वेषां विनिवृत्तिहेतुरामर्शक्षेणल मलविट्सर्वौषधिप्राप्ताऽऽस्याविषयदृष्टचविषविकल्पात् । आमर्शः सस्पर्शो हस्तपादाद्यामर्शसकलौषधिं प्राप्नोति येषां त आमर्शौषधिप्राप्ता । क्षेणे निर्घृणन, उपलक्षणं चैतत्तेन श्लेष्मलाविप्रुत्सिंहाणकादयश्चौषधिं प्राप्नोति येषां ते क्षेणौषधिप्राप्ता । स्वेदालवनो रजोनिचयो अह्न स औषधिं प्राप्नोति येषां ते जलौषधिप्राप्ता । कर्मदतनासिकादिसमुद्भवो मल औषधिं प्राप्नोति येषां ते मलौषधिप्राप्ता । विडुच्चार शुक्रमूत्र चौषधिं प्राप्नोति येषां ते विडौषधिप्राप्ता । अगप्रत्यंगनखदतकेशादिरव्यवस्तत्संस्पर्शी वायवादि सर्वौषधिं प्राप्नोति येषां ते सर्वौषधिप्राप्ता । उग्रविषसंपृक्तोऽप्याहारो येषामाम्यगतो निर्विषो भवति, यदायवच श्रवणाद्वा महाविषपरीतो अपि निर्विषो भवति त आस्याविषा । येषामालोकनमात्रादेवातितीव्रविषदूषिता अपि विगतविषा भवति ते दृष्टचविषा । अथवा आशीविषमविष येषां ते आश्यविषा, दृष्टविषाणां विषमविष येषां ते दृष्टचविषा । इत्यौषध्निप्रकरणम् ॥

अत्र रसध्निप्रकरणं समुच्यते । रसध्निप्राप्ता षड्विधा, आस्यविषा, दृष्टविषा, क्षीरास्त्राविण, मध्वास्त्राविण, सर्पिरास्त्रविण, अमृताऽऽस्याविणश्चेति । प्रकृष्टतपोबला यतयो य ब्रुवते त्रियस्वेति स तत्क्षणादेव महाविषपरीतो त्रियते त आस्यविषा । आशीर्विषा इति केचित्तन्नाप्ययमेवार्थस्तदाऽऽशासनादेव त्रियमाणत्वात् । उत्कृष्टतपो यतय क्रुद्धा यमीक्षते स तदैवोग्रविषपरीतो त्रियते ते दृष्टविषा । विरसमण्यशन येषां पाणिपुटे निक्षिप्त क्षीररसवार्ध

परिणामितां भजते; येषां वा वचनानि क्षीरवत्क्षीणाना तर्पकाणि
 भवन्ति ते क्षीराऽऽस्त्राविणः । येषां पाणिपुटे पतित आहारो नीरसो-
 ऽपि मधुरसर्वायपरिणामितां भजते येषां वा वचांसि श्रोतूणां दुःखादि-
 तानामपि मधुरगुणं पुष्णति ते मध्वाऽऽस्त्राविणः। येषां पाणिपात्रगतमजं
 मलरधिरादिभावपरिणामविरहिताभ्यवहरणास्तसतपसः । अणिमादि-
 मलधारणाद्यष्टगुणालंकृता विस्फुरितकायप्रभा विविधाक्षीणाद्वैयुक्ताः
 सर्वावर्षाद्विप्राप्ता अमृतीकृतपाणिपात्रनिपतितसर्वाहाराः सर्वामरेद्रेभ्योऽ-
 नंतचला आर्शाविषट्टिषिषद्विसमन्वितास्तसतपसश्च । सवल्बिद्या-
 धारिणो मतिश्रुताऽवधिमनःपर्ययज्ञानाऽवगतत्रिभुवनगतव्यापारा
 महातपसः । वातपित्तश्लेष्मसंनिपातसमुद्भूतज्वरकासाक्षिशूलकुष्ठप्रमे-
 हादिविविधरोगसंतापितदेहा अप्यप्रच्युताऽनशनादितप्तोऽनशने
 षण्मासोपवासाः, अतमोदर्य एककमलाहाराः, वृत्तिपरिसंरुयाने चत्वर-
 गोचराद्यमहाः । रसपरित्याग उष्णमलधौतोदनमोनिनः विविक्तशयना-
 ऽऽसने भीमश्मशानगिरिगुहादरीकंदरानून्यग्रामादिषु प्रदुष्टयक्षरसः—
 विशाचप्रनृत्यत्प्रेतवेतालरूपविकारेषु पुरुषशिवास्तानुपरतसिंहव्याघ्रा-
 दिव्याल्लमृगभीषणस्वनघोरचौरादिप्रचलितेष्वमिरचित्वासाः, काय-
 क्लेशोऽतितामशीतातपवर्षानिपातप्रदेशेष्वध्वावनाशातापनवृक्षमूलयोग-
 ग्राहिणः । एवमाम्यंतरतपोविशेशेष्वप्युत्कृष्टतपोऽनुष्ठापिनो घोर-
 तपसः । त एव गृहीतनपोयोगवर्द्धनपराः । त्रिभुवनोपसंहरण-
 महीबलयमसनसकलसागरसलिलसंशोषणमलाग्निशिलाशैलादिवर्षण-
 शक्तयो घोरपराक्रमाः । विरोपितस्त्रालिनब्रह्मचर्याऽऽवासाः
 प्रदुष्टचारित्रमोहक्षयोपशमात्प्रणष्टदुःसम्प्रा घोरमहाचारिणः, अपवा

अधोरगुणव्रत्तचारिण इति पाठे अथोरं शांतं ब्रह्मचारित्रं येषां ते अधोरगुणव्रत्तचारिणः । शांतिपुष्टिहेतुत्वाद्येषां तपोमाहात्म्येन दमरे ऽतिमारिदुर्भिक्षवैरकलहवधबंधनरोगादिप्रशमनशक्तिः समुत्पद्यते तेऽधोरगुणव्रत्तचारिणः । इति तपोऋद्धिः ।

अथ बलर्द्धिः । बलाऽऽलंबनादृद्धिस्त्रिविधा, मनोवाक्कायविषय-भेदात् । तत्र श्रुतावरणवीर्यांतरायक्षयोपशमप्रकर्षे सति खेदमंतरेणांतर्मुहूर्ते सकलश्रुतार्थचितनेऽवदाता मनोबलिनः । मनोनिहाश्रुतावरण-वीर्यांतरायक्षयोपशमातिशये सत्यतर्मुहूर्ते सकलश्रुतोच्चारणसमर्थाः सततमुच्चैरुच्चारणे सत्यपि श्रमविरहिता अहीनकटाश्च वाग्बलिनः । वीर्यान्तरायक्षयोपशमप्रकर्षादिभिर्भूताऽसाधारणकायबलत्वान्मासिक-चातुर्मासिकसांवत्सरिकादिप्रतिमायोगरूक्षमपि सर्पिरसवीर्यविपाकम-वाप्नोति, सर्पिरिव वा येषां भाषितानि प्राणिना संतर्पकाणि भवन्ति ते सर्पिरास्त्राणि । येषां करपुटप्राप्त भोजनं यदिकचिद्मृतमा-स्कृदति, येषां वा व्याहृतानि प्राणिनाममृतवदनुग्राहकाणि भवन्ति । इति रसर्द्धिप्रकरणम्

अथ क्षेपार्द्धिः । क्षेपार्द्धिप्राप्ता द्वेषा, अक्षीणमहानसा, अक्षी-णमहालयश्चेति । लाभांतरायक्षयोपशमप्रकर्षप्राप्तेभ्यो यत्तिभ्यो भिक्षा दीयते ततो भोजनाच्चक्रघरस्वधावारोऽपि यदि भुजीत तद्विषये नालं क्षीयते तेऽक्षीणमहानसा । अक्षीणमहालयलङ्घि प्राप्ता यतयो यत्र हस्तचतुष्टयमात्रावासे वसति तत्र देवमानुषतिर्य-म्योनय सर्वेऽपि निवसेयुः परस्परमबाधमानाः सुखमासते तेऽक्षीण-महालया इति ।

एवमुक्त तप मामर्ह्य, तपस्त्रिभिरघ्युपितानि क्षेत्राणि तीर्थत्व
मुपगतानि । परम्परविरोधिनोऽपि प्राणिनो जातिविरोध कारणविरोध
विमुच्य शातातरगा भवति तप सामर्थात् । किं बहुना तप किं
न साधयत्यपि तु सर्वमेव साधयति । नदेवोक्तम्—

यदूरे यदुराराध्यं यच्च दूरे व्यवस्थितम् ।

तत्सर्वं तपसा साध्य तपो हि इरितिकमम् ॥

तपो यस्य न विद्यते स चचापुरुषो यथा मुचति त सर्वे गुणा,
नासौ मुचति सप्तार, उपधित्याग पुरुषहितो यतोयत परिग्रहा
दपेतस्ततस्तत सयतो भवति । ततोऽस्य खेदो व्यपगतो भवति ।
परिग्रहपरित्याग एवैहिकामुनिकपरमसुखकारण निरवद्यमन प्रणि
धान । पुण्यनिधान । परिग्रहो नृत्वती सर्वदोषप्रसवयोनि ।
नृत्वस्या उपधिभिरतृप्तिरस्ति सल्लिखैरिव सल्लिखनिधेर्वडवाया ।
उक्त हि—

अनेकाऽऽधेयदुष्पूर आशागन्तश्चिरादहो ।

त्रिभ्र यत्क्षणमात्रेण त्यागेनैकेन पूर्यत ॥

अपि च—

क पूरयति दुष्पूरमाशागन्त दिने दिने ।

यत्रास्तप्रस्तमाधेयमाधारस्थाश्च कल्पत ॥

परिग्रहसग एव दुःखमयादिक जनयतीति । उपात्तेष्वपि
शरीरादिषु सम्कारापोहाय 'ममेद्' भावाऽभाव अकिंचन्य । शरी
रादिषु निर्ममत्वात्परमनिर्वृतिमवाप्नोति यथा यथा पोषयति
तथा तथा लपन्त्य तज्जनयति, तपस्यप्यनादरो भवति । शरी

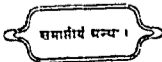

रादिषु कृताऽभिप्रायस्य संसारे सर्वकालमभिव्यग एव । मयाऽनुभूता-
गना मुरूपेति सविलासेति कलागुणविशारदेति स्मरण, तत्कथा-
श्रवण रतिपरिमलाधिवासितर्क्याससक्तशयनाऽऽसनमित्येवमादि पूर्व-
रतानुभिननवर्जन परिपूर्णब्रह्मचर्यमित्याख्यायते । ब्रह्मचर्यमनुपाल-
यन् हिमाद्रयो द्रोणा न सम्पृशति । नित्याऽमिरतगुहजुल्बासमधि-
वमनि गुणसपद । वरागनाविलासविभ्रमविधेयीकृत् पापैरपि विधे-
यीक्रियते । अनित्येन्द्रियता हि श्लोके प्राणिनामपमानविधायी ।

इत्येवमुत्तमसमाया उत्तममार्दवम्योत्तमार्जवम्योत्तमशौचम्योत्तम
मत्यम्योत्तमपयमभ्योत्तमतपस उत्तमस्यागम्योत्तमार्चिचन्यम्यात्तम
ब्रह्मचर्यस्य तत्प्रतिपक्षणा च गुणद्रोषविचारपूर्विकाया क्रोधादिनि
पृच्छी मत्या तस्मिन्पनरर्माग्यवाऽऽभारान्महान् मयगे मयति ।

तत्त्वार्थरादान्तमहापुराणे-
प्याचारशास्त्रेषु च विस्तरोक्तम् ।
आठ्याःसमासाऽनुयोगवेदी
चारिब्रह्मसारं रणरंगसिंह

इति सप्तमाऽऽगमशुद्धमसंयमश्रीमद्भिनयेनमाराऽऽदिदस्यस्यारा-
ऽऽशरितचतुःशुद्धे गराऽऽराऽऽराऽऽधर्मैरिब्रह्ममभ्युत्तमहाऽऽस-
विशिष्टे मभ्युत्तमसंयमे चारिब्रह्मोऽनगरधर्म समाप्तः ॥

of avad nr 40 and nr 100 have been borrowed from a Sanskrit parallel redaction of the *Mahāparinibbāna-sutta* Feer, p 360 of his translation, had identified the first part of avad nr 90 with nr 82 of the *Majjhima Nikāya* «La première partie de ce texte correspond très exactement à la première partie de notre récit» Further he had shown that *Majjh Nik nr 74* (I, 499—501 ad Trenckner) «reproduit, article par article, point par point, sinon mot pour mot» the discussion between the Buddha and Dirghanakha in avad nr 99 Nor should I wonder, if new correspondences were to be detected¹⁾ This much is certain that many of the introductory tales, resp stories of the present, in our collection strongly remind us of narratives of that kind in the *Jātakatthakatha*

In this respect, too, the *Karmaçātaka* seems to be a sister-composition of the *Avadanaçātaka*²⁾ In one passage, at the beginning of avad nr 8 (I, 41 ?) this relation has enabled me to fill up a gap of our text by the corresponding passage in *Karmaçātaka* Moreover, though generally speaking their contents are different, both collections of avadanas have occasionally matter in common Feer, in the preface of his description of the subject matter of *Karmaç* (*Journ Asiat* 1901, p 55) drew up a harmony of the tales in common As this list is full of inaccuracies, I subjoin here the same in a corrected form

<i>Avadanaçātaka</i>	}	1	3	7	8	13	32	47	50
<i>Karmaçātaka</i>		94	96	99	104	49	47	40	71
<i>Avadanaçātaka</i>	}	52	74	76	78	79	97		
<i>Karmaçātaka</i>		44	91	7	33	8 and 61	60		

1) *Samyutta Nik I, 88* foll contains a parallel of the frame tale of avad 10, see Feer's translation, p 50, with the same gatha — a slight difference eng *jayam* [= *सुखम्*] against *सुखं* *Asadhuç* I 57, 10

2) Feer mentions the parallelism of *Karmaçātaka*, nr 76 and *Samyutta II, xv, 1* = II, 210—214 of his own ed, and of the passage treating of the in nr 66 and *Samy XII, 17*